

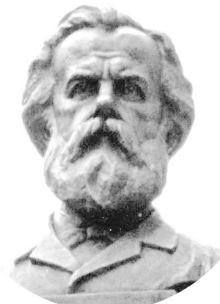
DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31>

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 31

Київ
Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2022

ФАХОВЕ ВИДАННЯ (КАТЕГОРІЯ «Б»)

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2
Перереєстрація наказом МОН України від 02.07.2020 р. № 886 (політичні науки)

Державний комітет телебачення і радіомовлення України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 13895-2869Р від
22.04.2008 р.

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 13 від 30 червня 2022 р.)

Редакційна колегія серії:

- Семигіна Т. В.** - доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій, Київ, Україна (**головний редактор**);
- Бабкіна О. В.** - доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний редактор**);
- Андрущенко Т. В.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Арабаджисв Д.Ю.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових та політичних наук НУ «Запорізька політехніка»;
- Батрименко О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
- Волянюк О. Я.** - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний секретар**);
- Головатий М. Ф.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін та соціальної роботи, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, Україна;
- Горбатенко В. П.** - доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна;
- Зеленько Г. І.** - доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Латигіна Н. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології Київського національного торговельно-економічного університету, Київ, Україна;
- Литвин В. С.** - доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Морару В.** - доктор політичних наук, професор, науковий консультант Інституту правових, політичних та соціологічних досліджень, професор факультету журналістики та масових комунікацій Молдавського державного університету, Кишинів, Республіка Молдова;
- Новакова О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Остапенко М. А.** - доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Побочий І. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою філософії та політології Національної металургійної академії України, Дніпро, Україна;
- Хевцуріані А.** - PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, Тбілісі, Грузія;
- Цзіньго Ван** - професор, Ph. D. в сфері міжнародних відносин, директор Інституту політології та міжнародних відносин Ланьчжоуського університету, Ланьчжоу, Китайська Народна Республіка;
- Шайгородський Ю. Ж.** - доктор політичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Шипунов Г. В.** - доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Шираторі Р.** - професор, президент Інституту політичних досліджень Японії (IPSJ), Токіо, Японія.

Н 34 Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 31: збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. – 125 с.

У збірнику вміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Google Scholar, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

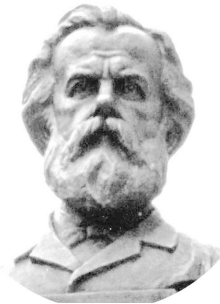
Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31>
ISSN 2411-1287

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL

of NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Series 22

Political Sciences
and Teaching Methodology
of Socio-Political Disciplines

Issue 31

Kyiv
Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University
2022

PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”

The publication is approved by the Higher Attestation Commission of Ukraine №1-05/2 dated of March 10, 2010 Re-registration by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of July 2, 2020 (Political Sciences)

State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine

Certificate of State registration of print media CV No. 13895-2869P dated of April 22, 2008

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of National Pedagogical Dragomanov University (protocol No. 13 dated of 30.06.2022)

Editorial Board:

- Semigina T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Agency for Qualifications, Kyiv, Ukraine (Managing Editor);
- Babkina O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Editor);
- Andrushchenko T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Arabadzhiev D.** - Dr. in Political Science, Professor, Zaporizhzhia Polytechnic National University, Zaporizhzhia, Ukraine;
- Batrimenko O.** - Dr. in Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;
- Volianiuk O.** - Ph.D. candidate in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Secretary);
- Holovaty M.** - Dr. in Political Science, Professor, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine;
- Horbatenko V.** - Dr. in Political Science, Professor, V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Zelenko G.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Latyhina N.** - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine;
- Lytvyn V.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Moraru V.** - Dr. (habilitat) in Political Sciences, Professor, Institute of Legal, Political and Sociological Studies, Moldova State University, Chisinau, Republic of Moldova;
- Novakova O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Ostapenko M.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Pobochyi I.** - Dr. in Political Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;
- Khevtsuriani A.** - Ph.D. in International Relations, Professor, Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia;
- Wang Jinguo** - Ph.D. in International Relations, Professor, The School of Politics and International Relations (Lanzhou University), Lanzhou, People's Republic of China;
- Shayhorodsky Yu.** - Dr. in Political Science, Professor, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Shypunov H.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Shiratori R.** - Professor, President of the Institute for Political Studies in Japan, Tokyo, Japan.

H 34 **Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines [at scientific edition O. Babkina]. Issue 31: collected scientific articles. Kyiv: Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University, 2022. 125 p.**

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of Political Sciences, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Google Scholar, «Scientific Periodicals of Ukraine» at Vernadskyi National Library of Ukraine.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ДЕМОКРАТІЯ ТА СУЧАСНІ СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.01>
УДК 323.2.341

Olga Babkina,

*Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science
National Pedagogical Dragomanov University
ORCID 0000-0003-3594-3298. EMAIL: neoconservatorua@gmail.com*

Nataliia Latygina,

*Doctor of Political Science, Professor
Kyiv National University of Trade and Economics
ORCID 0000-0001-7468-0203. EMAIL: n.latygina@knute.edu.ua*

**ELITES IN DEMOCRACY AS A COMPLEX SOCIAL SYSTEM
(ON THE EXAMPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA)**

The article is devoted to elites as components of a democratic political system. It considers the essence of elitism, the characteristics of democracy, analyzes the elites in democracy. The authors highlight the main features of pluralism, compare elitism and pluralism. On the example of the American political system, they describe how elites and the masses interact with each other. The article focuses on the main issues of the elitist theory of democracy. The aim of the article is to study the correlation between elites and the masses in a democracy, as well as the role of the elite in ensuring democratic procedures on the example of the USA. The article is based on an interdisciplinary approach as well as the principles of objectivity and social approach. Research methods are methods of analysis and synthesis, historical and comparative methods.

Key words: *elites, elitism, democracy, pluralism, political systems.*

Introduction. Elites – not masses – govern the United States. In an industrial, scientific, and nuclear age, life in a democracy, just as in a totalitarian society, is shaped by a handful of people. Major political, economic, and social decisions are made by tiny minorities, not the masses of people.

Elites are the few who have power; the masses are the many who do not. Power is deciding who gets what, when, and how; it is participation in the decisions that shape our lives; the masses are the many whose lives are shaped by institutions, events, and leaders over which they have little direct control. Political scientist Harold Lasswell writes, «The division of society into elite and mass is universal,» and even in a democracy «a few exercise a relatively great weight of power, and the many exercise comparatively little» (Lasswell & Kaplan, 1950, p. 219).

Democracy is government «by the people,» but the survival of democracy rests on the shoulders of elites. This is the irony of democracy: elites must govern wisely if government «by the people» is to survive. The masses do not lead; they follow. They respond to the attitudes, proposals, and behavior of elites.

The aim of the article is to study the correlation between elites and the masses in a democracy, as well as the role of the elite in ensuring democratic procedures on the example of the USA.

Methods. The article is based on an interdisciplinary approach as well as the principles of objectivity and social approach. Research methods are methods of analysis and synthesis, historical and comparative methods.

Main part. The central idea of elitism is that all societies are divided into two classes: the few who govern and the many who are governed. The Italian political scientist G. Mosca expressed this basic concept as follows:

In all societies – from societies that are very underdeveloped and have largely attained the dawnings of civilization, down to the most advanced and powerful societies – two classes of people appear – a class that rules and a class that is ruled. The first class, always the less numerous, performs all of the political functions, monopolizes power, and enjoys the advantages that power brings, whereas the second, the more numerous class, is directed and controlled by the first, in a manner that is now more or less legal, now more or less arbitrary and violent (Mosca, 1939, p. 50).

Elites, not masses, govern all societies. Elites are not a product of capitalism or socialism or industrialization or technological development. All societies – socialist and capitalist, agricultural and industrial, traditional and advanced – are governed by elites. All societies require leaders, and leaders acquire a stake in preserving the organization and their position in it. This motive gives leaders a perspective different from that of the organization's members. An elite, then, is inevitable in any social organization. As the French political scientist R. Michels put it, «He who says organization, says oligarchy» (Michels, 1962, p. 70). The same is true for societies as a whole. According to H. Lasswell, «The discovery that in all large-scale societies the decisions at any given time are typically in the hands of a small number of people» confirms a basic fact: «Government is always government by the few, whether in the name of the few, the one, or the many» (Lasswell & Lerner, 1952, p. 7).

Elitism also asserts that the few who govern are not typical of the masses who are governed. Elites control resources: power, wealth, education, prestige, status, skills of leadership, information, knowledge of political processes, ability to communicate, and organization. Elites in the United States are drawn disproportionately from wealthy, educated, prestigiously employed, socially prominent, white, Anglo-Saxon, and Protestant groups in society. They come from society's upper classes, those who own or control a disproportionate share of the societal institutions: industry, commerce, finance, education, the military, communications, civic organizations, and law.

Elitism, however, does not necessarily bar individuals of the lower classes from rising to the top; elite theory admits of some social mobility that enables nonelites to become elites. In fact, a certain amount of «circulation of elites» (upward mobility) is essential for the stability of the elite system. Openness in the system siphons off potentially revolutionary leadership from the lower classes; moreover, an elite system is strengthened when talented and ambitious individuals from the masses enter governing circles. However, social stability requires that movement from nonelite to elite positions be a slow, continuous assimilation rather than a rapid or revolutionary change. Only those nonelites who have demonstrated their commitment to the elite system itself and to the system's political and economic values can be admitted to the ruling class.

Elites share a general consensus about the fundamental norms of the social system. They agree on the basic rules of the game, as well as on the importance of preserving the social system. The stability of the system, and even its survival, depends on this consensus. According to D. Truman, «Being more influential, they [the elites] are privileged; and being privileged, they have, with very few exceptions, a special stake in the continuation of the system in which their privileges rest» (Truman, 1959, p. 489). Elite consensus does not prevent elite members from disagreeing or competing with each other for preeminence. But competition takes place within a very narrow range of issues, and elites agree on more matters than they disagree on. Disagreement usually occurs over means rather than ends.

In the United States, the bases of elite consensus are the sanctity of private property, limited government, and individual liberty. Political historian R. Hofstadter writes about American elite struggles:

The fierceness of political struggles has often been misleading; for the range of vision embodied by the primary contestants in the major parties has always been bounded by the horizons of property and enterprise. However much at odds on specific issues, the major political traditions have shared a belief in the rights of property, the philosophy of economic individualism, the value of competition; they have accepted the economic virtues of capitalist culture as necessary qualities of man (Hofstadter, 1948, p. viii).

Elitism implies that public policy does not reflect demands of «the people» so much as it reflects the interests and values of elites. Changes and innovations in public policy come about when elites redefine their own values. However, the general conservatism of elites – that is, their interest in preserving the system – means that changes in public policy will be incremental rather than revolutionary. Public policies are often modified but seldom replaced.

Elites may act out of narrow self-serving interest or enlightened, «public-regarding» motives. Occasionally elites abuse their powers and position and undermine mass confidence in their leadership. At other times, elites initiate reforms designed to preserve the system and restore mass support. Elitism does not necessarily mean that the masses are exploited or repressed, although these abuses are not uncommon. Elitism means only that the responsibility for mass welfare rests with elites, not with masses.

Finally, elitism assumes that the masses are largely passive, apathetic, and ill informed. Mass sentiments are manipulated by elites more often than elite values are influenced by the sentiments of the masses. Most communication between elites and masses flows downward. Masses seldom make decisions about governmental policies through elections or through evaluation of political parties' policy alternatives. For the most part, these «democratic» institutions – elections and parties – have only symbolic value: they help tie the masses to the political system by giving them a role to play on election day. Elitism contends that the masses have at best only an indirect influence over the decision-making behavior of elites.

Americans frequently misunderstand elitism because the prevailing myths and symbols are drawn from democratic theory rather than elite theory. Therefore it is important to emphasize what elitism is not as well as what it is.

Elitism does not mean that those in power continually battle against the masses or that elites always achieve their goals at the expense of the public interest. Elitism is not a conspiracy to oppress the masses. It does not imply that power is held by a single, impenetrable, monolithic body or that those in power always agree on public issues. It does not prevent power from shifting over time or prohibit the emergence of new elites. Elites may be more or less selfish and self-interested, or more or less enlightened and public-regarding. They may be more or less monolithic and cohesive, or more or less pluralistic and competitive. Power need not rest exclusively on the control of economic resources; it may rest instead on other leadership resources – organization, communication, or information. Elitism does not deny the influence of the masses on elite behavior; it holds only that elites influence masses more than masses influence elites.

In brief, elite theory may be summarized as follows:

1. Society is divided into the few who have power and the many who do not.
2. The few who govern are not typical of the masses who are governed. Elites are drawn disproportionately from the upper socioeconomic strata of society.
3. The movement of nonelites to elite positions must be slow and continuous to maintain stability and avoid revolution. Only nonelites who have accepted the basic elite consensus enter governing circles.
4. Elites share a consensus on the basic values of the social system and the preservation of the system. They disagree only on a narrow range of issues.
5. Public policy does not reflect the demands of masses but the prevailing values of the elite. Changes in public policy will be incremental rather than revolutionary.

6. Elites may act out of narrow self-serving motives and risk undermining mass support, or they may initiate reforms, curb abuse, and undertake public- regarding programs to preserve the system and their place in it.

7. Active elites are subject to relatively little direct influence from the apathetic masses. Elites influence masses more than masses influence elites.

Ideally, democracy means individual participation in the decisions that affect one's life. Traditional democratic theory has valued popular participation as an opportunity for individual self-development: responsibility for governing one's own conduct develops one's character, self-reliance, intelligence, and moral judgment – in short, one's dignity. The classic democrat would reject even a benevolent despot who could govern in the interest of the masses. As the English political philosopher J. S. Mill asked, «What development can either their thinking or active faculties attain under it?» Thus the argument for citizen participation in public affairs depends not on its policy outcomes but on the belief that such involvement is essential to the full development of human capacities. J.S.Mill argued that people can know truth only by discovering it for themselves (Mill, 1962, p. 203).

Procedurally, in the democratic model, a society achieves popular participation through majority rule and respect for the rights of minorities. Self-development presumes self-government, and self-government comes about only by encouraging each individual to contribute to the development of public policy and by resolving conflicts over public policy through majority rule. Minorities who have had the opportunity to influence policy but whose views have not won majority support accept the decisions of majorities. In return, majorities permit minorities to attempt openly to win majority support for their views. Freedom of speech and press, freedom to dissent, and freedom to form opposition parties and organizations are essential to ensure meaningful individual participation. This freedom of expression is also critical in ascertaining the majority's real views.

The underlying value of democracy is individual dignity. Human beings, by virtue of their existence, are entitled to life, liberty, and property. A «natural law», or moral tenet, guarantees every person liberty and the right to property, and this natural law is morally superior to human law. John Locke, the English political philosopher whose writings most influenced America's founding elites, argued that even in a «state of nature» – that is, a world of no governments – an individual possesses inalienable rights to life, liberty, and property. Locke meant that these rights are independent of government; governments do not give them to individuals, and no government may legitimately take them away (Sabine, 1950, p. 541).

Locke believed that a government's purpose is to protect individual liberty. People form a «social contract» with one another to establish a government to help protect their rights; they tacitly agree to accept government authority to protect life, liberty, and property. Implicit in the social contract and the democratic notion of freedom is the belief that governmental authority and social control over the individual must be minimal. This belief calls for removing as many external restrictions, controls, and regulations on the individual as possible without violating the freedom of other citizens.

Another vital aspect of classical democracy is a belief in the equality of all people. The Declaration of Independence states that «all men are created equal». Even the Founding Fathers believed in equality for all persons before the law, regardless of their personal circumstances. A democratic society cannot judge a person by social position, economic class, creed, or race. Many early democrats also believed in political equality: equal opportunity of individuals to influence public policy. Political equality is expressed in the concept of «one person, one vote».

Over time, the notion of equality has also come to include equality of opportunity in all aspects of American life: social, educational, and economic, as well as political. Political scientist Roland Pennock writes:

The objective of equality is not merely the recognition of a certain dignity of the human being as such, but it is also to provide him with the opportunity – equal to that guaranteed to

others – for protecting and advancing his interests and developing his powers and personality (Pennock, 1962, pp. 126-127).

Thus the notion of equal opportunity has spread beyond political life to include education, employment, housing, recreation, and public accommodations. Each person has an equal opportunity to develop his or her capacities to their natural limits.

Remember, however, that the traditional democratic creed has always stressed equality of opportunity for acquiring education, wealth, and status, and not absolute equality. T. Jefferson recognized a «natural aristocracy» of talent, ambition, and industry, and liberal democrats since T. Jefferson have always accepted inequalities that arise from individual merit and hard work. Absolute equality, or «leveling», is not part of liberal democratic theory.

In summary, democratic thinking reflects the following ideas:

1. Popular participation in the decisions that shape the lives of individuals in a society.
2. Government by majority rule, with recognition of the rights of minorities to try to become majorities. These rights include the freedom of speech, press, assembly, and petition and the freedom to dissent, to form opposition parties, and to run for public office.
3. A commitment to individual dignity and the preservation of the liberal values of life, liberty, and property.
4. A commitment to equal opportunity for all individuals to develop their capacities.

Democracy requires popular participation in government. (The Greek root of the word democracy means «rule by the many».) But popular participation in government can have different meanings. To American nation's Founders, who were quite ambivalent about the wisdom of democracy, it meant that the people would be given representation in government. The Founders believed that government rests ultimately on the consent of the governed. But their notion of republicanism envisioned decision making by representatives of the people, rather than direct decision making by the people themselves. The Founders were profoundly skeptical of direct democracy, in which the people initiate and decide policy questions by popular vote (thus, the U.S. Constitution has no provision for national referenda). They had read about direct democracy in the ancient Greek city-state of Athens, and they were fearful of the «follies» of democracy.

Such democracies have ever been spectacles of turbulence and contention; have ever been found incompatible with personal security of the rights of property and have in general been as short in their lives as they have been violent in their deaths, J. Madison wrote (Madison, 1937). The Founders were most fearful that unrestrained majorities would threaten liberty and property and abuse minorities and individuals, «the weaker party and the obnoxious individual». They recognized the potential contradiction in democratic theory – government by majority rule can threaten the life, liberty, and property of minorities and individuals.

Yet even if it were desirable, mass government is not really feasible in a large society. Lincoln's rhetorical flourish – «a government of the people, by the people, for the people» – has no real-world meaning. What would «the people» look like if all 250 million Americans were brought together in one place?

Standing shoulder to shoulder in military formation, they would occupy an area of about sixty-six square miles.

The logistical problem of bringing 250 million bodies together is trivial, however, compared with the task of bringing about a meeting of 250 million minds. Merely to shake hands with that many people would take a century. How much discussion would it take to form a common opinion? A single round of five-minute speeches would require five thousand years. If only one percent of those present spoke, the assembly would be forced to listen to over two million speeches. People could be born, grow old and die while they waited for the assembly to make one decision.

In other words, an all-American town meeting would be the largest, longest, and most boring and frustrating meeting imaginable. What could such a meeting produce? Total paralysis. What could it do? Nothing (Schattschneider, 1969, p. 63).

The solution to the practical problem of popular government is the development of institutions of representation – elections, parties, organized interest groups – as bridges between individuals and their government. But this solution leads inevitably to elitism, not democracy.

Individuals in all societies, including democracies, confront the iron law of oligarchy. As organizations and institutions develop in society, power is concentrated in the hands of the leadership. Society becomes «a minority of directors and a majority of directed». Individuals are no match for the power of large institutions.

Power is the ability to influence people and events by granting or withholding valuable resources. To exercise power, one must control valuable resources. Resources are defined broadly to include not only wealth, but also position, status, celebrity, comfort, safety, and power itself. Most of the nation's resources are concentrated in large organizations and institutions – in corporations, banks, and financial institutions; in television networks, newspapers, and publishing empires; in organized interest groups, lobbies, and law firms; in foundations and think tanks; in civic and cultural organizations; and, most important, in government. The government is the most powerful of all these organizations, not only because it has accumulated great economic resources, but because it has a monopoly on physical coercion. Only government can legitimately imprison and execute people.

Thus, power in a democratic society is concentrated in the hands of the relatively few people who control its largest organizations and institutions. These are the people who direct, manage, and guide the programs, policies, and activities of the major institutions of society. Collectively, these people constitute the nation's elite.

In a democratic society, unlike a totalitarian one, multiple elites exist. A defining characteristic of Western democratic nations is the relative autonomy of various elites – governmental, economic, media, civic, cultural, and so on (Etzioni-Halevy, 1993). In contrast, a defining characteristic of totalitarian societies is the forced imposition of unity on elites. Fascism asserted the unity of the state in A. Hitler's words: «Ein Volk, Ein Reich, Ein Fuhrer» (one people, one state, one leader). Socialism asserts the government's control of economic as well as political resources, and communism extols «the dictatorship of the proletariat» and assigns the Communist party the exclusive right to speak for the proletariat.

But in Western democracies, elites have multiple institutional bases of power. Not all power is lodged in government, nor is all power derived from wealth. Democracies legitimize the existence of opposition parties as well as of organized interest groups. The power and independence of a media elite is a distinctive feature of U.S. democracy. Even within U.S. government, relatively autonomous multiple elites have emerged – in the Congress; in the judiciary; in the executive; and even within the executive, in a variety of bureaucratic domains. But it is really the power and autonomy of nongovernmental elites, and their recognized legitimacy, that distinguishes the elite structures of democratic nations from those of totalitarian states.

No scholar or commentator, however optimistic about life in the United States, would assert that the U.S. political system has fully realized all the goals of democracy. No one contends that citizens participate in all decisions shaping their lives or that majority preferences always prevail. Nor does anyone argue that the system always protects the rights of minorities, always preserves the values of life, liberty, and property, or provides every American with an equal opportunity to influence public policy.

However, pluralism seeks to affirm that American society is nevertheless democratic by asserting that:

1. Although citizens do not directly participate in decision making, their many leaders make decisions through a process of bargaining, accommodation, and compromise.

2. Competition among leadership groups helps protect individuals' interests. Countervailing centers of power – for example, competition among business leaders, labor leaders, and government leaders – can check one another and keep each interest from abusing its power and oppressing the individual.

3. Individuals can influence public policy by choosing among competing elites in elections. Elections and parties allow individuals to hold leaders accountable for their actions.

4. Although individuals do not participate directly in decision making, they can exert influence through participating in organized groups.

5. Leadership groups are open; new groups can form and gain access to the political system.

6. Although political influence in society is unequally distributed, power is widely dispersed. Access to decision making is often determined by how much interest people have in a particular decision. Because leadership is fluid and mobile, power depends on one's interest in public affairs, skills in leadership, information about issues, knowledge of democratic processes, and skill in organization and public relations.

7. Multiple leadership groups operate within society. Those who exercise power in one kind of decision do not necessarily exercise power in others. No single elite dominates decision making in all issues.

8. Public policy does not necessarily reflect majority preference but is an equilibrium of interest interaction – that is, competing interest group influences are more or less balanced, and the resulting policy is therefore a reasonable approximation of society's preferences.

Pluralism, then, is the belief that democratic values can be preserved in a system where multiple, competing elites determine public policy through bargaining and compromise, voters exercise meaningful choices in elections, and new elites can gain access to power.

Elite theory differs from the prevailing pluralist vision of democracy in several key respects. Both theories agree that societal decision making occurs through elite interaction, not mass participation; that the key political actors are the leaders of large organizations and institutions, not individual citizens; and that public policy generally reflects the interests of large organizations and institutions, not majority preferences. Indeed, because of these similarities, some critics of pluralism assert that it is really a disguised form of elitism – that is, elitism hiding in democratic rhetoric. Critics of pluralism have charged that pluralists are closer to the elitist position than to the democratic tradition they claim to be upholding (Bachrach, 1967, p. xi). Yet despite these recognized parallels with pluralist theory, elite theory offers a fundamentally different view of power and society.

First of all, elite theory asserts that the most important division in society is between elites and masses, between the few who govern and the many who do not. Elites in all organizations and institutions in society share a common experience – the exercise of power. Occupying positions of power provides elites with a common motive – the preservation of their organization and their position in it. Pluralism overlooks this central division of society into elites and masses and emphasizes the fragmentation of society and competition between leadership groups. Elitism emphasizes the importance to leaders of maintaining their positions of power, while pluralism emphasizes their devotion to their group interests.

Elite theory asserts that the mass membership of organizations, parties, interest groups, and institutions in society rarely exercises any direct control over the elite leadership. Group membership does not ensure effective individual participation in decision making. «The voluntary organizations or associations, which the early theorists of pluralism relied upon to sustain the individual against a unified omnipotent government, have themselves become oligarchically governed hierarchies» (Kariel, 1961, p. 74). Rarely do corporations, unions, armies, churches, governmental bureaucracies, or professional associations have any internal democratic mechanisms. They are usually run by a small elite of officers and activists. Leaders of corporations, banks, labor unions, interest groups, television networks, churches, universities, think tanks, and civic associations remain in control year after year. Very few people attend meetings, vote in organizational elections, or make their influence felt within their organization. The pluralists offer no evidence that the giant organizations and institutions in American life really represent the views or interests of their individual members.

Elite theory suggests that accommodation and compromise among leadership groups is the prevailing style of decision making, not competition and conflict. Pluralism contends that competition among leadership groups protects the individual. But why should we assume that leadership groups compete with each other? More likely, each elite group allows other elite groups to govern in their own spheres of influence without interference. According to elite theory, accommodation rather than competition is the prevailing style of elite interaction: «You scratch my back and I'll scratch yours». Where interests occasionally overlap, elite differences are compromised in order to maintain stability. It is true that multiple, relatively autonomous elites exist in a democratic society; but this multiplicity does not guarantee competition or a balance among centers of power.

Elite theory takes account of all power holders in society, private as well as public. Pluralism focuses on governmental leaders and those who interact directly with them. Because governmental leaders are chosen in elections, pluralism asserts that leaders can be held accountable to the people. But even if governmental elites can be held accountable through elections, how can corporation executives, media elites, union leaders, and other persons in positions of private leadership be held accountable? Pluralism usually dodges this important question by focusing primary attention on public, government-elite decision making and largely ignoring private, nongovernment-elite decision making. Pluralists focus on rules and orders enforced by governments, but certainly citizens' lives are vitally affected by decisions made by private institutions and organizations, among them corporations, banks, universities, television networks, and newspapers. In an ideal democracy, individuals participate in all decisions that significantly affect their lives; however, pluralism largely excludes individuals from participation in many vital decisions by claiming that these decisions are «private» in nature and not subject to public accountability.

Elitism emphasizes the shared characteristics of leaders, not only their common interest in preserving the social system and their place in it, but also their many shared experiences, values, and goals. Pluralism emphasizes diversity among leaders – differences in backgrounds, ideologies, and viewpoints. Even when elitists show that a disproportionate share of America's leadership is composed of wealthy, educated, prestigiously employed, white, upper- and upper-middle-class males, pluralists respond by asserting that these background characteristics are poor predictors of the decision-making behavior of leaders. Instead, pluralists argue that leaders' decisions are a product of their role perceptions, institutional constraints, interest group pressures, public opinion, and so on. Elitism focuses on leadership consensus, asserting that elites differ more over the means than the ends of public policy. Pluralism focuses on elite conflict, asserting that elites differ on a wide variety of issues of vital importance to society.

Finally, pluralism and elitism differ over the nature and extent of mass influences over societal decision making. Elitism asserts that elites influence masses more than masses influence elites. Communication flows primarily downward from elites to masses. An enlightened elite may choose to consider the well-being of the masses in decision making, either out of ethical principles or a desire to avoid instability and revolution. But even when elites presume to act in the interests of the masses, the elites act on their own view of what is good for the masses, not what the masses decide for themselves. In contrast, pluralists, while acknowledging that elites rather than the masses make society's decisions, nonetheless assert that the masses influence policy through both their membership in organized interest groups and their participation in elections. Interest groups, parties, and elections, according to the pluralists, provide the means by which the masses can hold elites accountable for their decisions. But elite theory contends that the principal function of elections is not to provide policy mandates to elites, but rather to legitimize elite rule by providing symbolic reassurance that democratic elites govern on behalf of the masses.

In short, while elitism and pluralism share some common views on the preeminent role of elites in a democratic society, elitism differs from pluralism in several key respects. In contrast to pluralism, elitism asserts:

1. The importance of the common elite experience – the exercise of power-in providing a compelling motive for the preservation of the system and the elites' place in it, over and above whatever other interests that elites are supposed to represent.

2. The oligarchic and undemocratic nature of societal organizations and institutions, which renders individual participation in group decision making impossible and makes accurate representation of members' views by group leaders highly problematic.

3. The prevailing style of elite interaction as accommodationist rather than competitive, with no assurance that multiple groups in society will provide balance to public policy.

4. The exercise of power by private as well as public institutions, and the realization that even if the policies of government elites could be held accountable through elections, those of corporations, banks, television networks, and other private organizations are beyond the direct control of the electorate.

5. The commonality of elite experiences, values, and goals, and the assertion that elites differ more over the means than the ends of public policy.

6. The failure of parties and elections to provide effective means by which the masses can hold elites accountable for their policy decisions.

It is the irony of democracy that the survival of democratic values – individual dignity, limited government, equality of opportunity, private property, freedom of speech and press, religious tolerance, and due process of law – depends on enlightened elites. The masses respond to the ideas and actions of elites. When elites abandon democratic principles or the masses lose confidence in elites, democracy is in peril.

Yet democratic elites do not always live up to their responsibilities to preserve the system and its values. Elite behavior is not always enlightened and farsighted, but is instead frequently shortsighted and narrowly self-serving. The relative autonomy of separate elites in a democracy – governmental, corporate, financial, media, legal, civic, and cultural – often encourages narrow visions of the common good and a willingness to sacrifice societal values for relative advantage.

Examples of narrowly self-serving elite behavior abound. Politicians resort to divisive, racial appeals or to class antagonisms – setting black against white or poor against rich – to win elections, knowing that these tactics undermine mass confidence in national leadership. Corporate officials sacrifice long-term economic growth for short-term, windfall, paper profits, knowing that the nation's competitive position in the world is undermined by shortsighted «bottom-line» policies. Banking and savings and loan executives finance risky ventures in search of quick profits, knowing that their failures will be paid for by depositors and taxpayers. Members of Congress in pursuit of personal pay and perks as well as lifetime tenure cater to the political activists in their home districts, with little regard for national concerns. Bureaucrats, seeking to expand their powers and budgets, create a regulatory quagmire and huge government deficits, disadvantaging the nation in global competition and burdening future generations with enormous debts. Interest group leaders, particularly the zealous champions of single issues, pursue their quest for special privileges, treatments, and exemptions from law, at the expense of common principles. Network television executives "hype" both news and entertainment shows with violence, scandal, corruption, and scares of various sorts, knowing that these stories undermine mass confidence in the nation's institutions. Lawyers and judges pervert the judicial process for personal advantage, drowning the nation in a sea of litigation, clogging the courts and delaying justice, reinterpreting laws and the Constitution to suit their purposes, and undermining mass respect for the law.

In short, elites do not always act with unity and purpose. They all too frequently put narrow interests ahead of broader, shared values. These behaviors grow out of the relative autonomy of various elites in a democracy. They are encouraged by the absence of any external checks on the power of elites in their various domains. The only effective check on irresponsible elite behavior is their own realization that the system itself will become endangered if such behavior continues unrestrained. So periodically elites undertake reforms, mutually agreeing to curb the most flagrant abuses of the system. The stimulus to reform is the restoration of mass

confidence in elite government, and ultimately the preservation of the elite system itself. But reforms often succeed only in creating new opportunities for abuse, changing the rules but failing to restrain self-interested elites.

But mass politics can also threaten democratic values. Despite a superficial commitment to the symbols of democracy, the masses have surprisingly weak commitments to the principles of individual liberty, toleration of diversity, and freedom of expression when required to apply these principles to despised or obnoxious groups or individuals. In contrast, elites, and the better-educated groups from which they are recruited, are generally more willing than the masses to apply democratic values to specific situations and to protect the freedoms of unpopular groups.

Masses are dangerously vulnerable to demagogic appeals to intolerance, racial hatred, anti-intellectualism, class antagonisms, anti-Semitism, and violence. Counterelites, or demagogues, are mass-oriented leaders who express hostility toward the established order and appeal to the mass sentiments. These counter-elites, whether they are on the left or right, are extremist and intolerant, impatient with due process, contemptuous of individual rights, anxious to impose their views by sweeping measures and often willing to use violence and intimidation to do so (Lipset & Raab, 1970). Right-wing counterelites talk of «the will of the people», while left-wing radicals cry, «All power to the people». Both appeal to mass extremism: the notion that compromise and coalition-building, and working within the democratic system for change, is pointless or even immoral. Democratic politics is viewed with cynicism (Bunzel, 1967). Counterelites frequently resort to conspiracy theories to incite the masses. The left charges that the capitalist conspiracy exploits and oppresses the people for its own profit and amusement; the right charges that the nation is falling prey to a communist conspiracy whose goal is to deprive the people of their liberty and property. R. Hofstadter refers to this popularity of conspiracy theories as «the paranoid style of politics» (Hofstadter, 1965). A related weapon in the arsenal of demagogues is scapegoating – the designation of particular minority groups in society as responsible for the evils suffered by the people. U.S. history has seen a variety of scapegoats, among them Catholics, immigrants, Jews, blacks, intellectuals, Communists, Wall Street bankers, and the «military- industrial complex». These tactics appeal to mass desire for simplistic solutions to societal problems. Simplistic explanations relieve the masses of the drudgery of difficult thinking and allow complex problems to be expressed in simple, emotion-laden terms. Anti-intellectualism and antirationism are important parts of mass politics.

It is the irony of democracy that democratic values can survive only in the absence of mass political activism. Democratic values thrive best when the masses are absorbed in the problems of everyday life and involved in groups and activities that distract their attention from mass political movements. Political stability depends on mass involvement in work, family, neighborhood, trade union, hobby, church, group recreation, and other activities. When the masses become alienated from home, work, and community – when their ties to social organizations and institutions weaken – they become vulnerable to the appeals of demagogues, and democratic values are endangered.

Mass activism inspires elite repression. Mass political movements, when they gain momentum and give rise to hatred, generate fear and insecurity among elites. They respond by limiting freedom and strengthen security, banning demonstrations, investigating and harassing opposition, arresting activists, and curtailing speech, writing, and broadcasting – usually under the guise of preserving law and order. Ironically, elites resort to these repressive actions out of a genuine belief that they are necessary to preserve democratic values.

Elite theory, then, recognizes multiple threats to democracy: elite misdeeds – shortsighted and self-interested behavior that undermines popular support for the political system; mass activism – extremist and intolerant political movements, led by counterelites appealing to racial hatred, class antagonism, and personal fears; and elite repression – forced indoctrination in «political correctness»; limitations on dissent, speech, and assembly in the name of law and order; and the subversion of democratic values in a paradoxical effort to preserve the system (See Graves, 2021, pp. 1-17).

All societies are governed by elites, even democratic societies. The elitist theory of democracy is not an attack upon democracy, but rather an aid in understanding the realities of democratic politics.

Elite theory is not an apology for elite rule; it is not defense of official misdeeds or repression. Rather, it is a realistic explanation of how democracy works, how democratic values are both preserved and threatened, how elites and masses interact, how public policy is actually determined, and whose interests generally prevail (Castiglione & Pollak 2019).

Critics of this elitist theory of democracy claim that it is «conservative», that it legitimizes elite rule, that it obstructs social progress of the masses. But elite theory neither endorses nor condemns elite governance, but rather seeks to expose and analyze the way in which elites function in a democracy. It is true that elite theory denies the possibility of ever abolishing elite rule; it denies the now discredited Marxist vision of a classless, socialist society. But, by providing a better understanding of how elites in a democratic society go about gaining, exercising, and maintaining power, elite theory identifies both the obstacles and opportunities for social progress. Rather than an idealized vision of social changes through mass citizen participation, elite theory provides a realistic assessment of how and when democratic elites are moved to initiate change. It warns the naive that leaders of "citizens' movements" are themselves elites with their own self-interests (Drochon, 2020).

Elite theory poses the central questions of American politics: Who governs the nation? How do people acquire power? How are economic and political power related? What interests shaped the U.S. Constitution? How have American elites changed over two centuries? How widely is power shared in the United States today? Are leaders in government, business, banking, the media, law, foundations, interest groups, and cultural affairs separate, distinct, and competitive – or are they concentrated, interlocked, and consensual? Do elites or masses give greater support to democratic values? Are masses generally informed, sensible, and considerate – or are they largely ill informed, apathetic, and intolerant? Does public opinion shape elite behavior – or do elites shape public opinion through the mass media? How successful are media elites in molding mass opinion and influencing public debate? Are American political parties «responsible» instruments of popular control of government – or are they weakened oligarchies, dominated by ideologically motivated activists? Do elections serve as policy mandates from the people – or are they primarily an exercise in citizenship, choosing personnel, not policy? Are political campaigns designed to inform voters and assess their policy preferences – or are they expensive, commercial adventures in image-making? How politically active, informed, knowledgeable, and consistent in their views are the American people? Do organized interest groups fairly represent the views of their members – or do they reflect the views and interests of leaders who are largely out of touch with the members? Does competition among interest groups create a reasonable balance in public policy – or do the special interests dominate policy making at the expense of the mass public? How much influence do masses have over the actions of presidents, Congress, and courts? What role does the president play in America's elite system? Why are presidents more influential in shaping foreign policy than domestic policy? Is power shifting from elected officials to «faceless bureaucrats»? What are the sources of bureaucratic power, and can bureaucracy be restrained? Who do members of Congress really represent? Are members of Congress held accountable for their policy decisions by the voters back home – or are they free to pursue their personal interests in Washington, knowing that their constituents are generally unaware of their policy positions? Why are the nation's most important domestic policy questions usually decided by the most elitist branch of the government, the unelected, lifetime-tenured justices of the Supreme Court? Can political decentralization – decision making by subelites in states and communities – increase mass involvement in government? How do elites respond to mass protest movements? Do protest movements themselves become oligarchic over time and increasingly divorced from the views of the masses?

Conclusions. This article addresses questions such as these from the perspective of elite theory. But it also compares and evaluates the answers suggested by pluralist theory and

democratic theory. The goal is a better understanding not only of U.S. politics but also of elitism, pluralism, and democracy in a complex social system.

REFERENCES:

1. Bachrach, P. (1967). *The Theory of Democratic Elitism: A Critique*. Boston: Little, Brown. , p. xi.
2. Bunzel, J. H.(1967). *Anti-Politics in America*. New York: Knopf.
3. Castiglione, D. & Pollak J. (2019). (eds.). *Creating Political Presence. The New Politics of Democratic Representation*, The University of Chicago Press, Chicago-London.
4. Drochon, H. (2020). Michels, the iron law of oligarchy and dynamic democracy. *Constellations*. 185-198. <https://doi:10.1111/1467-8675.12494>
5. Etzioni-Halevy, E. (1993). *The Elite Connection*. Cambridge, Mass.: Polity Press.
6. Graves, S. (2021, Nov., 15). Elitism in Democracy. *Cambridge University Press*. pp.1-17. <https://doi.org/10.1017/s1742058x21000369>
7. Hofstadter, R. (1948). *The American Political Tradition*. New York: Knopf. , p. viii.
8. Hofstadter, R. (1965). *The Paranoid Style of American Politics*. New York: Knopf.
9. Kariel, H. (1961). *The Decline of American Pluralism*. Stanford, Calif.: Stanford University Press. p. 74.
10. Lasswell, H. & Kaplan, A. (1950). *Power and Society*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
11. Lasswell, H. & Lerner, D. (1952). *The Comparative Study of Elites*. Stanford, Calif.: Stanford University Press p. 7.
12. Lipset, S. M. & Raab,E. (1970). *The Politics of Unreason*. New York: Harper & Row.
13. Madison, J. (1937). *The Federalist*. New York: Modern Library.
14. Mill, J.S. (1962). *Representative Government*. New York: Dutton, Everyman's Library. p. 203.
15. Michels, R. (1962). *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracies*. New York: Free Press.
16. Mosca, G. (1939). *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill.
17. Pennock, R. (1962). Democracy and Leadership. *Democracy Today*. New York: Dodd, Mead, pp. 126-127.
18. Sabine, G. (1950). *A History of Political Theory*. New York: Holt, Rinehart & Winston. pp. 517-541.
19. Schattschneider, E. E. (1969). *Two Hundred Americans in Search of a Government*. New York: Holt, Rinehart & Winston. p. 63.
20. Truman, D. (1959). The American System in Crisis. *Political Science*. Vol. 74 (December).

Ольга Бабкіна,

доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри політичних наук,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова;

Наталія Латигіна,

доктор політичних наук, професор,

Київський національний торговельно-економічний університет

Еліти в демократії як складної соціальної системи

(на прикладі Сполучених Штатів Америки)

Стаття присвячена елітам як компонентам демократичної політичної системи. Розглянуто сутність елітарності, особливості демократії, проаналізовано еліти в демократії. Автори виділяють основні риси плюралізму, порівнюють елітарність та плюралізм. На прикладі американської політичної системи вони описують, як еліти та маси взаємодіють один з одним. У статті розглянуто основні питання елітарної теорії демократії. Метою статті є дослідження співвідношення між елітами та масами в умовах демократії, а також ролі еліти в забезпеченні демократичних процедур на

прикладі Солучених Штатів Америки. Стаття базується на міждисциплінарному підході, спираючись на принципи об'єктивності та соціального підходу. Методами дослідження є методи аналізу та синтезу, історичний та порівняльний.

Ключові слова: еліти, елітарність, демократія, плюралізм, політичні системи.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.02>

УДК 329.05+329.8

Віталій Литвин,

доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID 0000-0002-9395-3761. EMAIL: vitaliy.lytvyn@lnu.edu.ua

РЕЛЕВАНТНІСТЬ АБО НЕРЕЛЕВАНТНІСТЬ «МАЛИХ» ПАРТІЙ: ТЕОРЕТИЗАЦІЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИЯВИ

У статті структуровано та систематизовано підходи із приводу розуміння феномена «малих» партій, на цій підставі теоретизовано та схарактеризовано особливості і вияви їхньої релевантності або нерелевантності. Відповідно, дослідження актуалізоване спробою відповісти на важливе для теорії партійних систем теоретико-методологічне запитання про те, чи «малі» партії можуть бути релевантними або ж, на противагу, повинні трактуватись лише як маргінальні, зокрема залежно від їхнього розуміння, і чи здатні вони впорядковувати розмаїті форми міжпартійної змагальності на різних рівнях політики й урядування. У результаті аргументовано, що в політичній науці і досі не вироблено консолідованої позиції з приводу означення сутності та розуміння параметрів, особливостей і рамок релевантності «малих» партій. Адже з одного боку (залежно від контексту та підходу до визначення), деякі «малі» партії здатні структурувати партійні системи, а деякі – зовсім ні. З іншого ж боку, атрибут релевантності слугує бар'єром для виділення або невиділення «малих» партій. Водночас загалом констатовано, що релевантність або нерелевантність «малих» партій – це не лише атрибут партійної системи, а характеристика окремих партій на різних рівнях та стадіях їхнього життєвого циклу. Відтак вмотивовано, що «малі» партії можуть бути як релевантними, так і нерелевантними, однак нерелевантні «малі» партії все-таки можуть бути наділені (хоч це і не обов'язково) потенціалом релевантності. Це трапляється тоді, коли «малі» партії здатні мобілізувати електорат із приводу нових соціополітичних поділів і політичних ідентичностей, а тому і коригувати поведінку та ідеологічно-політичне позиціонування всіх інших, передусім основних та системних, партій, тобто тактику і напрям міжпартійної змагальності у тій чи іншій партійній системі.

Ключові слова: партія, «мала» партія, партійна система, міжпартійна змагальність, вибори, релевантність.

Вступ. У політичній науці орієнтовано з 70-х років ХХ століття, з подальшою інтенсифікацією і розширенням надалі, дослідники почали ставити й артикулювати питання про так звані «малі» партії, їхню сутність, різновиди, підстави виокремлення на тлі інших партій і загалом партійних систем тощо. Тим не менше, за орієнтовано півстоліття політологічних досліджень й досі не було вироблено цілісного уявлення про те, як доцільно розуміти так звані «малі» партії, а відтак про те, чи вони можуть бути релевантними/істотними (у партологічному сенсі) та загалом наскільки вони є значимими у рамках розмаїтих форм міжпартійної змагальності та різного дизайну партійних систем, причому як на національному, так і на субнаціональному (локальному, регіональному тощо) рівнях виборів, політики й урядування. Відповідно, це й досі ставить або ще інтенсивніше ставить на порядок денний питання про те, як можна та доцільно розуміти феномен і можливі різновиди «малих» партій, а також про те, чи мають вони

спроможність позиціонуватись як релевантні або істотні чи, натомість, змушені сприйматись винятково як маргінальні та нерелевантні. Поставлене питання і завдання відповідати на нього є комплексними, адже у **теоретико-методологічному контексті** проблематика релевантності або нерелевантності «малих» партій є щонайменше двозначною. Із одного боку, вона стосується змістовного та сутнісного наповнення феномена і можливих різновидів «малих» партій як таких, в тому числі на різних рівнях політики й урядування, а також, з іншого боку, поняття та концептуального означення атрибуту власне релевантності як партій загалом, так і «малих» партій зокрема. Тому відповідати на поставлене питання і розв'язувати зумовлююче його завдання треба послідовно.

Результати та дискусії. Складність визначення «малих» партій у політичній науці зумовлена тим, що їх виділяють на підставі різних чинників і критеріїв, зокрема не лише електорального та національного, а й функціонального, територіально-географічного, субнаціонального тощо, тобто як партії і на національному, і на субнаціональному рівнях політики й урядування та партії з різними цілями формування і функціонування. Це, на нашу думку, може слугувати підставою для розмежування кількох теоретико-методологічних підходів щодо визначення та наповнення змістом феномена і явища «малих» партій, зокрема владно-електорального, територіального, функціонального, історично-організаційного, ідеологічного, стратегічного тощо. Як наслідок, різні вчені розуміють «малі» партії вкрай по-різному, в тім числі як: всі «зайві» партії у рамках певних типів партійних систем («треті» партії у двопартійних системах, «четверті» партії у двох-з-половиною-партійних системах, «п'яті» партії в чотирипартійних системах) (Bélanger, 2004, p. 1055; Bochel & Denver, 2008, p. 579; Charlot, 1974; Coakley, 1990, p. 270; Gerring, 2005, p. 83); всі або нові партії, які не представлені у легіслатурах і/або не структурують міжпартійної змагальності та партійних систем (Emanuele & Chiaramonte, 2019; Kefford, 2016; Muller-Rommel & Pridham, 1991); партії без впливу на політичний процес, які не формують урядових кабінетів та їхньої політики, але й не становлять політичної/парламентської опозиції (Abramson et al., 1995; Fisher, 1974; Maghraoui, 2019; Völkel, 2020); ідеологічно розмаїті партії з національною електоральною підтримкою на дуже низькому рівні та з малою кількістю членів і слабкими організаційною структурою, підтримкою та/чи фінансуванням (Coakley, 2010; Mair, 1991); партії, функціонуючі та активні винятково на субнаціональному (регіональному, локальному тощо), а не національному рівні політики й урядування (Corpus et al., 2008; Kefford, 2016; Muller-Rommel & Pridham, 1991); опортуністичні, маргінальні чи периферійні партії, які «грають» за рамками та правилами політичної і партійної системи й урядування (Kefford, 2016); партії, які репрезентують крайню/радикальну чи «нішову» ідеологічну позицію (Adams et al., 2006, p. 513; Adams et al., 2012); партії, які позиціонуються винятково як представники різних типів меншин (Chandra, 2013; Ishiyama, 2011). Навіть більше, адже у сучасній політичній науці застосовують чимало «прикметників» і синонімів для позначення сутності, опцій та функціоналу «малих» партій на різних рівнях політики, урядування і виборчого процесу, зокрема у різних контекстах, рамках і країнах (Muller-Rommel & Pridham, 1991; Sloan, 2011), в тім числі власне «малі» партії (small parties), «незначні» або «другорядні» партії (minor parties), «мікропартії» (micro-parties), «треті» партії (third parties), «незалежні» партії (independent parties), «периферійні» партії (peripheral parties), «знедолені» партії (pariah parties), «протестні» партії (protest parties), «нішові» партії (niche parties), «локальні» партії (local parties), «альтернативні» партії чи організації (alternative parties or organizations), «особисті» партії (personal parties), «електоралістичні» партії (electoralist parties) тощо.

Однак така строкатість визначення «малих» партій є внутрішньо суперечливою з приводу їхніх ймовірних впливів на міжпартійну взаємодію та структурування партійних систем, адже зумовлює неоднозначні висновки. Річ у тому, що деякі «малі» партії (в рамках одних підходів) можуть бути спроможними структурувати партійні системи цілих країн (причому на різних рівнях політики та урядування), а натомість інші «малі» партії (в

рамках тих самих або інших підходів) – зовсім ні (Herzog, 1987; Kefford, 2016; Muller-Rommel & Pridham, 1991; Sartori, 1976), оскільки вони перманентно не є представленими у легіслатурах (Orr, 2002, p. 576) або ж залишаються на маргінесі, спершу формуючись, але незабаром зникаючи під впливом основних, «великих» або системних партій (Mayer, 1980, p. 345). А це, своєю чергою, ставить питання про релевантність або нерелевантність «малих» партій і загалом про їхню спроможність трансформувати теорію партій та партійних систем й обриси реальних партійних систем на різних рівнях політики й урядування (Weeks, 2010). Тим паче, з огляду на те, як обумовлено вище, що різні теоретико-методологічні підходи до пояснення сутності «малих» партій окреслюють феномен релевантності таких партій дуже по-різному – залежно від контексту розуміння «малих» партій. З цього всього слідує, що інтерпретувати та верифікувати релевантність або нерелевантність «малих» партій треба як узагальнено й у рамках теорії партійних систем, так і на підставі застосування різних теоретико-методологічних підходів до означення «малих» партій (про які йшлося вище). Саме такої логічної послідовності ми дотримуватимемось в нашому дослідженні надалі.

Загальнотеоретично відомо, що про релевантність або істотність партій можна говорити як функціонально, так і кількісно-розмірно. Прикладом функціонального розуміння релевантності партій, коли вони повинні братись до підрахунків, є наукова позиція Дж. Сарторі (1976), за якою релевантність визначається потенціалом коаліційності та/чи потенціалом шантажу партій у легіслатурах (жодна партія не може бути означена як релевантна, якщо вона не представлена в легіслатурі), зокрема передусім з приводу формування і/або підтримки чи непідтримки органів виконавчої влади на різних рівнях урядування (pp. 122-123). При цьому, потенціал коаліційності залежить від того, чи партія наділена достатньою кількістю мандатів у легіслатурі для того, щоб стати урядовою/виконавчою (коаліційною), тобто чи партія (яка тому є релевантною) безпосередньо бере участь в формуванні коаліційного уряду або хоча б забезпечує його підтримкою. Своєю чергою, потенціал шантажу окреслює здатність партії (лише якщо вона релевантна) блокувати формування уряду/виконавчої влади на тому чи іншому рівні політики й урядування (зокрема через зміну характеру політичної змагальної із доцентрового на відцентровий тощо). Із цього слідує, що незалежно від свого розміру партія вважається релевантною, якщо вона спроможна змінювати напрям партійної змагальності і характер партійної системи, будучи наділеною потенціалом коаліційності та/або потенціалом шантажу (Wolinetz, 2004; Wolinetz, 2006). На противагу, кількісно-розмірне трактування релевантності чи істотності партій ґрунтується на успішності чи неуспішності партій за результатами виборів або на подоланні чи неподоланні партіями бар'єру представництва в легіслатурах на тому чи іншому рівні політики й урядування. Так, одні науковці релевантними вважають ті партії, які отримують не менше 2,5–5 (однак найчастіше 3) відсотків мандатів у легіслатурах (De Swaan, 1973; Janda, 1967; Janda, 1980, p. 7; Rose & Urwin, 1970; Siaroff, 2000; Ware, 1996, pp. 148-149), а інші вчені – ті партії, які отримують не менше 1 відсотка голосів виборців та представництво у легіслатурах тощо (Doring, 2016, p. 538; Doring & Regel, 2019).

При цьому, різні вчені доволі часто застосовують то один, то другий підходи до розуміння релевантності партій, в тому числі для їхньої класифікації і навіть відмежування від них (а також від незалежних/непартійних політиків) так званих «малих» партій (Coakley, 2010; Weeks, 2010). Доповнюється це тим, що дослідники подеколи застосовують концепти релевантності партій для виокремлення розбіжних верхніх меж розмірного представництва «малих» партій у легіслатурах, зокрема від 1,5 до 15 відсотків залежно від національної специфіки та типів партійних і виборчих систем (Clark, 2010; Mair, 1991; Weeks, 2010). Тим самим забезпечується спроба дефініювання, градування або класифікації «малих» партій і їхнього відокремлення від основних і системних партій у легіслатурах на різних рівнях політики та урядування тощо (Clark, 2010; McDaid & Rekawek, 2010). Однак базовим традиційно залишається розуміння, згідно із яким

«малі» партії – це політсили, які не позиціонуються та не сприймаються як урядові або виконавчі на тому чи іншому – національному або субнаціональному – рівнях політики, навіть попри те, що вони можуть прагнути цього і можуть бути або не бути виборчо успішними чи представленими у легіслатурах (Fisher, 1980, pp. 609-610; Herzog, 1987). Інакше кажучи, це означає, що «малі» партії, причому на будь-якому рівні політики й урядування, можуть бути (або не бути) релевантними електорально і за своїм представництвом у легіслатурах, однак не можуть бути релевантними на урядовому рівні чи рівні отримання та здійснення виконавчої влади.

Тим не менше, з огляду на те, що існують різні теоретико-методологічні підходи щодо розуміння «малих» партій, дослідники неоднозначно трактують і сутність та гіпотетичність їхньої релевантності. Так, у територіальному підході «малі» (обов'язково субнаціональні) партії традиційно маргіналізовані на національному рівні політики й урядування, а тому в контексті національної партійної системи безумовно не є релевантними (Fisher, 1974, pp. 6-8; Muller-Rommel & Pridham, 1991). Натомість такі партії є або можуть бути впливовими, релевантними і навіть домінуючими на будь-якому з субнаціональних рівнів політики, витісняючи з нього, а інколи й роблячи нерелевантними партії національного рівня, зокрема через їхню неспроможність визнавати субнаціональні обставини і реагувати на них та нездатність функціонувати по лінії конфліктів «центр–периферія» (Coakley, 2008). Так само не можна трактувати «малі» партії як релевантні тоді, коли вони розуміються як партії-представники винятково різних типів меншин, щоправда знову-таки за винятком субнаціональних одиниць, в яких вони базові та передбачені відповідним виборчим законодавством або можуть бути популярними тощо.

Складніша ситуація у випадку розуміння «малих» партій як таких, що не мають реального впливу на політичний порядок денний, політичний процес й урядування – причому на будь-якому з рівнів, – навіть якщо вони є відносно електорально успішними та репрезентованими у легіслатурах. Річ у тім, що такі «малі» партії є лише умовно релевантними, зокрема електорально, але зовсім не функціонально, адже вони не відповідають або не підтримують встановлений та узвичаєний політичний й інституційний дизайн (Maghraoui, 2019; Völkel, 2019). Крім того, доволі часто трапляється, особливо в авторитарних політичних режимах, що партії позиціонуються як «малі» і нерелевантні тоді, коли вони є симптомом або наслідком повної чи майже повної неважливості або відсутності партійних систем в цілому, адже номінально чи формально такі партії існують і навіть хоча б частково структурують партійні системи, однак функціонально вони є «підконтрольними» та несамостійними. Відповідно, це означає, що ті «малі» партії, які не спроможні визначати голосуючого порядку денного в політичному процесі та субординовані політичним режимам, апріорно є системно нерелевантними й поступово втрачають свою функціональність і значення (Fisher, 1974, pp. 6-8; Herzog, 1987; Reynolds; 1975).

Натомість значно простіша ситуація в тому випадку, коли «малими» розуміють ті партії, які є новими і не мають представництва за результатами виборів. Адже в будь-якому сенсі – і функціональному, і кількісно-розмірному – такі «малі» партії не є релевантними, оскільки вони не здатні змінити та структурувати міжпартійної змагальності і загалом партійних систем на тому чи іншому рівні політики й урядування, в тому числі або особливо за рахунок участі у можливому формуванні урядів/виконавчої влади і визначенні політичного порядку денного (Emanuele & Chiaramonte, 2019). Відповідно, головною ознакою нерелевантності таких «малих» партій слугує те, що вони є «ефемерною» меншістю та не спроможні отримати електоральних успіхів і представництва, не лише бажаючи цього, а навіть маючи відносно розвинені членські бази, організаційні структури та фінансування (Coakley, 1990). Хоча, на противагу, інколи трапляється так, що потенційна релевантність таких «малих» партій використовується «на прокат» або автоматично набувається основними чи системними політсилами, які, реагуючи на ризики модифікації політичної змагальності і чинних партійних систем, додатково мобілізуються,

посилуються або принаймні апробують нові форми і моделі політичної поведінки (Clark, 2010; Herzog, 1987; Maghraoui, 2019; Völkel, 2019).

Разом із цим, попередній (слідуючи з теоретизацій, запропонованих вище) висновок про повну або майже повну нерелевантність «малих» партій не є універсальним та абсолютним. Адже аналізовані партії часто інтерпретують як нові чи усталені політсили, які за результатами виборів можуть бути несуттєво і на низькому/малому рівні репрезентовані в легіслатурах – на національному та/чи субнаціональному рівнях політики й урядування. Відповідно, у рамках головно владно-електорального підходу до розуміння «малих» партій, в якому до уваги беруть найперше різність рівня успіхів партій на виборах, в урядуванні і загалом у політичному процесі, цілком очевидно, що «малі» партії електорально й за представництвом у легіслатурах можуть бути як релевантними, так і нерелевантними (але обов'язково із низьким рівнем представництва в легіслатурах й інших виборних інститутах) – функціонально та/чи кількісно-розмірно, – хоча вони не можуть бути релевантними на рівні залученості і статусу у виконавчій владі.

Додатково проблема посилюється й увиразнюється за рахунок того, як частково йшлося вище, що феномен й атрибут релевантності може слугувати бар'єром і ймовірною підставою для виокремлення або невиокремлення «малих» партій як таких. Річ у тому, що бар'єр або проблема релевантності «малих» партій традиційно стосується отримання та демонстрування такими партіями певного впливу на політичний процес, зокрема на прийняття політичних, урядових й управлінських рішень, а також загалом на визначення і ведення політики на різних рівнях урядування, зокрема на національному чи субнаціональному (локальному, регіональному). Відтак саме у цьому контексті найбільше значення має відповідь на питання про те, чи «малі» партії можуть мати роль та статус релевантних/істотних у тих або інших партійних системах на різних рівнях політики й урядування чи натомість вони повинні трактуватись винятково як нерелевантні (Sloan, 2011).

Доповнюється ця проблема також за рахунок того, що «малі» партії не цілковито і не завжди вписуються у теорію партійних систем – зокрема внаслідок відсутності уніфікованого визначення, – а тому різні вчені надають явищу релевантності «малих» партій доволі різного і навіть специфічного опціоналу. Яскравим свідченням цього слугує той факт, що в рамках класичних теорій і типологій партійних систем «малі» партії зазвичай/найчастіше постають як нерелевантні на тому чи іншому рівні політики й урядування. На противагу, «малі» партії доволі часто намагаються позиціонувати та представити як релевантні у категоріях так званого «мобілізаційного потенціалу», що заснований на здатності таких політсил привертати увагу і кидати виклик партійному статусу-кво в тому чи іншому досліджуваному випадку, а також або ж діяти у рамках нових соціополітичних поділів і виражати нові політичні ідентичності в тих чи інших умовах (Herzog, 1987; Lucardi, 1991, p. 123). З цього слідує, що чимало науковців зміщують акценти з приводу суті і наповнення релевантності партій, бо пояснюють релевантність «малих» партій не лише функціонально та кількісно-розмірно, а й ідеологічно, поведінково тощо (Müller-Rommel & Pridham, 1991, pp. 7-13). І на це є належні й достатні причини – хоча б тому, що релевантність партій можна окреслювати стосовно різних вимірів політичних/партійних систем і на кожному із етапів життєвого циклу партій як таких (Herzog, 1987). Хоч, на противагу, якщо партії не вдається досягти релевантності або ж вона стає нерелевантною, то її шанси на «виживання» значно зменшуються (Bianco et al., 2014; Coakley, 2010; O'Malley, 2010; Pedersen, 1982). Увиразнюється це в тому, що «малу» партію за результатами її життєвого циклу потрібно вважати нерелевантною тоді, коли вона з часом залишається або приймається «зайвою» в тому сенсі, що вона не потрібна і не буде використана для будь-якої можливої коаліційної більшості. Але від зворотного, навіть «мала» партія є чи може стати релевантною тоді, коли її існування чи вигляд впливатимуть на тактику й напрям міжпартійної змагальності та партійної системи (Sartori, 1976, pp. 22-23).

Це часто зумовлено тим, що «малі» партії якщо не структурують самих партійних систем, автоматично будучи релевантними, то принаймні вказують на виникаючі дрейфи, процеси та чинники на «кордонах» тих чи інших партійних систем у ті чи інші періоди їхнього розвитку. А це, своєю чергою, означає, що «малі» партії можуть безпосередньо не позиціонуватись як релевантні – ні функціонально, ні кількісно-розмірно, – однак можуть мати непрямий потенціал релевантності, навіть тоді, коли вони не долають бар'єра представництва в легіслатурах й інших виборних інститутах влади, але зумовлюють, формують і виявляють певні політичні, ідеологічні, мобілізаційні, але загалом девіантні альтернативи для міжпартійної змагальності та партійних систем тощо. Інколи навіть вважають, що потенціал релевантності «малих» партій зумовлений самим фактом їхнього виникнення чи оголошення про це, адже цей факт може змусити усталені партії змінити свою поведінку, тактику та стратегію (Herzog, 1987).

Крім того, потенціал релевантності притаманний для «малих» партій і тоді, коли вони впливають на вимушене збереження статусу-кво у партійних системах, зокрема з приводу тих або інших ідеологічних кордонів і правил гри в останніх (Herzog, 1987). Тим паче, що саме «малі» партії, навіть якщо вони не представлені в легіслатурах, подеколи постають своєрідними «мірилами» змісту та рамок політичної культури, які враховуються або ж не враховуються в програмному й ідеологічному позиціонуванні партій, що структурують партійні системи. Відповідно, «малі» партії можуть мати потенціал релевантності, завдячуючи тому, що вони вже є або можуть стати своєрідними ініціаторами, інтерпретаторами чи промоутерами політичних норм і правил гри, які не повністю генерують та приймають системотворчі й основні партії в партійних системах. Викликано це тим, що саме «малі» партії часто спрацьовують як «полігон» або ж «півдороги» для тестування нових ідей, які з часом підхоплюються, приймаються або трансформуються основними та системними партіями (Fisher, 1974, pp. 31-32; Hammond, 1976; Key, 1964, p. 286), чим знову-ж підтверджується потенціал релевантності перших (Herzog, 1987).

Ще одним специфічним виявом потенціалу релевантності «малих» партій є те, що вони розглядаються як «запобіжні клапани» для незадоволених виборців (Fisher, 1974, p. 32), завдяки чому суттєво врегульовуються зовнішні потреби і рамки партійних систем. Адже саме завдяки «малим» партіям можливе розширення виборчих рамок міжпартійної та загалом політичної змагальності. Річ у тому, що чинні партійні системи далеко не завжди та не повною мірою формуються за допомогою залучення всіх виборців, які голосують за ті чи інші партії. Відповідно, «малі» партії часто апелюють до виборців, які не причетні до формування чинних партійних систем, або до політичних ідей і гасел, які значною мірою ігноруються основними партіями (Herzog, 1987). Тим самим потенціал релевантності «малих» партій виявляється й у тому, що такі політсили розширюють та актуалізують електоральні арени й ідейно-програмні рамки партійних систем. Хоча, натомість, це означає, що релевантність партій змінюється залежно від того, чия точка зору береться за основу, причому як в «центрі» (на національному рівні політики), так і на «периферії» (на субнаціональному рівні політики) політичної системи. У підсумку розмір і функціонал партій не завжди є прямо пропорційними їхній силі (хоч ідеальним є варіант, коли відмінності у розмірі партій також виражають відмінності в суті (Duverger, 1951, p. 383)), адже «малі» партії можуть відігравати непропорційно велику роль (Novak, 2000), навіть не будучи релевантними функціонально та/чи кількісно-розмірно, а натомість маючи тільки ідеологічний, політичний, електоральний або мобілізаційний потенціал релевантності. Хоча, на противагу, статус релевантної партії зовсім автоматично не означає, що вона є «великою», а натомість статус «малої» партії – що вона не може бути релевантною тощо (Bolleyer, 2007; Laurent, 1997, p. 25; Siaroff, 2003).

Висновки. У результаті можна підсумувати, що і феномен «малих» партій, і параметри, особливості та рамки їхньої релевантності або нерелевантності й досі не є уніфіковано впорядкованими у політичній науці, адже з цього приводу не вироблено

консолідованої позиції. З одного боку, вчені зазначають, що деякі «малі» партії можуть бути спроможними структурувати партійні системи цілих країн або окремих рівнів їхньої політики й урядування, а натомість інші «малі» партії – зовсім ні. Усе залежить від контексту та підходу, які застосовують як для визначення «малих» партій (владно-електорального, територіального, функціонального, ідеологічного, історично-організаційного, стратегічного), так і для розуміння релевантності партій в цілому та «малих» партій зокрема (функціонального, кількісно-розмірного, ідеологічного, поведінкового тощо), а також від електоральних успіхів таких партій. З іншого боку, вчені аргументують, що атрибут релевантності може слугувати бар'єром і ймовірною підставою для виокремлення або невиокремлення «малих» партій як таких, хоча, на противагу, «малі» партії не цілковито і не завжди вписуються у теорію партійних систем. Саме тому ми схилиємось до констатації, що у випадку так званих «малих» партій, причому незалежно від підходу до визначення, їхню релевантність або нерелевантність треба окреслювати не просто як атрибут того чи іншого типу партійної системи, а як характеристику партійної чи навіть політичної системи й окремих партій на різних рівнях і стадіях їхнього життєвого циклу. Відповідно, «малі» партії можуть бути як релевантними, так і нерелевантними, але нерелевантні «малі» партії все-таки можуть бути наділені (хоча не обов'язково) потенціалом релевантності, особливо тоді, коли вони здатні мобілізувати електорат із приводу нових соціополітичних поділів і політичних ідентичностей тощо, а відтак і коригувати поведінку та ідеологічно-політичне позиціонування всіх інших, передусім системних, партій, тобто тактику і напрям міжпартійної змагальності у партійній системі.

REFERENCES:

1. Abramson, P., Aldrich, J., Paolino, P. & Rohde, D. (1995). Third-party and independent candidates in American politics: Wallace, Anderson, and Perot. *Political Science Quarterly*, 110 (3), 349-367. <https://doi.org/10.2307/2152568>
2. Adams, J., Clark, M., Ezrow, L. & Glasgow, G. (2006). Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976-1998. *American Journal of Political Science*, 50 (3), 513-529. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00199.x>
3. Adams, J., Ezrow, L. & Leiter, D. (2012). Partisan Sorting and Niche Parties in Europe. *West European Politics*, 35 (6), 1272-1294. <https://doi.org/10.1080/01402382.2012.713746>
4. Bélanger, É. (2004). Antipartyism and third-party vote choice: A comparison of Canada, Britain, and Australia. *Comparative Political Studies*, 37 (9), 1054-1078. <https://doi.org/10.1177/0010414004268847>
5. Bianco, W., Kam, C., Sened, I. & Smyth, R. (2014). Party relevance and party survival in new democracies. *International Area Studies Review*, 17 (3), 251-261. <https://doi.org/10.1177/2233865914546500>
6. Bochel, H. & Denver, D. (2008). Minor parties and independents in times of change: Scottish local elections 1974 to 2007. *Local Government Studies*, 34 (5), 577-593. <https://doi.org/10.1080/03003930802413772>
7. Bolleyer, N. (2007). Small parties: From party pledges to government policy. *West European Politics*, 30 (1), 121-147. <https://doi.org/10.1080/01402380601019720>
8. Chandra, K. (2011). What is an ethnic party?. *Party Politics*, 17 (2), 151-169. <https://doi.org/10.1177/1354068810391153>
9. Charlot, J. (1974). Faut-il interdire les petits candidats?. *Projet*, 87, 837-841.
10. Clark, A. (2010). Breaking the mould or fiddling at the edges? Ireland's minor parties in comparative and systemic perspective. *Irish Political Studies*, 25 (4), 661-680. <https://doi.org/10.1080/07907184.2010.518710>
11. Coakley, J. (1990). Minor parties in Irish political life, 1922-1989. *Economic and Social Review*, 21 (3), 269-297. <http://hdl.handle.net/2262/64307>

12. Coakley, J. (2008). Centres, peripheries, and party systems: nested secession processes in Great Britain and Ireland. *Political Geography*, 27 (7), 740-760. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2008.09.002>
13. Coakley, J. (2010). The rise and fall of minor parties in Ireland. *Irish Political Studies*, 25 (4), 503-538. <https://doi.org/10.1080/07907184.2010.518695>
14. Copus, C., Clark, A. & Bottom, K. (2008). Multi-party politics in England? Small parties, independents and political associations in English local politics. In: Reiser, M. & Holtmann, E. (eds.). *Farewell to the Party Model? Independent Local Lists in Eastern and Western European Countries* (253-276). Wiesbaden: VS Verlag. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-531-90923-3_14
15. De Swaan, A. (1973). *Coalition theories and cabinet formations: A study of formal theories of coalition formation applied to nine European parliaments after 1918*. New York: Elsevier.
16. Doring, H. (2016). Mapping established democracies: integrated data on parties, elections and cabinets. *Electoral Studies*, 44, 535-543. <https://doi.org/10.7910/DVN/7LIY1U>
17. Doring, H. & Regel, S. (2019). Party Facts: A database of political parties worldwide. *Party Politics*, 25 (2), 97-109. <https://doi.org/10.1177%2F1354068818820671>
18. Duverger, M. (1981). *Les partis politiques*. Paris: A. Colin.
19. Emanuele, V. & Chiramonte, A. (2019). Explaining the impact of new parties in the Western European party systems. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 29 (4), 490-510. <https://doi.org/10.1080/17457289.2019.1666402>
20. Fisher, S. (1974). *The minor parties of the Federal Republic of Germany*. The Hague: Martinus Nijhoff.
21. Fisher, S. (1980). The «Decline of Parties» Thesis. In: Merkl, P. (ed.). *Western European Party Systems* (609-610). New York: The Free Press.
22. Hammond, J. (1976). Minor Parties and Electoral Realignment. *American Politics Quarterly*, 4, 63-85. <https://doi.org/10.1177/1532673X7600400103>
23. Herzog, H. (1987). Minor Parties: The Relevancy Perspective. *Comparative Politics*, 19 (3), 317-329. <https://doi.org/10.2307/421882>
24. Gerring, J. (2005). Minor Parties in Plurality Electoral Systems. *Party Politics*, 11 (1), 79-107. <https://doi.org/10.1177%2F1354068805048474>
25. Ishiyama, J. & Breuning, M. (2011). What's in a name? Ethnic party identity and democratic development in post-communist politics. *Party Politics*, 17 (2), 223-241. <https://doi.org/10.1177%2F1354068810391157>
26. Janda, K. (1967). Retrieving information for a comparative study of political parties. In: Crotty W. (ed.), *Approaches to the study of party organization* (159-215). Boston: Allyn & Bacon.
27. Janda, K. (1980). *Political Parties: A Cross-National Survey*. New York: The Free Press.
28. Kefford, G. (2016). Rethinking small political parties: from micro to peripheral. *Australian Journal of Political Science*, 52 (1), 1-15. <http://dx.doi.org/10.1080/10361146.2016.1246650>
29. Key, V. (1964). *Politics, Parties and Pressure Groups*. New York: Thomas Crowell.
30. Maghraoui, D. (2019). On the relevance or irrelevance of political parties in Morocco. *The Journal of North African Studies*, 25 (6), 939-959. <https://doi.org/10.1080/13629387.2019.1644920>
31. Laurent, A. & Villalba, B. (1997). *Les petits partis. De la petitesse en politique*. Paris: L'Harmattan.
32. Lucardi, P. (1991). Fragments from the pillars: small parties in the Netherlands. In: Müller-Rommel, F. & Pridham, G. (eds.). *Small Parties in Comparative and National Perspective* (115-134). London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
33. Mair, P. (1991). The electoral universe of small parties in postwar Western Europe. In: Müller-Rommel, F. & Pridham, G. (eds.). *Small Parties in Comparative and National Perspective* (41-70). London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
34. Mayer, H. (1980). Big party chauvinism and minor party romanticism. In: Mayer, H. & Nelson, H. (eds). *Australian politics: A fifth reader* (345-360). Melbourne: Longman Cheshire.

35. McDauid, S. & Rekaewek, K. (2010). From mainstream to minor and back: the Irish Labour Party, 1987-1992. *Irish Political Studies*, 25 (4), 625-642. <https://doi.org/10.1080/07907184.2010.518702>
36. Muller-Rommel, F. & Pridham, G. (1991). *Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives*. London: Sage.
37. Novak, M. & Cassling, R. (2000). The relevance of small parties: From a general framework to the Czech «opposition agreement». *Czech Sociological Review*, 8, 27-47. <https://www.jstor.org/stable/41133146>
38. O'Malley, E. (2010). Punch bags for heavyweights? Minor parties in Irish government. *Irish Political Studies*, 25 (4), 539-561. <https://doi.org/10.1080/07907184.2010.518696>
39. Orr, G. (2002). Ballot order: Donkey voting in Australia. *Election Law Journal*, 1 (4), 573-578. <http://dx.doi.org/10.1089/153312902760403914>
40. Pedersen, M. (1982). Towards a new typology of party lifespans and minor parties. *Scandinavian Political Studies*, 5 (1), 1-16. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.1982.tb00256.x>
41. Reynolds, P. (1975). The Role of the Minor Parties. In: Penniman, H. (ed.). *Australia at the Polls* (159-169). Washington: American Enterprise Institute.
42. Rose, R., & Urwin, D. (1970). Persistence and change in Western party systems since 1945. *Political Studies*, 18 (3), 287-319. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1970.tb00436.x>
43. Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. London: Cambridge University Press.
44. Siaroff, A. (2000). *Comparative European Party systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945*. Garland Publishing.
45. Siaroff, A. (2003). Two-And-A-Half-Party Systems and the Comparative Role of the «Half». *Party Politics*, 9 (3), 267-290. <http://dx.doi.org/10.1177/1354068803009003001>
46. Sloan, L. (2011). *Measuring Minor Parties in English Local Government: Presence vs. Vote Share*. PSA: Local Politics Specialist Group.
47. Völkel, J. (2020). The «chicken and egg» problem of relevance: Political parties and parliaments in North Africa. *The Journal of North African Studies*, 26 (6), 865-880. <https://doi.org/10.1080/13629387.2019.1644923>
48. Ware, A. (1996). *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press.
49. Weeks, L. (2010a). Minor parties: a schema for analysis. *Irish Political Studies*, 25 (4), 481-501. <https://doi.org/10.1080/07907184.2010.518694>
50. Weeks, L. (2010b). Minor Parties in Irish Political Life: An Introduction. *Irish Political Studies*, 25 (4), 473-479. <https://doi.org/10.1080/07907184.2010.518693>
51. Wolinetz, S. (2004). *Classifying Party Systems: Where Have All the Typologies Gone?*. The Annual Meeting of the Canadian Political Science Association. Winnipeg (Manitoba).
52. Wolinetz, S. (2006). Party Systems and Party System Types. In: Katz, R. & Crotty, W. (eds). *Handbook of Party Politics* (51-62). London: Sage.

Vitaliy Lytvyn,

*Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv*

Relevance or Irrelevance of «Small» Parties: Theorizing, Features and Manifestations

The article structures and systematizes the approaches to understanding the phenomenon of «small» parties, and based on this theorizes and characterizes the features and manifestations of their relevance or irrelevance. Accordingly, the study is actualized by the attempt to answer the theoretical and methodological question important for the theory of party systems, whether «small» parties may be relevant ones or, conversely, they should be interpreted only as marginal ones, in particular depending on their understanding, and whether they can order various forms of inter-party competition at different levels of politics and governance. As a result, it is argued that there is still no consolidated position on the definition of the essence and understanding of the parameters, features and framework of the relevance of «small» parties in Political Science. Since, on one hand (depending on the context

and approach to the definition), some of «small» parties are able to structure party systems, and some of them are not at all. On the other hand, the relevancy attribute is a barrier to the allocation (separation) or non-allocation (non-separation) of «small» parties. At the same time, it is generally stated that the relevance or irrelevance of «small» parties is not only an attribute of the party system, but also a characteristic of particular parties at different levels and stages of their life cycle. It is therefore stated that «small» parties may be both relevant and irrelevant, but irrelevant «small» parties may still be endowed (though not necessarily) with the potential for their relevance. This happens when «small» parties are able to mobilize the electorate for new socio-political cleavages and political identities, and therefore to correct the behavior and both ideological and political positioning of all other parties, especially mainstream and systematic ones, and thus the tactics and direction of inter-party competition in a particular party system.

Keywords: party, «small» party, party system, inter-party competition, election, relevance.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.03>

УДК: 32:316.3:004.77

Юрій Шайгородський,

доктор політичних наук, професор,

заступник директора з наукової роботи,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ORCID: 0000-0003-3281-6138; EMAIL: 23.00.01@ukr.net

МАСМЕДІА ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ: СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ

Стаття ставить за мету визначення домінантних форм, структури та функцій сучасних медіа як суспільно-політичного інституту. Здійснено аналіз наукової літератури з проблем визначення та розрізнення понять «засобів масової інформації», «засобів масової комунікації» та «масмедіа». Наголошено на неузгодженості їх наукового трактування, а також – законодавчій невизначеності понять сучасних форм медіа, зокрема «засобів масової комунікації» та «масмедіа». На думку автора, однією з причин відсутності узгоджених і несуперечливих визначень цих феноменів є брак чіткого окреслення функцій зазначених суспільно-політичних інститутів. Вказується на відсутність законодавчого визначення функцій засобів масової інформації, наголошується на необхідності правового врегулювання суспільних відносин, що виникають під час використання інформаційних і комунікативних можливостей інтернет-мережі. Проаналізовано та виокремлено домінантні підходи зарубіжних і вітчизняних науковців до визначення основних функцій засобів масової інформації. Обґрунтовано необхідність уточнення цих функцій з огляду на посилення ролі інформації, зростання ваги інформаційних технологій в організації суспільного життя. На думку автора ключовим, і таким, що визначає функціональну спрямованість діяльності засобів масової інформації, є їх вплив на особистісну й масову психологію, на рівень загальної та політичної культури, на формування системи цінностей як основи цивілізаційного розвитку, конструювання смислів, порядку денного та напрямів суспільного розвитку.

Ключові слова: засоби масової інформації, засоби масової комунікації, масмедіа, функції засобів масової інформації, суспільно-політичні інститути, політична культура.

Вступ. Характерною ознакою сучасного етапу розвитку цивілізації є збільшення ролі інформації, зростання ваги інформаційних технологій в організації суспільного життя. Нині досить складно виокремити сферу людської життєдіяльності, яка залишилася б за межами інформаційного простору. Підвищення ролі інформації у розвитку всесвітньої

економічної, політичної, культурної інтеграції та уніфікації, з одного боку, є наслідком цих глобалізаційних процесів, а з другого – необхідною їх умовою.

Як і будь-який глобальний процес, формування загальносвітового інформаційного простору має як позитивні, так і негативні прояви. З одного боку, це швидке та практично безперешкодне поширення інформації, що дає можливість підвищити рівень інтелектуального розвитку, розширити можливості міжкультурної взаємодії, налагодити міжособистісну та міжгрупову комунікацію тощо. З другого – це широкі можливості для поширення неправдивої інформації, деструктивного впливу на масову свідомість та маніпуляцію нею. За таких умов особливої значущості набуває діяльність сучасних медіа – не лише як засобів та каналів передачі інформації, але і як інструментів своєрідного «розширення властивостей людини» (McLuhan, 1964).

Інформаційно-комунікативний ресурс масмедіа набув такого розвитку, що охоплює практично всі сфери діяльності людей, а комунікативна складова цього ресурсу перетворила його у своєрідний мейнстрим (Chomsky, 1997), від змісту якого значною мірою залежить визначення «суспільного порядку денного» (McCombs & Reynolds, 2002), домінантних напрямів культурного, наукового, суспільно-політичного, морально-етичного просторів життєдіяльності. На особистісному рівні *mainstream media* (Danesi, 2009, p. 182) впливають на оцінки та судження, на формування цінностей, ціннісних орієнтацій, смислів та світоглядних настанов, а відтак – на ставлення до суспільно-політичних процесів, визначення їх етико-моральних меж, мотивів, моделей і норм поведінки.

За умов розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, створення глобальної інформаційної мережі поняття засобів масової інформації та їх функцій суттєво розширилися, набули нових форм. У цьому контексті традиційний поділ засобів масової інформації на друковані (преса) та електронні (радіомовлення, телебачення, кінопродукція, аудіопродукція), їх класифікація, а також визначення функцій потребує певного доповнення та уточнення. Тому **метою** статті є визначення домінантних форм сучасних медіа як каналів інформації та комунікації та виокремлення функцій масмедіа як суспільно-політичного інституту. Досягнення цієї мети, на нашу думку, можливе шляхом аналізу наукової літератури з проблем визначення поняття засобів масової інформації, визначення основних функцій масмедіа як суспільно-політичного інституту та виокремлення чинників, які впливають на функціонування медіа за сучасних умов розвитку інформаційного простору.

Використання міждисциплінарного підходу з опертям на **методи** загальнонаукового, філософського, системного, логічного, структурно-функціонального, соціально- та політико-психологічного аналізу уможливило, з одного боку, цілісне сприйняття об'єкта дослідження, з другого – виокремлення структури та функцій масмедіа, визначення спрямованості та можливих наслідків медіавпливу на рівень політичної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми масмедіа, зокрема в частині визначення цього поняття, а також розмежування споріднених – «засоби масової інформації», «засоби масової комунікації», «медіа», визначення їх функцій протягом останнього часу привертають увагу науковців. Положення фундаментальних зарубіжних досліджень з проблем медіа М. Маклюєна, Ж. Бодріяра, Н. Лумана, М. Кастельса, Е. Тоффлера та ін. розкриваються у вітчизняних наукових розвідках О. Баришпольця, Ю. Бондаря, М. Женченко, В. Іванова, А. Москаленка, П. Мудрак, Г. Почепцова, В. Різуна, В. Шевченко, В. Шкляра та ін. Політичні аспекти розвитку інформаційного суспільства, а також проблеми політичної комунікації висвітлені в працях Д. Арабаджиєва, О. Бабкіної, В. Горбатенка, С. Даниленка, О. Маруховського, М. Остапенко, Н. Ржевської, А. Сіленко, А. Чічановського, Г. Щедрової та інших науковців.

Результати та дискусії. Передусім, варто зазначити, що протягом останнього часу поняття «медіа» усе частіше використовується і в наукових дискусіях, і в повсякденному

слововживанні, і в самих медіа. Цей термін набув ознак несуперечливої визначеності й використовується для означення всього комплексу інформаційних та комунікативних засобів. Водночас у науковій літературі почасти можна побачити вживання трьох «споріднених» термінів – засоби масової інформації (ЗМІ), засоби масової комунікації (ЗМК) та масмедіа. Одні науковці ототожнюють ці поняття (Мас-медіа у термінах і визначеннях, 2005, с. 39–40), інші – керуються підходом, в якому ЗМІ трактується як складова ЗМК (Іванов, 2010, с. 51–58). Здебільшого ж – дослідники сучасних процесів у медіасфері виокремлюють/розрізняють засоби масової інформації та засоби масової комунікації, наголошуючи на тому, що ЗМК є поняттям ширшим, аніж ЗМІ (наприклад, Квіт, 2008; Крюков, Бельська, 2015; Пахнін, 2018, с. 67).

Щоправда, як свідчить аналіз результатів цих та інших досліджень, ознак кардинальних відмінностей, окрім (здебільшого) вказівки на застосування нових інформаційних технологій, передусім з використанням інтернет-мережі та нових комунікативних форм (на кшталт соціальних та професійних мереж) не наводиться. Водночас наголошується на тому, що ЗМІ – це процес поширення інформації та її трансляція без зворотного зв'язку, тобто – «одностороння» комунікація, а ЗМК – засіб «двосторонньої» комунікації – процес, побудований на взаємодії між реципієнтом та комунікатором, а масмедіа трактується як своєрідне поєднання цих двох домінуючих форм. Наприклад, у міжнародному виданні «Словник медіа та комунікацій» (Danesi, 2009, р. 188) «масмедіа» (mass media) визначається як «ЗМІ (радіо, телебачення, газети, періодичні видання, інтернет-сайти), які охоплюють велику аудиторію».

Попри те, що близько десяти законів України присвячені засобам масової інформації або ж спрямовані на регулювання діяльності ЗМІ (Про друковані засоби масової інформації, 1992, Про інформацію, 1992, Про телебачення і радіомовлення, 1993; Про телекомунікації, 2003 та ін.), незважаючи на неодноразове внесення змін до цих базових законів, законодавство й досі не містить понять «масмедіа» та «засоби масової комунікації». Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» обмежується визначенням поняття «друковані ЗМІ». Згідно з законом, це «періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію». Законом України «Про інформацію» (1992, ст. 22. п. 2.) засоби масової інформації визначаються як «засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації». У Законі України «Про захист суспільної моралі» (2003) поряд з поняттям «засоби масової інформації» використовується поняття «електронні засоби масової інформації» без їх термінологічного визначення.

Не сприяє визначеності основних понять, пов'язаних з інформацією та комунікацією, й розмаїття підходів до класифікації засобів масової інформації. Традиційно ЗМІ поділять на два основні типи: друковані (преса) та електронні (радіомовлення, телебачення, кінопродукція, аудіопродукція). Такий поділ є домінуючим серед вітчизняних науковців (наприклад, Московцева, 2002; Каплій, 2013 та ін.). Водночас існує чимало наукових підходів до класифікації засобів масової інформації за іншими ознаками. Зокрема: за характером матеріального втілення інформації; за одночасністю перегляду; за територією поширення; за споживацькою аудиторією (Мудрак, 2014); за рівнем конвергентності – зближення й об'єднання різних технологій у нові види технологій (А. Фагерйорд, Т. Сторсул – в кн.: Журналистика и конвергенция, 2010); залежно від засновників та форми власності – державні, приватні, комунальні, партійні, громадські, суспільне телерадіомовлення (Про друковані засоби масової інформації, 1992; Про Суспільне телебачення, 2014) тощо.

Тобто, попри те, що «масмедіа» та «засоби масової комунікації» є інституційними складовими сфери інформаційної діяльності, незважаючи на те, що свобода цієї діяльності визнається базовим елементом і необхідною умовою демократичного розвитку, а вказівка на необхідність забезпечення свободи слова присутня у законодавчих та нормативно-

правових актах, у риторичі урядовців, політиків, журналістів та експертів, узгоджених і несуперечливих визначень зазначених понять поки що немає. Однією з причин цього, на нашу думку, може бути певна функціональна невизначеність цих суспільно-політичних інститутів. Визначення функцій засобів масової інформації у вітчизняному законодавстві відсутнє. Лише частково, на рівні ухваленого у квітні 2014 року Закону України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», через декларацію мети створення акціонерного товариства «Національна суспільна телерадіокомпанія України» (ст. 1), принципів (ст. 3) та основних завдань компанії (ст. 4) окреслено сутність і спрямованість діяльності (щоправда – окремого) телерадіомовника (Про Суспільне телебачення, 2014). Така неунормованість створює не лише певні труднощі у визначенні напрямів діяльності засобів масової інформації, але й почасти – породжує суперечності в її (цієї діяльності) оцінці.

Аналіз наукових розвідок, спрямованих на визначення функцій ЗМІ, засвідчив розбіжність підходів та певну суперечливість означень. М. Житарюк (Житарюк, 2008) узагальнив результати досліджень провідних закордонних та українських учених, спрямованих на визначення функцій сучасних ЗМІ. Спираючись на ці узагальнення, спробуємо виокремити основні функції ЗМІ, які є характерними для зарубіжних (американських та західноєвропейських) та українських інформаційних ресурсів. Зарубіжні автори (зокрема, В. Хагеманн, Р. Блюм, Ф. Бонд, Ф. Сіберт, Т. Пітерсон, В. Шрам та ін.) виокремлюють такі функції ЗМІ: інформування; служіння політичній системі, забезпечення її інформацією; вплив на аудиторію; повчальна; обговорення громадських справ; критика та контроль за роботою влади; рекламування товарів та послуг; розважальна.

Українські науковці (Москаленко, 1998, Владимиров, 1998; Михайлин, 2003 та ін.) виокремлюють передусім такі функції* ЗМІ: інформаційна (інформаційно-пізнавальна); ціннісно-орієнтаційна (виховна, соціалізація); комунікативно-естетична (пропагандистська, ідеологічна, культурна, розважальна, рекламна); соціально-організаторська (контрпропагандистська); психологічної регуляції (соціологічна). Варто наголосити на тому, що функції ЗМІ – динамічні, змінні й політично детерміновані. Адже, як справедливо зазначає М. Житарюк, коло функцій ЗМІ за методологією радянських часів обмежувалося лише трьома: пропагандистською, агітаційною й організаторською (Житарюк, 2008).

Принагідно звернімо увагу на визначення поняття «функції ЗМІ» та їх трактування, які наведено в підручниках і посібниках для середньої загальноосвітньої школи. Нам видається це важливим з огляду на те, що для більшості громадян знання про ЗМІ як суспільно-політичні інститути та їх функції обмежуються програмою середньої школи. Посібник з навчального предмета «Людина і світ» для учнів 11-го класу загальноосвітньої середньої школи містить такі визначення функцій ЗМІ: «1. Комунікативна – полягає у формуванні світогляду й громадської думки. 2. Освітньо-пізнавальна – ЗМІ є джерелом ознайомлення з відкриттями у різних галузях знань, новими теоріями, концепціями. 3. Ідеологічна – пов'язана з пропагандою певних життєвих цінностей та їх популяризацією. 4. Організаційна – ЗМІ слугують знаряддям структурної організації суспільства. 5. Культурна – ЗМІ здійснюють пропаганду й поширення культурних надбань. 6. «Сторожового собаки» – боротьба ЗМІ зі суспільними вадами чи хворобами, захист законності й правопорядку від тих, хто намагається їх порушувати, від корумпованого чиновництва та бюрократії. 7. Рекламна – важливий чинник фінансового забезпечення ЗМІ. 8. Розважальна – публікація на сторінках преси кросвордів, анекдотів, гумористичних творів, розважальних програм тощо» (Людина і світ, 2015). На наш погляд, ці визначення є не лише неповними, але й – суперечливими, такими, які орієнтують учнів на спрощене уявлення про ЗМІ та їх суспільну роль. Проблема насправді

* Згруповано за смисловим навантаженням

полягає не лише в тому, що поза увагою розробників посібника залишилася низка функцій ЗМІ, пов'язаних із виховним процесом, соціалізацією особистості, соціальними, економічними й психологічними аспектами тощо, але й в тому, що автори посібника навіть не пов'язують ЗМІ з електронними засобами інформації, з інтернет-мережею, з різноманітними гаджетами, активними користувачами яких є учнівська молодь. (Звернімо увагу, наприклад, що «розважальна» функція ЗМІ, на думку авторів посібника, полягає в «публікації на сторінках преси кросвордів, анекдотів та гумористичних творів»...).

На нашу думку, на відчужене сприйняття, «споживацьке» ставлення та залежність ЗМІ від «наявних потреб» аудиторії, а не на їх формування й розвиток критичного мислення в учнів спрямоване в згаданому навчальному посібнику й таке визначення: «Функції ЗМІ – це сукупність обов'язків перед суспільством і характер виконання їх. Вони залежать від способу життя та інформаційних потреб аудиторії» (Людина і світ, 2015). Але ж «функція ** ЗМІ» – це не обов'язок перед суспільством, а їх (ЗМІ) суспільна роль. Варто також зазначити, що зміст і характер «інформаційних потреб аудиторії», на жаль, не завжди є високоморальними чи суспільно-значущими.

Досить переконливим, на нашу думку, і таким, що більшою мірою відповідає завданням нашого дослідження, видається визначення функцій ЗМІ, запропоноване С. Гореваловим. Його пропозиція базується на визначенні чотирьох основних груп функцій засобів масової інформації: «1. Соціальна група функцій (комунікативна, інформаційна, соціально-регулятивна, контролююча, управління, реалізації соціальної активності, культурницька, рекреативна, ідеологічна, політична, науково-пізнавальна). 2. Економічна група (регулятивно-економічна, економічно-контролююча, інформаційна, економічно-консервативна, економічно-управлінська, рекламна). 3. Соціально-психологічна група (соціального орієнтування, формування громадської думки, афіліації ***, контакту, самоствердження, парасоціальної взаємодії****). 4. Загальнопсихологічна група (емоційної розрядки (релаксації), утилітарна, самоізоляції, стимуляції)» (Горевалов, 1998). Попри певну термінологічну дискусійність, запропонований науковцем підхід до визначення функцій медіа нам видається продуктивним передусім тому, що в ньому наголошено на соціально-психологічній складовій процесу функціонування. Такий підхід вважаємо доцільним тому, що будь-який медіавплив (незалежно від змісту, інтенсивності, юридично-правової належності чи форми власності) є насамперед впливом психологічним – спрямованим на психологію особистості та на масову психологію. На психологічну складову діяльності нових медіа, зокрема соціальних мереж, вказує С. Даниленко, наголошуючи на тому, що, порівняно з «урядами, незалежними громадськими інституціями та традиційними медіа», цей «медійний інструмент» «оцінюється громадянами як найбільш компетентний та етичний центр тяжіння і довіри» (Даниленко, 2021).

Зазначимо, що розмаїття підходів до визначення функцій медіа не лише підтверджує складність проблеми тлумачення, але й свідчить про багатofункціональність, широту охоплення й глибину проникнення інформаційних ресурсів у особистісне й суспільне сьогодення.

Висновки. Об'єктом впливу масмедіа є передусім особистісна психологія громадян та масова психологія. Особливої значущості й ваги набувають інформаційні засоби за нинішніх умов – стрімкого розвитку та проникнення практично у всі сфери життєдіяльності інформаційних та комунікативних технологій, розробки та впровадження їх нових форм. Масмедіа як суспільно-політичний інститут є суттєвим чинником

** Функція (лат. *functio* – виконання, здійснення) – у соціальних науках – роль, яку виконує той чи інший елемент соціальної системи.

*** Афіліація – прагнення бути в товаристві інших людей, потреба в створенні теплих, емоційно значимих стосунків з іншими.

**** Парасоціальна взаємодія (PSI) – уявлені психологічні стосунки, які переживає особистість під час опосередкованих зустрічей із відомими людьми, зокрема у ЗМІ, особливо на телебаченні.

утвердження цінностей і моральних норм, формування зразків і моделей поведінки. Медіа належить особлива роль у процесі формування світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних якостей передусім молодого покоління. Рівень об'єктивності, виваженості оцінок та суджень стосовно суспільно-політичних процесів та подій створюють підґрунтя установок, цінностей, уявлень про нормативність форм поведінки. Завдяки технологічним можливостям та доступності сучасні медіа набули важливої функції конструювання смислів, порядку денного та визначення напрямів суспільного розвитку. Поряд з позитивними існує чимала кількість негативних чинників впливу масмедіа на загальну та політичну культуру, на оцінку й перебіг політичних подій, на рівень суспільної інтеграції та консолідації.

Формування, зокрема й за посередництва засобів масової інформації, нової, адекватної сучасним викликам системи цінностей як основи цивілізаційного розвитку, вироблення смислів і мотивів діяльності людей не можливе без участі держави. Лише держава має у своєму арсеналі реальні важелі впливу на цей процес, починаючи з законодавчого забезпечення, збалансованого формування бюджетних витрат, реформування системи освіти, науки, культури, забезпечення ефективної діяльності інформаційної сфери, створення дієвої системи заохочення та примусу тощо. Суттєвого доопрацювання, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку інформаційної сфери, потребує вітчизняне законодавство. Суспільна практика потребує уточнення понять «засоби масової інформації» з урахуванням сучасних тенденцій розвитку інформаційної сфери – законодавчого визначення й розмежування понять «засоби масової комунікації», «масмедіа», правового регулювання суспільних відносин, що виникають під час використання нових інформаційних технологій, зокрема, мережі Інтернет тощо. Практично значущим є визначення функцій медіа, розробка критеріїв оцінки діяльності засобів масової інформації. Перспектива подальших наукових досліджень полягає в ґрунтовному аналізі сучасних тенденцій розвитку масмедіа, окресленні змісту й спрямованості їх функцій.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Владимиров, В. (1998). Основы журналистики в понятиях и комментариях : учебное пособие. Луганск : Из-во Восточноукр. гос. у-та.
2. Горевалов, С. (1998). Військова журналістика України: історія і сучасність. Львів.
3. Даниленко, С. (2021). Перевтілення демократії в інформаційну добу: роль нових медіа та громадянського комунікування. *Політичні дослідження*. № 1, 90–105.
4. Житарюк, М. (2008). Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство : монографія. Львів.
5. Журналистика и конвергенция: почему и как традиционные СМИ превращаются в мультимедийные / под ред. Качкаевой А. Г. (2010). Москва.
6. Иванов, В. (2010). *Основні теорії масової комунікації і журналістики* : навч. посібник / за наук. ред. В. В. Різуна. Київ : Центр Вільної Преси.
7. Каплій, О. В. (2013). Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 50, 35–46. http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2013_50_5
8. Квіт, С. (2008). Масові комунікації : підручник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
9. Крюков, О. І., Бельська Т. В. (2015). Інформаційне суспільство: становлення, розвиток, перспективи. *Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр., № 1 (47)*, 276–282.
10. Людина і світ. (2015). 11 клас : Опорні конспекти. Тема XI. Засоби масової інформації. Види та функції засобів масової інформації. <https://uahistory.co/compendium/serednicka-human-world-11-class-opornii-konspect/68.php>
11. Мас-медіа у термінах і визначеннях : корот. словник-довідник. (2005). / Уклад.

Ю. В. Бондар. Київ : МАУП.

12. Михайлин, І. Л. (2003). Основи журналістики. Київ.

13. Москаленко, А. З. (1998). Теорія журналістики. Київ.

14. Московцева, В. В. (2002). Типологія друкованих засобів масової інформації. Запоріжжя : ЗДУ.

15. Мудрак, Л. М. (2014). Конвергентні медіа як об'єкт державного регулювання: досвід ЄС. *Державне управління: теорія та практика*. № 2, 45–53.

16. Пахнін, М. Л. (2018). Засоби масової комунікації та засоби масової інформації: співвідношення понять. *Юридичний бюлетень*. Вип. 8, 65–71.

17. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні. (1992). Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#top>

18. Про захист суспільної моралі (2003). Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15/print>

19. Про інформацію. (1992). Закон України. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

20. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України. (2014). Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text>

21. Про телебачення і радіомовлення. (1993). Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#top>

22. Про телекомунікації. (2003). Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>

23. Chomsky, Noam. (1997). What Makes Mainstream Media Mainstream. *Z Magazine*. https://chomsky.info/199710__/

24. Danesi, M. (2009). Dictionary of media and communications / foreword by Arthur Asa Berger. Armonk, New York. London, England : M. E. Sharpe. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2021-1-6>

25. McCombs, M., & Reynolds, A. (2002). News influence on our pictures of the world. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.). *Media effects: Advances in theory and research*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1–18.

26. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. N.Y. : McGraw Hill.

REFERENCES:

1. Vladimirov, V. M. (1998). *Osnovy zhurnalistiki v ponjatijah i kommentarijah : uchebnoe posobie* [Fundamentals of journalism in concepts and comments]. Lugansk : Iz-vo Vostochnoukr. gos. u-ta. [in Russian].

2. Horevalov, S. I. (1998). *Viiskova zhurnalistyka Ukrainy: istoriia i suchasnist* [Military journalism of Ukraine: history and modernity]. Lviv. [in Ukrainian].

3. Danylenko, S. (2021). Perevtilennia demokratii v informatsiinu dobu: rol novykh media ta hromadianskoho komunikuvannia [Transformation of democracy in the information age: the role of new media and civic communication]. *Politychni doslidzhennia*. # 1, 90–105. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2021-1-6>. [in Ukrainian].

4. Zhytariuk, M. H. (2008). *Sotsiokulturna model zhurnalistyky: tradytsii i novatorstvo : monohrafiia* [Sociocultural model of journalism: traditions and innovation]. Lviv. [in Ukrainian].

5. *Zhurnalistika i konvergencija: pochemu i kak tradicionnye SMI prevrashhajutsja v multimedijnye* [Journalism and convergence: why and how traditional media are becoming multimedia] / pod red. Kachkaevoj A. G. (2010). Moskva. [in Russian].

6. Ivanov, V. (2010). *Osnovni teorii masovoi komunikatsii i zhurnalistyky : navch. posibnyk* [Basic theories of mass communication and journalism] / za nauk. red. V. V. Rizuna. Kyiv : Tsentrl Vilnoi Presy. [in Ukrainian].

7. Kaplii, O. V. (2013). *Klasyfikatsiia zasobiv masovoi informatsii: konstytutsiino-pravovi pytannia* [Classification of mass media: constitutional and legal issues]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 50, 35–46. [in Ukrainian].

8. Kvit, S. (2008). Masovi komunikatsii : pidruchnyk [Mass communications]. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].
9. Kriukov, O. I., Bielska T. V. (2015). Informatsiine suspilstvo: stanovlennia, rozvytok, perspektyvy [Information society: formation, development, prospects]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. pr., # 1 (47), 276–282. [in Ukrainian].
10. Liudyna i svit. (2015). 11 klas : Oporni konspekty. Tema XI. Zasoby masovoi informatsii. Vydy ta funksiі zasobiv masovoi informatsii [Media. Types and functions of mass media]. <https://uahistory.co/compendium/serednicka-human-world-11-class-opornii-konspekt/68.php> [in Ukrainian].
11. Mas-media u terminakh i vyznachenniakh : korot. slovnyk-dovidnyk. (2005). [Mass media in terms and definitions] / Uklad. Yu. V. Bondar. Kyiv : MAUP. [in Ukrainian].
12. Mykhailyn, I. L. (2003). Osnovy zhurnalistyky [Fundamentals of journalism]. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Moskalenko, A. Z. (1998). Teoriia zhurnalistyky [Theory of journalism]. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Moskovtseva, V. V. (2002). Typolohiia drukovanykh zasobiv masovoi informatsii [Typology of print media]. Zaporizhzhia : ZDU. [in Ukrainian].
15. Mudrak, L. M. (2014). Konverhentni media yak ob'iekt derzhavnoho rehuliuвання: dosvid YeS [Convergent media as an object of state regulation: the experience of the EU]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, # 2, 45–53. [in Ukrainian].
16. Pakhnin, M. L. (2018). Zasoby masovoi komunikatsii ta zasoby masovoi informatsii: spivvidnoshennia poniat [Mass media and mass communication: correlation of concept]. *Yurydychnyi biuletyn. Vyp. 8*, 65–71. [in Ukrainian].
17. Pro drukovani zasoby masovoi informatsii (presu) v Ukraini. (1992). [About printed mass media (press) in Ukraine]. Zakon Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#top> [in Ukrainian].
18. Pro zakhyst suspilnoi morali. (2003). [On the protection of public morality]. Zakon Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15/print> [in Ukrainian].
19. Pro informatsiiu. (1992). [About information]. Zakon Ukrainy. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].
20. Pro Suspilne telebachennia i radiomovlennia Ukrainy. (2014). [About Public Television and Radio Broadcasting of Ukraine]. Zakon Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text> [in Ukrainian].
21. Pro telebachennia i radiomovlennia. (1993). [About television and radio broadcasting]. Zakon Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#top> [in Ukrainian].
22. Pro telekomunikatsii. (2003). [About telecommunications]. Zakon Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> [in Ukrainian].
23. Chomsky, Noam. (1997). What Makes Mainstream Media Mainstream. *Z Magazine*. https://chomsky.info/199710__/
24. Danesi, M. (2009). Dictionary of media and communications / foreword by Arthur Asa Berger. Armonk, New York. London, England : M. E. Sharpe. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2021-1-6>
25. McCombs, M., & Reynolds, A. (2002). News influence on our pictures of the world. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.). *Media effects: Advances in theory and research*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1–18.
26. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. N.Y. : McGraw Hill.

Yuriy Shaihorodskiy,

Doctor of Political Sciences, Professor,

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

Mass Media as a Socio-Political Institution: Structure and Functions

The article aims to define the dominant forms, structure and functions of the modern media as a socio-political institution. The analysis of the scientific literature on the problems of defining and distinguishing the concepts of «means of mass information», «means of mass communication» and «mass media» is carried out. The inconsistency of their scientific interpretation, as well as on the legislative uncertainty of the concepts of modern forms of media, in particular «means of mass communication» and «mass media» is emphasized. According to the author, one of the reasons for the absence of concerted and consistent definitions of these phenomena is the lack of precise delineation of the functions of these mentioned socio-political institutions. The absence of the legislative definition of functions of the media, the need for legal regulation of public relations that arise while using the information and communication capabilities of the Internet network is indicated. The dominant approaches of foreign and domestic scientists to the definition of the main functions of the mass media are analyzed and singled out. The need to clarify these functions in view of the strengthening of the role of information, the growing importance of information technology in the organization of public life is justified. According to the author, the key and determining the functional focus of the media is their impact on personal and mass psychology, on the level of general and political culture, on the formation of the system of values as the basis of civilization development, construction of meanings, agenda and social trends.

Key words: *means of mass information, means of mass communication, mass media, functions of mass media, social and political institutes, political culture.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.04>

УДК 342.71:321

Юлія Руденко,

доктор політичних наук, доцент,

провідний науковий співробітник НОЦ

Національної академії Служби безпеки України,

ORCID: 0000-0002-5292-5334; EMAIL: uliarudenko507@gmail.com

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СКЛАДОВОЇ ЯК УМОВИ ПОСИЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ

Досліджується феномен суб'єктності країни. Стверджується, що без внутрішнього змістовного наповнення, а саме суб'єктності, державний суверенітет носить формальний характер. Зазначається, що розрізняють різні типи суб'єктності. Критеріями для виокремлення яких можуть бути як кількісні, так і якісні показники. Серед інших, зазначають сильну та слабку суб'єктність, мінімальну та максимальну, а також авторитарну та гуманістичну. Зазначені характеристики можуть поєднуватися. Стверджується, що існують чинники, завдяки яким суб'єктність країни можна посилити. Адже «справжня» суб'єктність, принаймні, гуманістична, формується, переважно завдяки внутрішнім чинникам та внутрішньому потенціалу країни, можливостям її до саморозвитку та запровадженню інновацій. І, у меншому ступені, завдяки зовнішнім впливам та схильністю до «експансії» власних національних інтересів на інші країни. Останнє характеризує авторитарну суб'єктність. Зазначається, що для України органічно притаманна гуманістична суб'єктність, що, зокрема, ґрунтується на просвітницькій культурі та етиці. Тому українське суспільство схильне до саморозвитку та запровадження інновацій. Стверджується, що, власне, громадянське суспільство, взагалі є вагомими підґрунтям та ключовим чинником формування суб'єктності країни, сприяє формуванню нелінійних та горизонтальних зв'язків, культури довіри та толерантності між учасниками соціуму. Останні стають самостійними суб'єктами соціально-політичних процесів і своєю суб'єктністю

посилюють суб'єктність країни. Зазначається, що першочерговим завданням української влади повинно стати сприяння розвитку громадянського суспільства, яке, доповнивши державу та наповнивши її змістом, надасть імпульс суб'єктному становленню України в зовнішній політиці, тобто дасть змогу реалізувати її власні національні інтереси. Акцентовується увага на тому, що в сучасному українському суспільстві є позитивні зрушення у бік практик довіри, толерантності, солідарності та відповідальності, підтверджене висновками соціологічних досліджень. Тому перспективи розвитку громадянської складової у справі посилення суб'єктності України вельми позитивні.

Ключові слова: суб'єктність, гуманістична суб'єктність, суверенітет, громадянське суспільство, національна ідентичність, толерантність.

Вступ. Проблема суб'єктності України сьогодні є однією з найбільш актуальних. Вона є пріоритетною у дослідженнях сучасних українських вчених та у практиках сучасних українських політиків. Вагоме теоретичне підґрунтя для формування погляду на проблему суб'єктності можна знайти в українських істориків, соціологів, психологів. І, безумовно, вагомий внесок в окреслену тематику роблять філософи та політологи. Вище зазначене свідчить, що суб'єктність є багатовимірним системним феноменом і потребує всебічного розгляду. Зокрема, соціологами досліджуються аспекти соціально-класовою структури, світоглядні орієнтири українського суспільства в контексті посилення суб'єктності. Істориків цікавить проблематика становлення української державності в процесі історії. Філософи та політологи формують теоретико-методологічне підґрунтя та світоглядні передумови формування феномену «суб'єктності».

Українські науковці видали декілька системних видань, із проблематики суб'єктності. Серед них: «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності», «Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози» та інші. Знані науковці, що розробляють різні аспекти суб'єктності: Є. Головаха, Є. Бистрицький, С. Дембіцький, Ю. Іщенко, О. Кондратенко, О. Литвиненко, Ю. Любимий, О. Майборода, С. Макеєв, С. Пирожков, О. Резнік, В. Смолій, С. Таранов, Н. Хамітов, Ю. Шайгородський, Ю. Шаповал та інші.

Певне місце серед досліджень суб'єктності і, зокрема, суб'єктності України займає проблематика місця і ролі громадянського суспільства у її формуванні. Але, на нашу думку, тематика громадянського впливу є не в повній мірі висвітленою у вітчизняних дослідженнях.

Тому мету статті ми вбачаємо у аналізі цього внеску, зокрема, в формуванні погляду щодо місця громадянської складової у формуванні гуманістичної суб'єктності країни. Серед завдань: формування погляду на феномен суб'єктності, його якість та типи; визначення місця і ролі громадянської складової і, зокрема, громадянського суспільства у посиленні суб'єктності країни; аналіз підстав для впливу на посилення суб'єктності України в українському суспільстві.

Методи, що були використані при написанні статті, входять до групи як загальнонаукових, так і спеціальних методів окремих наукових напрямків. Серед них: діалектичний, порівняльний, історичний. Використані також результати соціологічних досліджень.

Результати та дискусії. Державний суверенітет країни тісно пов'язаний з її суб'єктністю. Цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності можна назвати країну, поступ якої зумовлюється переважно внутрішніми, а не зовнішніми причинами. Це дає країні змогу виступати повноцінним партнером чи сильним опонентом на міжнародній арені, виходячи зі своїми економічними, військово-політичними здобутками на світовий рівень (Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності, 2020, с. 13). Фактично, якщо суверенітет – це зовнішня форма незалежності країни, то суб'єктність – це внутрішнє змістовне наповнення такої незалежності. Суб'єктність – це стан розвитку

країни, коли вона сама творить свою цивілізаційну долю, обирає власну ідентичність і партнерів.

Суб'єктність країни можна визначити через вільний вибір її громадянами всіх форм власної життєдіяльності, і перш за все, політичної. Якщо мова йде, дійсно, про демократичну країну. «Суб'єктність країни завжди первинна щодо суверенітету держави. Без суб'єктності суверенітет стає суто формальним, а держава, яка представляє країну, маріонетковою» (Євроатлантичний вектор України, 2019, с. 28).

Варто акцентувати увагу на тому, що суб'єктність не є застиглою «конструкцією», може змінюватися як її змістовна наповненість, так і ступені прояву... «Суб'єктність може бути меншою чи більшою, може бути мінімальною або максимальною – слабкою чи сильною» (Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності, 2020, с. 15), авторитарною чи гуманістичною. Щодо останньої пари, вчені визначаються так: «...перші країни спрямовані на авторитарну суб'єктність, яка з необхідністю означає експансію за свої межі й амбіції зі створення наднаціональних угруповань у різних модифікаціях, і відповідно, авторитаризм, який із часом може переходити в тоталітаризм, а другі – на гуманістичну суб'єктність, що означає зосередженість на іманентному інноваційному розвитку і при цьому – відкритість до світу, яка виявляється у практиках демократії» (Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності, 2020, с. 16).

На нашу думку, у ситуації військової агресії з боку як північного сусіда, так і інших потенційних загроз з боку суміжних держав, постійної геополітичної турбулентності, окрім посилення воєнного потенціалу, вкрай важливо укріплювати та поглиблювати саме внутрішню суб'єктність країни, засновану на гуманістичних практиках. Тим більше, що в історії України було сформовано потужне підґрунтя для її формування у вигляді гуманістичної просвітницької (в широкому значенні цього слова) культури та етики. Саме вона може стати фундаментом для модернізації країни в усіх сферах, сприятиме посиленню та збереженню її національної ідентичності і значно може посилити суб'єктність. Адже те, що міцне всередині – важко розірвати. Важко впливати з не «доброчесними» намірами на країну, яка є внутрішньо інтегрованою.

Як ми зазначали вище, суб'єктність – це можливість обирати власну ідентичність. В кінцевому рахунку, і сам «суверенітет можна визначити як здатність соціальної системи у багатовимірному: вертикальному, ієрархічному, а також горизонтальному, мережевому (включаючи територіальний вимір) процесах своєї самоорганізації зберігати й відтворювати власну ідентичність» (Євроатлантичний вектор України, 2019, с. 28).

Очевидно, що питання формування національної ідентичності – це завжди питання внутрішньої консолідації на певних загальних і прийнятних для всіх засадах, об'єднуючих ідеях та практиках. «Період новітньої історії України, що йому властива незавершеність «наздоганяючої» модернізації, поставив питання про модель внутрішньої консолідації як чинник формування поліетнічної нації. Серед іншого йдеться про культуру довіри, комунікації і солідарності українців, яка має відігравати особливу роль за умов поступового переходу культурних практик у віртуальний простір, пандемії COVID-19 та мінімальної соціалізації людей» (Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму, 2016). Сутність культури довіри як частини культури спілкування в цілому може бути описана так: «Культура довіри стає залежною від таких чинників людського капіталу, як рівень освіченості, особиста відповідальність та громадянська активність, які в емерджентній взаємодії з інтегративними чинниками соціального капіталу, що є соціальним ресурсом, утворюють ціннісне підґрунтя для нормативного закріплення практики активної довіри...» (Кожемякіна, 2016).

Виявляється зв'язок між рівнем освіченості громадян з рівнем суб'єктності та суверенності держави. «У суспільстві (постіндустріальному – авт.) зростає кількість активних високоосвічених, компетентних осіб, що мають навички до організації та самоорганізації, які у соціальній взаємодії самостійно можуть усвідомлювати шляхи реалізації власних інтересів та інтересів інших громадян, а також громади та суспільства в

цілому. Здійснення суверенітету окремих громадян та громад забезпечує здійснення і суверенітету держави як такої» (Євроатлантичний вектор України, 2019, с. 30). Отже, суверенітет держави залежить від рівня суверенності осіб, які її формують.

Подібні практики, в тому числі культура довіри та солідарності може сформуватися тільки при наявності розвиненого громадянського суспільства, підґрунтям якого є національна ідентичність, в якій громадянська складова займає почесне місце. «Україна має посилювати динаміку руху до суспільства активістського типу, з множинними нелінійними зв'язками, де культура довіри сприяє розвитку соціального капіталу, тісно пов'язаного з людським капіталом, що базується на знаннях, кваліфікації, комунікативній здатності до спільних дій. Він багато в чому залежить від спільних норм та цінностей, а також специфічних для цього соціуму засобів підпорядкування індивідуальних інтересів окремих особистостей інтересам великих груп...», - стверджують автори аналітичної доповіді «Суб'єктність України в сучасному світі» (Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози, 2020, с.60).

Кожен громадянин в такому суспільстві має відчувати себе суб'єктом політичного, економічного, державного життя, і врешті-решт керманічем власної долі. Іншими словами, вільна, обумовлена лише системою права реалізація економічних, політичних і культурних інтересів громадян України – принципова умова реалізації національних інтересів нашої країни на міжнародній арені.

Саме тому першочерговим завданням влади повинно стати сприяння розвитку громадянського суспільства, яке, доповнивши державу та наповнивши її змістом, надасть імпульс суб'єктному становленню України в зовнішній політиці, тобто дасть можливість «конвертувати» внутрішню суб'єктність країни у зовнішню форму. Фактично трансформувати суб'єктність країни у суверенітет держави.

Вчені стверджують: «цивілізаційна суб'єктність певної країни з'являється тоді, коли наявні чіткі соціокультурні передумови існування громадянського суспільства» (Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності, 2020, с. 222).

Інструментально громадянське суспільство створює формулу соціального діалогу на основі «зближення у процесі взаємодії різних представників українського соціуму (громадян, об'єднань громадян, територіальних громад, соціальних груп, об'єднаних за професійними, релігійними, політичними, етнічними та іншими ознаками), посилення їхньої спроможності до суспільно значущих дій та акцій, до мобілізації та досягнення спільних цілей, утвердження спільних цінностей, захисту себе або інших представників спільноти... Внаслідок соціального згуртування твориться соціальний капітал та інфраструктура для соціальної взаємодії: постає громадянське суспільство, з'являються мережі, платформи, форуми, засновуються рухи, фонди, програми» (Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї, 2012)

Разом з тим, не дивлячись на всю перспективність розвитку громадянського суспільства як підґрунтя формування внутрішньої суб'єктності України, йому необхідно дати відповідь на серйозні виклики та вирішити низку проблем. Українські науковці свідчать: «українське громадянське суспільство своєю діяльністю, у першу чергу завдяки цифровим засобам, спричинює широкий резонанс, воно дуже мотивоване і постійно розвивається до більш стабільних структур. Тим не менше, йому ще належить підвищити свій професіоналізм стосовно діяльності масових медій, налагодити ефективну комунікацію з громадянами та набути досвіду, вибудовуючи зв'язки з іншими активістами та організаціями в європейських країнах. Крім того, українське громадянське суспільство стоїть перед серйозними екзистенційними викликами. Різні групи громадянського суспільства повинні знайти спосіб, як за умов горизонтальної мобільності й цифрової комунікації співіснувати разом і водночас не потопати в безглуздій конкуренції з державними установами або інструментальними олігархами...» (Суб'єктність України в сучасному світі, 2020, с.62).

Попри це, для модернізаційних змін та посилення суб'єктності країни громадянське суспільство має виключне значення (адже, як ми зазначали, гуманістична суб'єктність, яка є, на нашу думку, засадничою для України, передбачає інновації, пошуки сучасних шляхів внутрішнього розвитку). Так вважає 49.1% респондентів серед тих, хто сповідує західноєвропейські цінності (Чепурко & Піддубний, 2018). Також в опитаних з окресленими орієнтаціями спостерігається оптимістичне сприйняття ролі громадських організацій та бізнесових кіл в зазначених процесах. Відповідно - 52,4% віддають належне міжнародним громадським організаціям, 49,6% - вітчизняним громадським організаціям, 31,2% - бізнесовим осередкам (Чепурко & Піддубний, 2018, с.29). Цікаво, що попри погіршення стану науки, рівень довіри до вітчизняних вчених, як до дієвого суб'єкта громадянського суспільства, в модернізаційних процесах залишається високою. Зокрема, 2015 р. - 51,1%, 2016 р. - 47,3%, 2017 р. - 58,1% (Чепурко & Піддубний, 2018, с.33).

Окрім певних суб'єктів, важливу роль у формуванні та посиленні суб'єктності грають відповідні практики. Тобто важливим засобом формування інтегративних практик в громадянському суспільстві, формуванням спільної ідентичності та посилення на цьому ґрунті гуманістичної внутрішньої суб'єктності є вкорінення діалогічності суспільства, його інституцій та української культури в цілому. Що може стати стимулом органічної модернізації суспільства, втілення інноваційних практик.

Якщо спиратися на ґрунтовне дослідження українських соціологів «Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму» (Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму, 2016), то варто наголосити на тому, що вчені акцентують увагу - важливо не тільки навколо чого консолідуватися, але яким чином це буде відбувається. Фактично, суспільство може мати різні погляди на важливі цінності, але не бути глибинно дезінтегрованим, оскільки діють практики толерантності та в суспільстві існує високий ступінь довіри серед різних соціальних та етнічних груп. Досліджуючи ступінь інтегрованості українського суспільства, автори роботи у якості найбільш очевидних індикаторів обрали традиційні показники інтегрованості – соціальну солідарність, довіру, толерантність та відповідальність. Усі вони були свого часу теоретично пов'язані в єдину систему Т. Парсонсом через категорію стабільності. На його думку, «жодне суспільство не може підтримувати стабільність перед обличчям різних потреб і напруг доти, поки інтереси різних громадян не пов'язані солідарністю, а також внутрішньою лояльністю і зобов'язаннями» (Парсонс, 2002, с. 36). Автори виходили з того, що зазначені характеристики діють і за умов нестабільності, яка може виступати «лакмусом» інтеграції, вказуючи, наскільки вона органічна, або механічна, штучна. Ситуації нестабільності можуть відкривати такі ресурси інтеграції, які в стабільних умовах ніяк не виявлялися. Водночас у ситуаціях непорядкованості ефект узгодженості втрачається і почасти різні цінності взаємно блокують одна одну. Тобто під сумнів поставлений сам принцип інтеграції суспільства на основі пошуку об'єднуючої ідеї (або міфу), бо він не може спрацювати в умовах інтегрованості локальних порядків на тлі слабкої конвенційності. Концептуально авторський колектив виходив з того, що в українських умовах сконструювати суспільство, ґрунтоване на механічній солідарності навряд чи можливо, а отже, головним завданням дослідження визначалося з'ясування підвалини для відтворення органічної солідарності.

Зауважимо, що означені практики (соціальна солідарність, довіра, толерантність та відповідальність) набагато посилюють «функціональність» громадянського суспільства і підвищують рівень суб'єктності країни. У контексті нашої статті ми акцентуємо увагу на деяких, переважно найбільш позитивних аспектах практик соціальної солідарності, довіри, толерантності та відповідальності, адже обсяг нашої роботи не дозволяє проаналізувати їх детально. Щодо солідарності... На нашу думку, важливим є акцентування уваги на тому факті, що солідаризація населення України за такою соціально-рольовою номінацією як «громадяни України» має високу пріоритетність. Це,

безумовно, є позитивним аспектом у контексті формування суб'єктності. Більше того, соціологи свідчать, що найбільш серйозний зсув у 2015 році стався щодо саме цієї суспільно-політичної самоідентифікації – значущість позиції «громадянин України» зросла у півтора рази – з 35,9% в 2013 р. до 52,3% (Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму, 2016, с. 105).

Стосовно такого чинника як толерантність, варто зазначити наступне: соціологи свідчать, що безсумнівно позитивним є те, що для переважної більшості наших співгромадян відмінності у політичних поглядах та оцінках, принаймні щодо близьких людей, не ставали причиною для розриву стосунків. «Адже при тому, що переважна більшість опитаних (близько 81%) стикалися з ситуаціями необхідності визначити свою позицію щодо близьких, які мають принципово протилежні оцінки, переважна більшість цих людей (майже 80%) або продовжували спілкування як і раніше, будучи готовими вислуховувати думку інших, навіть якщо вона їм не подобається, або, принаймні, продовжували звичне спілкування, уникаючи розмов щодо тих тем, які можуть стати джерелом конфлікту. І лише 7% опитаних відмітили, що внаслідок наявних розбіжностей уявлень та оцінок вони припинили спілкування з раніше близькими людьми. Ще близько 14% опитаних зменшили обсяги та інтенсивність спілкування» (Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму, 2016, с. 201).

Щодо «довіри» ситуація в українському суспільстві дещо неоднозначна. На відміну від багатьох європейських країн, де люди майже однаково готові довіряти сусідам, незнайомцям і людям взагалі, в Україні виникли великі перепади довіри такого типу. А от показники довіри «до ближнього кола» залишаються перманентно високими. Близько 90–95% респондентів, які брали участь в опитуванні, з року в рік схильні найбільше довіряти своїй сім'ї та найближчим родичам. На запитання про ті спільноти, по відношенню до яких респондент міг би сказати «це – Ми», більшість опитаних у 2015 р. очікувано відповіла, що Ми – це насамперед родичі та друзі – близько 54% (відповідно у 2013 р. цей показник був такий самий). Почуття «Ми» й ідентифікація себе з відповідною спільнотою є певним підґрунтям довіри. «Ми – це громадяни України» – ця спільнота об'єднала в 2015 р. майже 52% респондентів, а в 2013 р. таких було тільки 36%, і цей тип громадянської ідентичності був єдиний, який продемонстрував таке різке зростання цінності приналежності до відповідної спільноти. Цікаво, що на запитання про рівень довіри співвітчизникам, думку про те, що вони варті довіри, розділили також 52% опитаних. Патріотичні почуття громадянина України як потужний об'єднавчий фактор відмітили 41% респондентів у 2015 р., а в 2013 р. таких було тільки трохи більше 8%» (Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму, 2016, с. 243). Вважаємо, що якщо б це соціологи робили дослідження сьогодні, показники щодо останніх позицій були б вражаюче вище.

Висновки. Зважаючи на вище зазначене, слід констатувати, що гуманістичний тип суб'єктності країни, який, на нашу думку, органічно притаманний Україні і еволюційно тут сформувався на основі просвітницької етики, важко уявити без дієвого громадянського суспільства. Громадянське суспільство складається із самостійних, іншими словами суб'єктних індивідів, які в ідеалі, мають високий рівень освіченості, і сприяють посиленню суб'єктності країни. Оскільки, суверенітет – це зовнішня форма незалежності країни, а суб'єктність – це внутрішнє змістовне наповнення такої незалежності, суб'єктність країни, в свою чергу, формує суверенітет держави і наповнює його внутрішнім змістом. Що дає можливість державі реалізовувати свої національні інтереси на міжнародній арені. Іншими словами суб'єктність країни створює потенціал для реалізації суверенності держави.

Аналізуючи особливості інтеграційних практик українського суспільства, вчені прийшли до висновку, що громадянське суспільство в Україні має всі перспективи стати цементуючим підґрунтям для формування національної ідентичності та консолідації нації, що, в свою чергу, буде сприяти поглибленню та зміцненню суб'єктності. Адже, українське

суспільство має дієві практики довіри, солідарності, толерантності та відповідальності. Зокрема, особливо позитивним визначається інтегративний зміст солідаритету навколо феномену «громадянин України». Адже соціологи констатують стрімке зростання інтеграції населення українського соціуму навколо останнього. Що надає впевненості щодо позитивних оцінок і та перспектив для посилення суб'єктності країни.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Євроатлантичний вектор України: *Національна доповідь* (2019). Київ : Національна академія наук України, 328 с.
2. Кожемякіна, О. (2016) Довіра та соціальний капітал: просторова ціннісно-нормативна інтерпретація. *Демографія та соціальна економіка. №1 (26)*, 118-131.
3. Оржель, О. (2012) Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду). *Вісник Національної академії державного управління. Філософія, методологія, теорія та історія державного управління. №6*. 28-38
4. Парсонс, Т. (2002) Понятие общества: Компоненты и их взаимоотношения. *Теоретическая социология : антология*. Москва : Книжный дом «Университет», Ч. 2. 3–39.
5. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму : *монографія* (2016). Київ : Інститут соціології НАН України. 276 с.
6. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. *Аналітична доповідь* (2020). Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, 88 с.
7. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: *Національна доповідь (2020)*. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
8. Чепурко, Г., Піддубний, В. (2018) Модернізація українського суспільства: соціальні реалії та орієнтири. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 6 (20)*. 26-36

REFERENCES:

1. Ievroatlantychnyi vektor Ukrainy: Natsionalna dopovid (2019). Kyiv : Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, 328 s. [Euro-Atlantic vector of Ukraine]. [in Ukrainian].
2. Kozhemiakina, O. (2016) Dovira ta sotsialnyi kapital: prostorova tsinnisno-normatyvna interpretatsiia. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika. №1 (26)*, 118-131. [Trust and social capital: spatial value-normative interpretation]. [in Ukrainian].
3. Orzhel, O. (2012) Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva na osnovi natsionalnoi idei: perspektyvy y obmezhenia (z tochky zoru yevropeiskoho dosvidu). *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia. Filosofiia, metodolohiia, teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia. №6*. 28-38. [Consolidation of Ukrainian society on the basis of the national idea: perspectives and limitations (from the point of view of the European experience)]. [in Ukrainian].
4. Parsons, T. (2002) Poniatyie obshchestva: Komponenty y ykh vzaymootnosheniya. *Teoretycheskaia sotsyolohiia : antolohiia*. Moskva : Knyzhnyi dom «Unyversytet», Ch. 2. 3–39. [The concept of society: Components and their relationships]. [in Russian].
5. Sotsialno-psykhologichni chynnyky intehratsii ukrainskoho sotsiumu : monohrafiia (2016). Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. 276 s. [Socio-psychological factors of integration of Ukrainian society] [in Ukrainian].
6. Subiektnist Ukrainy v suchasnomu sviti: otsinky, stratehii, prohnozy. *Analitychna dopovid* (2020). Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa, 88 s. [Subjectivity of Ukraine in the modern world: assessments, strategies, forecasts]. [in Ukrainian].

7. Ukraina yak tsyvilizatsiyni subiekt istorii ta suchasnosti: Natsionalna dopovid (2020). Kyiv: Nika-Tsentr, 2020. 356 s. [Ukraine as a civilizational subject of history and modernity]. [in Ukrainian].

8. Chepurko, H., Piddubnyi, V. (2018) Modernizatsiia ukrainskoho suspilstva: sotsialni realii ta oriientyry. Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. Vyp. 6 (20). 26-36. [Modernization of Ukrainian society: social realities and guidelines]. [in Ukrainian].

Julia Rudenko,

*Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
leading researcher of the Scientific and Organizational Center,
National Academy of Security
Service of Ukraine*

Priority Of The Civil Component As Conditions For Strengthening Subjectivity Of Ukraine

The phenomenon of the subjectivity of the country is studied. It is argued that without internal content, namely, subjectivity, state sovereignty is formal. It is noted that there are different types of subjectivity. Criteria for the selection of which can be both quantitative and qualitative indicators. Among others, they note the strong and weak subjectivity, minimum and maximum, as well as authoritarian and humanistic. These characteristics can be combined. It is argued that there are factors that can strengthen a country's subjectivity. After all, "true" subjectivity, at least humanistic, is formed mainly due to internal factors and internal potential of the country, its opportunities for self-development and innovation. And, to a lesser extent, due to external influences and the tendency to "expand" their own national interests to other countries. The latter characterizes authoritarian subjectivity. It is noted that humanistic subjectivity is inherent in Ukraine, which, in particular, is based on educational culture and ethics. Therefore, Ukrainian society is inclined to self-development and innovation. It is argued that, in fact, civil society in general is an important basis and a key factor in shaping the subjectivity of the country. Promotes the formation of non-linear and horizontal ties, a culture of trust and tolerance between members of society. The latter, in turn, become independent subjects of socio-political processes and their subjectivity strengthens the subjectivity of the country. Promotes the formation of non-linear and horizontal ties, a culture of trust and tolerance between members of society. The latter, in turn, become independent subjects of socio-political processes and their subjectivity strengthens the subjectivity of the country. It is noted that the priority of the Ukrainian government should be to promote the development of civil society, which, supplementing the state and filling it with content, will give impetus to the subjective formation of Ukraine in foreign policy, to realize its own national interests. Emphasis is placed on the fact that in modern Ukrainian society there are positive changes towards the practices of trust, tolerance, solidarity and responsibility, confirmed by the findings of sociological research. Therefore, the prospects for the development of the civic component in strengthening the subjectivity of Ukraine are very positive.

Key words: *subjectivity, humanistic subjectivity, sovereignty, civil society, national identity, tolerance*

ВІЙНА ТА СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.05>

УДК: 327.3+327.8

Борис Гуменюк,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління та міжнародних відносин,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
ORCID: 0000-0002-7152-8211 EMAIL: b.gumeniuk@gmail.com*

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНИ ПРОТИ РФ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕГІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

У статті розглянуто основні аспекти національно-визвольної війни України проти росії, її цивілізаційне значення для України та всього Західного світу. Зазначено, що повномасштабна агресія рф проти України вплинула на міжнародний баланс сил, розширення Північно-Атлантичного блоку країн. Метою статті є аналіз політичних, економічних процесів, які впливають на хід війни, що відбувається в Україні через несправедливу агресію з боку рф. Відповідно до глибинних системних трансформацій, які відбуваються у глобальному світі з початком повномасштабної війни проти Української держави, проаналізовані економічні, політичні, безпекові, духовні чинники відповідної трансформації. Зазначено, що переплетіння складних різнобічних політичних сил та інтересів провідних політичних акторів виявили кризу європейської системи безпеки, що полягала у системних прорахунках міжнародної спільноти щодо гарантій безпеки та недопущення збройної агресії проти однієї з держав континенту. Окремо досліджено відносини між країнами НАТО та рф щодо проблеми розширення Альянсу та доведена необґрунтованість вимог рф щодо гарантій нерозширення НАТО. Проаналізований вплив санкційної політики на країну агресора, її економічний та безпековий потенціал. Основу дослідження складають історичний, діалектичний підходи до вивчення регіональних та глобальних процесів.

Ключові слова: *війна рф проти України, НАТО, система міжнародної безпеки, санкції.*

Вступ. Повномасштабна військова агресія рф проти України викликала з нашого боку повномасштабну національно-визвольну боротьбу, яка в умовах першої чверті ХХІ ст. дещо різниться від класичних національно-визвольних революцій 50-60 рр. минулого століття, але по своїй суті має право так називатись, поскільки мова йде не просто про знищення зовнішнього ворога, який зазіхає на нашу територію, а про боротьбу насамперед світоглядницьку – між імперсько-реакційним сприйняттям реальності з боку Москви та загально-цивілізаційним, гуманістично-демократичним з боку Києва.

Метою статті є аналіз впливу війни, розв'язаної рф на території України, на регіональні та глобальні процеси. Відповідно до мети поставленні такі **завдання:** проаналізувати економічні, політичні, безпекові та духовні трансформації, що відбуваються на міжнародній арені в контексті війни в Україні; дослідити основні чинники впливу, необхідні для послаблення країни-агресора.

Результати та дискусії. Для України це – війна за остаточне визволення національної свідомості від рудиментів сталінської адміністративно-політичної системи ексрадянської імперії, куди вона по суті силоміць була вмонтована в 1922 р. Для нас це – війна не тільки за знищення ворожих полчищ і витурення їх за територіальні межі держави, але це і сукупні радикальні внутрішні процеси по безповоротному викоріненню діяльності антидержавницьких (насамперед проросійських) політичних сил, проведенню тотальної дерусифікації, а відтак самоствердженню нашої ідентичності на міжнародній

арені як політично монолітного державоутворення із незаперечними євросоюзівськими та євроатлантичними цінностями на основі розвитку наукоємного, високотехнологічного національного потенціалу.

Після доби Б. Хмельницького та періоду УНР 1918-1922 рр. це третя і остання, завершальна спроба увійти у світове співтовариство таким його суб'єктом, який вже сьогодні викликає щире, непідробне повагу. Повагу за нездоланну волю українців до перемоги, за своє реальне національне визволення від різноманітних багатовікових поневолювачів. Сьогодні для українців гасло латиноамериканських борців за свободу – *Patria o Muerte* – наповнене особливим, своїм найбільш глибинним смислом. Це гасло – Батьківщина або смерть – потрібно розуміти так: «Ми обираємо Батьківщину, смерть даруємо ворогам». Кожному своє.

Важливо зазначити також і те, що ми входимо в новий світоустрій не з порожніми руками, а несемо світові вагомий український дар. Серед них варто відмітити насамперед наш внесок у формування нової європейської, а по великому рахунку, і глобальної систем безпеки. Збройні Сили України, яким закордонні «експерти» пророкували протриматись від трьох годин у повітрі до 21 дня на суходолі, своїм професіоналізмом та силою духу спростували всі ці прогнози та дали, по суті, потужний поштовх розвитку як північно-атлантичного оборонного Альянсу, так і його найближчих сателітів. Героїчний, ефективний спротив України «другій світовій армії» фактично розбудив Європу від заспокійливого летаргічного сну, в якому марились ілюзії на кшталт, що зі злом можна домовитись, від нього можна відкупитись поблажливим ставленням, удаваною повагою (Sharira, 2022). Україна кров'ю та життям своїх захисників, своїх громадян довела, що в людській природі після Другої світової війни нічого не змінилось: зло, варварство, дикунство може бути вгамоване тільки радикальними, фізичними, а не словесними діями.

Можливо, якась частина шведської та фінської громад і мріяли в минулі десятиріччя щоб їх країни вступили до НАТО, проте переважну більшість влаштувала політика нейтралітету. Україна цим дружнім державам зробила неоціненний дарунок – підштовхнула громадську думку, політичних лідерів Стокгольму та Гельсінки до прийняття стратегічно важливого рішення – за прискороною процедурою якомога швидше приєднатись до НАТО.

І взагалі, після Другої Світової війни Європа ще ніколи не була настільки об'єднаною, наскільки її об'єднав поки що ще тільки кандидат до її клубу – український народ, який прийняв на себе удар вищезгаданої варварської навали, щоб в черговий раз захистити і себе, і весь континент.

Як ще Україна своїми діями вплинула на регіональні та глобальні процеси? Сюди слід віднести в першу чергу витіснення РФ з ринку нафти та газу, по великому рахунку її всієї з політичної арени. Сюди потрібно також віднести розпад міжнародних структур РПЦ, занурення її в глибоку внутрішню та зовнішню кризи.

Звичайно, наші реалії це – не конституційна норма прямої дії. Це – переплетіння складних різнобічних політичних сил та інтересів і їх потрібно сприймати в поліфонічному, часто-густо суперечливому розвитку, але, безперечним є те, що на вістрі всього цього сучасного геополітичного перфомансу стоїть Україна. Саме вона є тим рушійним чинником, який форматує сьогодні підвалини нового світового порядку в першій половині XXI століття.

На найбільш вагомим обрисах нового світоустрою зупинимось більш детально. Насамперед на безпековій складовій, наявності якої, її ефективності (або не ефективності) завжди була і буде головною передумовою того, в якому напрямку буде розвиватись історичний процес. Він матиме стабільне, прогнозоване майбутнє, чи буде характеризуватись системними кризами того чи іншого масштабу із непередбачуваними наслідками?

Сьогоднішня криза європейської системи безпеки, викликана повномасштабною агресією РФ проти України представляє водночас унікальний шанс побачити творцям цієї

системи всі її вади, і врахувати їх, щоб при перебудові уникнути допущених в минулому помилок і оновлену систему безпеки зробити надійним щитом для гарантованого, стабільного існування країн європейського континенту (McDermott, 2022).

Які можна виділити прорахунки, що були допущені лідерами країн НАТО, провідними європейськими політиками і які послабили безпекову ситуація на континенті й по суті сприяли виникненню нової повномасштабної війни, якої, як вважалось після 1945 р., тут вже більше ніколи не буде?

Дослідження природи цих помилок потребує глибокого, міждисциплінарного аналізу, оскільки їх походження спричинено як об'єктивними, так і штучними факторами, але в сукупності вимальовується базова помилка, яку можна характеризувати наступним чином – це європейська, ліберально-демократична довірливість до історично невилікованого кремлівського підступництва. Політика «закритих очей», яка дещо нагадує Мюнхенську угоду 1938 р., потурання брутальному порушнику норм міжнародного права з огляду на відомі події в Молдові, Грузії, потім Україні (початок повномасштабної агресії з 2014 р. і млява реакція ЄС та НАТО) – все це і призвело до ситуації, коли Москва увірувала в свою безкарність і можливість діяти у спосіб в своїх зовнішніх справах, який ніяк не корелюється ані з міжнародними угодами, підписантом яких вона є, ані просто зі здоровим глуздом. Адже масштаби руйнувань, завданих як нам, Україні, так і самій собі, потребують аналізу не тільки науково політологічного, але і психолого-медичного.

Потрібно віддати належне сучасним творцям європейської системи безпеки. Вони усвідомили, визнали допущені прорахунки та досить швидко та ефективно почали працювати над усуненням попередніх помилок. Створення потужної антимосковської коаліції врешті-решт правильне діагностування реальних «слів та вчинків кремля» є тим новим вагомим фактором, який оновлену європейську систему безпеки робить дійсно непробивним куполом від майбутніх потенційних загроз. В середині цього купола знаходиться Україна з її високопрофесійними ефективно діючими збройними силами.

Варто нагадати пам'ятну дату – 26 квітня 2022 р. – Зустріч в Рамштайні. Вона заклала основи нової міжнародної коаліції на підтримку України. Цього дня в Німеччині на військовій базі ВПС США в місті Рамштайн зібралися голови та представники оборонних відомств більше ніж 40 країн, а міністр оборони США Л. Остін, який відкрив цю зустріч, назвав її історичною (Клімкін, 2022).

У Рамштайні було обговорено, як координувати дії для надання військової допомоги Україні на безпосередні потреби сьогодні і в майбутньому. Зустріч, за словами Л. Остіна, започаткувала роботу Контактної групи, до якої увійшли не лише країни-члени НАТО, а й інших держав, які до неї приєдналися – наприклад, Австралії, Японії, Південної Кореї, Ізраїлю. Ця контактна група координуватиме зусилля країн партнерів на щомісячних зустрічах, щоб вирішувати нагальні потреби ЗСУ.

Формально господарем та організатором цієї зустрічі були США, але вибір німецького Рамштайна як місце зустрічі був не випадковим. Багато оглядачів у Німеччині та за її межами звернули увагу на те, що це мало посилити і без того значний міжнародний тиск на уряд ФРН, аби переконати його дозволити розпочати постачання важких озброєнь Україні. І це сталося. Керівництво в Берліні змінило свою позицію.

На зустрічі 26 квітня міністерка оборони ФРН К. Ламбрехт поширила письмову заяву, згідно з якою німецький уряд погодився передати Україні 50 самохідних установок «Гепард». Вона також підтвердила намір уряду Німеччини фінансувати так звані кругові поставки. Ця схема передбачає, що країни Східної Європи будуть відправляти Україні військову техніку радянського зразка зі своїх запасів, а Німеччина взяла зобов'язання заповнити дефіцит таких озброєнь за свій рахунок. Крім того, Бундесвер погодився навчати на території ФРН українських військових поводженню зі західними зразками техніки, включаючи не лише «Гепарди», а й, наприклад, самохідні гаубиці PzH2000, які планують поставити Україні Нідерланди.

Зустріч в Рамштайні показала, що наші союзники під проводом США інвестуватимуть не просто в опір чи боротьбу, вони інвестують в перемогу, тобто в результат. Міністр оборони України О. Резніков про зустріч в Рамштайні сказав: «Відбулись тектонічні зрушення на рівні філософії. Перехід на західні калібри і техніку це стратегічне рішення, яке нарешті прийнято. Зокрема, ми вже отримуємо артилерію калібра 155 мм» («Три блоки питань», 2022).

Ще одним базовим компонентом новоутворюваної системи європейської та глобальної безпеки є нова якість у відносинах між Україною та НАТО, яка народилась в гарячі дні березня-квітня 2022 р., коли амбітний план московських очільників захопити Україну за три доби з тріском провалився і Збройні Сили України довели, що це не тільки їх назва, а грізна, непереможна для будь-якого ворога субстанція. На нашу думку, про що було написано раніше: «НАТО без ЗСУ – це недоНАТО» (Гуменюк, 2022).

За оцінкою військового експерта А. Загороднюка, який посилається на відповідні документальні джерела НАТО, будь які військові дії потрібно розглядати як боротьбу військових спроможностей двох сторін. НАТО для визначення поняття «військова спроможність» використовує формулу, яка вживається і нами. Вона складається із п'яти компонентів: 1) доктрина (тобто правила ведення бойових дій); 2) організація роботи підрозділів; 3) особовий склад і його підготовка; 4) керівний склад і його навчання; 5) озброєння і військова техніка (в тому числі запаси), а також необхідна інфраструктура. Російські спроможності завжди вважалися превалюючими в основному за двома ознаками: озброєння та чисельність особового складу. І тут трапилось те, що західні експерти не передбачали: відсутність переваги в озброєнні Україна компенсувала іншими складовими спроможностей. А саме – кращою організацією, кращим командуванням, кращою підготовкою та мотивацією особового складу. «І тому наші закордонні колеги, – зазначає А. Загороднюк, – побачили нову реальність, в якій армія України, чий віськовий бюджет в 11-12 разів був менший за російський, може перемагати» (Загороднюк, 2022).

Тема НАТО в російській агресії проти України має ще один, так би мовити, дипломатичний вимір. Він ще раз характеризує блюзнірство і підступництво зовнішньополітичного курсу Кремля, для якого не існує ніяких «правил гри» окрім своїх загарбницьких неоімперських інтересів.

У цьому контексті важливо з'ясувати історичну правду про те, що НАТО ніколи офіційно не обіцяло рф не просуватись на схід. Жодного міжнародно-правового документу, підписаного між НАТО та рф на цю тему не існує. Це все домисли, які навмисно перекручувались кремлівськими поводитирами, щоб, по-перше, ввести в оману власний електорат та нажахати його наближенням натівських гармат до самісіньких кордонів рф, а відтак, по-друге, розпочати під цим приводом повномасштабну агресію проти України, яка офіційно проголосила курс на євроатлантичну інтеграцію.

Слід нагадати, що наприкінці холодної війни у лютому 1990 р. відбулись перемовини про майбутнє НАТО між держсекретарем США Дж. Бейкером та єдиним в історії президентом СРСР М. Горбачовим. Дж. Бейкер висловив гіпотетичну ремарку, яка була досить спекулятивна і сформульована у формі запитання. Він запитав у М. Горбачова: «Як що до того, аби ви відали вашу частину Німеччини, а натомість Захід погоджується, що НАТО не просуватиметься ні на дюйм на Схід?», – пише М.Е. Саротт. Є багато історичних джерел, які свідчать про факт цієї розмови, але важливо розуміти, що це була гіпотетична пропозиція. Офіційної угоди в результаті цих перемовин не було підписано і після повернення до США, коли держсекретар зустрівся із Президентом Дж. Бушем-старшим, стало відомо, що така ідея останньому не сподобалась. Більш того не було ніякої реальної потреби цього пропонувати, бо Москва тоді не вимагала не розширювати НАТО. Дж. Буш-старший вважав, що НАТО досягло великого успіху, коли зробило внесок у стабільність Європи і має право включати Східну Німеччину в сферу свого контролю. Сюди слід віднести насамперед підписання у грудні 1987 р. Договору

між США та СРСР про ліквідацію ракет середнього радіуса дії, розміщених на європейському континенті.

9 листопада 1989 р. впав берлінський мур, який був символом конфронтації між Сходом та Заходом. У липні 1990 р. М. Горбачов від імені СРСР офіційно погодився, аби ФРН після об'єднання з Німецькою Демократичною Республікою залишилося в НАТО. В листопаді 1990 р. на Паризькому саміті Наради з безпеки та співробітництва в Європі було підписано Угоду про звичайні види озброєнь та збройні сили в Європі. А Римська декларація НАТО 1991 р. підвела ризику під військово-політичними завданнями Альянсу доби холодної війни та визначила мету його існування на історичну перспективу. У грудні 1991 р. для налагодження діалогу з новими незалежними державами (в тім числі з рф) було створено Раду Північноатлантичного партнерства (РПАП) (Саротт, 2022).

Отже, цей наратив про обіцянку НАТО не розширюватись є абсолютно спекулятивним (при цьому не згадується, що після вищезазначеної зустрічі Дж. Бейкера із президентом США Дж. Бушем-старшим), держсекретар написав офіційного листа до Москви, в якому він зазначив, що його слова «були гіпотетичними і могли викликати плутанину» (Мартинов, н.д.).

Проте, як відомо, в рф свій погляд на історію та своє трактування очевидних історичних фактів. Для того, щоб виправдати свою неоімперську агресивну політику в хід пускається все. Навіть елементи шантажу. В грудні 2021 р., на передодні військового вторгнення в Україну, до якого росіяни ретельно готувались, МЗС рф опублікувало та поширило два проекти угод. За формою подачі і за своїм змістом ці документи носили безпрецедентний характер з точки зору міжнародного права та стандартних протокольних норм ведення міждержавних переговорів. Ці угоди були адресовані Вашингтону та Брюсселю і по суті були чистого роду шантажем. Головним змістом «цих документів» була вимога Москви, щоб війська НАТО повернулись туди, де вони перебували до 27 травня 1997 р. (Задубінний, 2022). Тобто вони вимагали заборонити розміщення військ та озброєнь «старими членами НАТО» (країнами які були членами до 1997 р.) на території «нових членів» – Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Естонії, Литви, Латвії, Словенії, Хорватії, Албанії, Чорногорії та Північної Македонії, які вступили до Альянсу протягом 1999-2020 рр..

Справа в тому, що 27 травня 1997 р. було визначено механізм співробітництва між НАТО та рф під час підписання «Основоположного акту». У цьому документі рф отримала лише право голосу у вирішенні питань європейської та глобальної безпеки, але не право вето щодо дій НАТО. Проте Б. Єльцин після підписання цього акту свідомо чи помилково публічно заявляв на численних прес-конференціях, що «право вето росія отримала». Американська дипломатія миттєво зреагувала на ці недоречності, контактувала з міністром закордонних справ рф, вказуючи, що президент рф каже неправду. На що відповідь керівника зовнішньополітичного відомства рф була такою: «Ви знаєте Єльцина, ви знаєте, що ми не можемо його контролювати».

Так вже в рф склалося, що ніхто ніколи не міг контролювати того, хто сидів «на троні», тим паче це не можливо зробити із сучасним «тронаступником». Але це ніколи до добра не приводило. Хоча, з якого боку подивитись. Якщо однією зі «скреп» сучасної військової доктрини рф було не допущення розширенні НАТО «ні на дюйм», то своїми, м'яко кажучи, недолугими діями вона досягла абсолютно протилежного результату. З'явилося 2600 км нового кордону між країнами НАТО та рф, що є суттєвою різницею між даними цифрами та абстрактним «ні на дюйм».

Мова йде про Швецію та Фінляндію, які після Другої світової війни дотримувались політики нейтралітету і неприєднання до військових блоків. Хоча ця нейтральність мала свою специфіку. Так, шведи брали досить активну участь як у миротворчих місіях ООН, наприклад у Конго, так і в операціях НАТО в Афганістані. Швеція та Фінляндія ще більше «звужили» свій нейтралітет, коли в 90-х рр. минулого століття приєдналися до програми НАТО «Партнерство заради миру» і тоді, коли вступили до ЄС, а відтак стали учасниками

спільної європейської політики безпеки та оборони. В 2009 р. Скандинавськими країнами було створено Північноєвропейське оборонне співтовариство (North Defence Force Cooperation NORDEF). Обидві країни почали брати активну участь у спільних навчаннях і підписали при цьому низку договорів та меморандумів. Як зазначають в своїй статті «Шлях Фінляндії та Швеції до НАТО» військові експерти П. Е. Соллі, провідний військовий радник Норвезького Інституту міжнародних відносин, та К. Солванд, науковий співробітник цього інституту: «...норвезькі, фінські, шведські підрозділи військово-повітряних сил на регулярній основі проводять спільні навчання. Роки спільних тренувань та бойової підготовки привели до того, що шведські та фінські збройні сили досягли високого рівня тактичної взаємосумісності з іншими країнами-членами НАТО» (Shapira, 2022). При цьому Швеція та Фінляндія офіційно позиціонували себе як нейтральні держави.

Архітектура безпеки в Європі кардинально змінилась після 24 лютого 2022 р. Повномасштабна агресія РФ в Україну спричинила серйозний вплив на нове сприйняття і нове розуміння північноєвропейського оборонного співтовариства усіма його учасниками. Російське брутальне вторгнення в Україну показало, що статус країни-партнера з посиленими можливостями (Enhanced Opportunities Partners (EOP), яким володіють і Україна, і Швеція, і Фінляндія є недостатнім стримуючим фактором для здійснення військової агресії з боку потенційного ворога. Ця війна в центрі Європи суттєво пришвидшила зміну громадської думки в Швеції та Фінляндії, а відтак прийняття відповідних рішень політичними лідерами цих країн щодо вступу до НАТО у якомога швидший спосіб («Survey on perception», 2022). Більш того, в Швеції навіть була відхилена ідея щодо проведення референдуму з цього питання, оскільки, як заявила прем'єр-міністерка цього північноєвропейського королівства пані М. Андерсон: «Я не думаю, що це те питання, яке потрібно виносити на референдум. З ним пов'язано багато чутливих речей з конфіденційною інформацією в сфері національної безпеки і ці факти ніяк не можуть бути публічно обговорені» («Swedish PM rejects», 2022). А щодо громадської думки, то проведені опитування відповідними соціологічними службами чітко вказали, що переважна більшість населення Швеції «за» вступ до НАТО.

Брюссель теж дуже зацікавлений у членстві Швеції та Фінляндії (їх сухопутний кордон з РФ – 1300 км) в НАТО. Таке нове поповнення північно-атлантичного Альянсу приведе до того, що 99 відсотків берегової лінії Балтійського моря опиняться під його контролем, а це істотно підірве позиції РФ в регіоні. Історична реакція на такі зміни в системі безпекової конфігурації на півночі Європи з боку Кремля була негайною і, як завжди, погрозовою, але сьогодні вона вже нікого не цікавить. Заступник голови радбезу РФ Медведєв заявив, що у разі вступу Швеції та Фінляндії до НАТО «ні про який без'ядерний статус Балтики вже не йтиметься». Іншими словами, Кремль в черговий раз пригрозив посиленою мілітаризацією регіону, зокрема розміщенням в Калінінградській області ядерної зброї. Але на цей шантаж вже ніхто не звертає уваги. Керівництво НАТО прийняло цей виклик і почало «розмовляти» з Москвою тією мовою і в тому стилі, які вона запропонувала. Вступ Швеції до НАТО означатиме в тім числі перехід під контроль Альянсу території острова Готланд, звідки можна вести оборону більшої частини Балтійського моря, а також країн Балтії. Таким чином НАТО отримує дуже суттєвий актив на випадок можливого зіткнення з РФ.

Одже, є всі підстави стверджувати, що героїчне протистояння України агресивному, повномасштабному вторгненню РФ породило новий феномен в європейській системі безпеки, який іменується ЗСУ і власне сама Держава Україна як символ мужності, нескореності, гарант захисту споконвічних європейських цінностей. Післявоєнну, оновлену систему європейської безпеки тепер не можна собі уявити без багатосторонньої участі в ній України, як базового елемента всієї цієї системи. Все це в разі посилює наші активи, як в реалізації євроінтеграційного просування з кінцевою метою набуття повноправного членства в ЄС, так і нашої поглибленої взаємодії з НАТО.

Ще одним вагомим наслідком нового післявоєнного світоустрою є очікувані трансформації в світовому економічному середовищі, зокрема в його енергетичному секторі з огляду на накладені на країну-агресора санкції. Їх наслідками є зміна парадигми постачання енергоносіїв на ринки країн-членів ЄС, пошук альтернативних джерел їх надходження, а відтак зростання масштабів у видобутку та продажу вуглеводів з країн Близького та Середнього Сходу, збільшення постачання скрапленого газу зі США до Європи (Децик, 2022).

Санкції проти рф за її агресію проти нашої держави почали запроваджуватись відразу після так званого референдуму в Автономній Республіці Крим, а по суті її силової анексії, однак назвати їх дієвими в той час ніяк не можна. Власне їх млявість та неефективність стали одним із чинників, що спонукав росію до ескалації своїх неоімперських діянь в повномасштабному мілітаристському угарі. Натомість, санкції, які США, ЄС та їх союзники почали запроваджувати після 24 лютого уже досить відчутно вдарили по економіці агресора і їх пекучі наслідки для неї будуть тільки посилюватись в наступні роки. Найбільш болючим стало блокування валютних активів, які рф мала за кордоном. За різними оцінками, це приблизно половина її золотовалютних запасів – приблизно 300 млрд дол. А обмеження на введення в рф готівкових доларів та євро, розрахунків і продажу євро і долара впевнено ведуть країну до технічного дефолту. Не менш дієвими виявились і так звані вторинні санкції з боку Вашингтона, під які може потрапити компанія будь-якої країни, якщо вона вирішить допомогти рф обійти санкційні обмеження та заборони.

За оцінками українських експертів, з експорту енергоносіїв рф досі отримує близько мільярда доларів щодня. А через зростання цін на них може заробити навіть більше, ніж минулого 2021 р. Попри обмеження, рф у квітні наростила постачання нафти танкерами до Європи до 1,6 млн барелів на добу порівняно з 1,3 млн барелів на добу в березні. ЄС обіцяє, що зможе відмовитись від російської нафти до кінця поточного року, а газу – до 2024 р. За словами головного економіста МВФ П.-О. Гурінша, західні санкції, що спрямовані проти експорту енергоносіїв з рф, можуть привести до падіння обсягу їх виробництва на 17% до початку 2023 р. І це означатиме, що у неї залишиться лише декілька торгових партнерів, що приведе до закриття російської економіки та її перехід в режим автаркії (Децик, 2022). Та навіть наявні обмеження вже суттєво впливають на російську нафтову галузь, оскільки компанії з рф мають проблеми з доставкою нафти через обмеження в портах, із перестрашування вантажів, складнощі з розрахунками у валюті тощо.

Окрім паливно-енергетичного комплексу санкції західних партнерів України суттєво вдарили і по інших бюджетотворюючих галузях промисловості країни-агресора — по авіа- та автомобільному виробництву, продажу озброєння, сільськогосподарському сектору, по хімпромі та металургії тощо. Так, через санкції відразу після вторгнення рф в Україну провідні автомобільні брендові компанії Фольксваген, Дженерал Моторс і Харлей-Давідсон, Ягуар, Ланд Ровер, БМВ припинили постачання відповідних запчастин, що призвело фактично до обнулення доходів по цій статті експорту. Через нестачу комплектуючих автовиробники почали виготовляти примітивні моделі 20-30 річної давності, які після припинення постачання систем керування двигуном Bosch, що регулюють потужність та рівень викидів, не дозволили випускати автомобілі екологічного класу «Євро-0». Щодо авіаційної галузі рф, то там теж очікуються глибокі рецесія та занепад. Захід заклав небо для російських літаків та заборонив продавати, постачати або передавати рф будь-які лайнери та запчастини до них. Лізингові компанії відкликають свої літаки, а російські авіакомпанії, орендовані ними літаки не повертають, скоротили маршрути і літають лише всередині країни.

Отже, довгостроковим ефектом від запровадження санкцій стане виключення рф зі світових ланцюжків виробництва, її ізоляція, технологічне відставання та поступова деградація. Наразі спостерігаються короткотермінові наслідки санкцій: багато росіян

втрачають роботу, закриваються підприємства, падає попит на всіх спеціалістів із суттєвим зростанням цін на товари широкого вжитку та традиційні послуги. МВФ називає перспективи рф «похмурими» і прогнозує скорочення ВВП країни на 8,5% у 2022 р. і на 2,3% – у 2023 р. Це значно більше, ніж було у 1998 р., коли рф оголосила дефолт (Годійчук, 2022).

У статті «Війна в Україні буде історичною поворотною точкою» відомий німецький дипломат К. Гойсген пише: «Військова агресія росії в Україну є переломною точкою в сучасній історії. Вона привела до перегортання сторінки, яку було написано при завершенні холодної війни, коли західні країни намагались інтегрувати росію в міжнародно визнаний правовий порядок. Проте росія з президентом путіним перетворилась в країну парію... Багато країн підтримують лідируючу політику США протистояння путінській агресії, проте деякі із них це роблять знехотя. Вони розцінюють цей конфлікт як повернення до періоду холодної війни, коли потрібно було робити вибір між сторонами. Вони сприймають те, що відбувається сьогодні, як протиборство двох геополітичних систем, а не як питання принципового світогляду. Це абсолютно неправильно. Російська агресія не може розглядатись як повернення до часів холодної війни, її потрібно розцінювати такою, якою вона саме і є – це найгірша агресія в Європі після завершення II світової війни і грубе порушення всього міжнародного порядку» (Heusgen, 2022).

Ця агресія завдала нищівного удару ще по одній традиційній «скрепі», на якій базується весь неоімперський фундаменталізм та рашизм. Як і в сфері безпеки, економіки, міжнародної торгівлі, так і в духовній царині своїми зухвало злочинними діями Москва досягла абсолютно протилежного результату від того, до якого вона прагнула. Як я вже зазначав, так звана спецоперація, а по суті повномасштабна війна рф проти України, пришвидшила розпад міжнародної структури РПЦ, а відтак її ваги, впливу та авторитету в світовому православ'ї. Вже в перші дні «спецоперації» одна за одною українські єпархії стали припиняти поіменування московського патріарха, вважаючи його винним у тому, що відбувається. Географія «непоіменування» охопила всю Україну. На російськомовному сході України від московського патріарха відріклись Сумська та Вознесенська єпархії, на україномовному заході – Луцька, Володимир-Волинська, Львівська, Мукачівська, Тернопільська, Чернівецька, в центрі – Білоцерківська, Вінницька, Шепетівська. Віковий оплот «руського міра» – Почаївська лавра на Волині, також припинила поіменування. 20 березня до ПЦУ перейшов цілий монастир УПЦ МП – Новоафонський у Львові. Цей процес відречення від РПЦ охопив не тільки Україну. Вже 17 березня митрополит Віленський і Литовський Іннокентій (Васильєв) заявив: «рішуче засуджую війну рф проти України», і визнав «неспівпадіння поглядів» своєї пастви з путінським патріархом (Солдатов, 2022). Аналогічні заяви зробив митрополит Ризький та всея Латвії Александр (Кудряшов), митрополит РПЦ в Естонії Євгеній (Решетніков). 19 березня 2022 р. предстоятель Польської православної церкви митрополит Савва закликав московського патріарха напряму звернутися до «російської армії», наївно розраховуючи, що ця армія «прислухається до сили духовного авторитета патріарха». Відповіддю на цей заклик братської помісної церкви було блокування її сайту на території рф. Таких та інших подібних фактів можна навести чимало – процес пішов. Його проявом є перехід авторитетних священнослужителів із московського в Константинопольський патріархат, як це зробив священник В. Карпенко із берлінського собору Воскресіння, або як це зробили шість священників Свято-Микільського приходу в Амстердамі. І без того недолугі спроби РПЦ досягти статусу «Третього Риму» в кращі для них роки, то сьогодні, в умовах, коли «Каїн убиває Авеля», а церква дає на це згоду і своє благословення, це остаточно її дискредитувало і матиме своїм наслідком переформатування світового православ'я в цілому (Солдатов, 2022).

Висновки. Національно-визвольна війна України проти агресора, який своєю метою оголосив не просто захопити нову територію, а провести тотальну

«деукраїнізацію», тобто винищення всього людського, матеріального, духовно-культурного, що складає органічну суть України, як суб'єкта міжнародних відносин, є безпрецедентним проявом якогось новітнього роду геополітичного канібалізму, який, здавалось, ніколи вже не може мати місця після всіх жахів, які пережив світ, зокрема Європа після Першої та Другої Світових воєн. У відповідності з відомим законом протидії силі слід очікувати глобальні трансформаційні зміни в усій системі міжнародних відносин, насамперед в таких її складових, як безпека, світова економіка, міжнародна торгівля, військово-технічне глобальне і регіональне співробітництво, створення в цілому нового міжнародного клімату. Неодмінним, принципово важливим учасником всіх цих процесів є і буде Україна. Адже ще одним наслідком, який рф породила і, звичайно, не очікувала своєю повномасштабною війною, стало стрімке зростання авторитету нашої держави, довіри до неї, як надійного, сильного, прогнозованого партнера, з яким хочеться мати справу. Підписання 9 травня 2022 р. Закону про Ленд-ліз Президентом США є виключно вагомим доказом, що світ вірить в нашу Перемогу, в наше відродження, в те, що ми будемо міцною ланкою в системі глобальної безпеки, яка реально зможе зберегти людство від глобальної катастрофи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Гордійчук, Д. (2022, Квітень, 20). *П'ять головних прогнозів для світу і один – для Росії: головне зі звіту МВФ про наслідки війни*. Європейська правда. pravda.com.ua/publications/2022/04/20/686009/
2. Гуменюк, Б. (2022, Квітень, 07). *Що нам перешкоджає негайно стати членом НАТО*. Голос України. <http://www.golos.com.ua/article/358360>
3. Децик, О. (2022, Квітень, 30). *Пакетний вплив на економіку. Чи здатні санкції спинити Росію?* Лівий берег. https://lb.ua/economics/2022/04/30/515180_paketniy_vp_liv_ekonomiku_chi.html
4. Загороднюк, А. (2022, Квітень, 27). *Історичний злам в Рамштайні. Як Захід повірив у перемогу України у війні з Росією*. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/27/7342462/>
5. Задубінний, А. (2022, січень, 25). *Болгарія та Румунія відповіли на вимоги Росії «повернутися до конфігурації станом на 1997 рік»*. АрміяInform. <https://armyinform.com.ua/2022/01/25/bolgariya-ta-rumuniya-vidpovily-na-vymogy-rosiyi-povernutysya-do-konfiguraciyi-stanom-na-1997-rik/>
6. Клімкін П. (2022, Травень, 3). *Війна з Росією: п'ять важливих висновків після Рамштайна*. Дзеркало тижня. <https://zn.ua/ukr/international/vijna-z-rosijeju-pjat-vazhlivikh-visnovkiv-pislja-ramshtajna.html>
7. Мартинов, А. (н.д.). *Енциклопедія історії України. Північноатлантичний Альянс*. <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?>
8. Саротт М. Е. (2022, Квітень, 7). *НАТО не обіцяло Росії не просуватись на схід. Як Володимир Путін перекручує факти, щоб виправдати війни*. Грунтовний екскурс в історію. Forbes. Воєнний номер. <https://forbes.ua/inside/nato-ne-obitsyalo-rosii-ne-prosuvatisya-na-skhid-yak-volodimir-putin-perekruhue-istoriyu-shchob-vipravdati-viyni-gruntovniy-ekskurs-v-istoriyu-07042022-5340>
9. Солдатов, А. (2022, Березень, 27). *«Спецоперація» в Україні ускорила распад международной структуры РПЦ*. Новая газета. <https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/27/iskhod>¹
10. *Три блоки питань і тектонічні зрушення: Резніков розповів про зустріч на базі Рамштайн* (2022, Квітень, 27). Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3469141-tri-bloki-pitan-i-tektonicni-zrusenna-reznikov-rozpoviv-pro-zustric-na-bazi-ramstajn.html>

¹ Заборонена в Росії газета, що визнана так званним «інагентом».

11. McDermott, R. N. (2022, May, 10). *Did Russians General Staff Miss Warnings of a Hard Campaign in Ukraine?* RUSI. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/did-russias-general-staff-miss-warnings-hard-campaign-ukraine>
12. Shapira, I. (2022, Apr., 27). *The Unique Challenge of Assessing Partners and Allies.* RUSI. <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/unique-challenge-assessing-partners-and-allies>
13. *Survey on perception of NATO membership in Sweden 2014-2022.* (2022, April, 14). Published by Statista Research Department. <https://www.statista.com/statistics/660842/survey-on-perception-of-nato-membership-in-sweden/>
14. *Swedish PM rejects referendum on possible NATO membership.* (2022, April, 28). REUTERS. <https://www.reuters.com/world/europe/swedish-pm-rejects-referendum-possible-nato-membership-2022-04-28/>
15. Heusgen, Ch. (2022, May, 12). *The War in Ukraine Will Be a the Historic Turning Point.* Foreign Affairs. <https://www.foreignaffairs.com/articles/germany/2022-05-12/war-ukraine-will-be-historic-turning-point>

REFERENCES:

1. Hordiichuk, D. (2022, Kvitin, 20). *Piat holovnykh prohnoziv dlia svitu i odyin – dlia Rosii: holovne zi zvituv MFV pro naslidky viiny.* [Five main forecasts for the world and one for Russia: the main one from the IMF report on the consequences of the war]. Yevropeiska pravda. pravda.com.ua/publications/2022/04/20/686009/ [in Ukrainian].
2. Humeniuk, B. (2022, Kvitin, 07). *Shcho nam pereshkodzhaie nehaino staty chlenom NATO.* [What prevents us from becoming a member of NATO immediately]. Holos Ukrainy. <http://www.golos.com.ua/article/358360> [in Ukrainian].
3. Detsyk, O. (2022, Kvitin, 30). *Paketnyi vplyv na ekonomiku. Chy zdatni sanktsii spynyty Rosiiu?* [Batch impact on the economy. Can sanctions stop Russia?]. Livyi bereh. https://lb.ua/economics/2022/04/30/515180_paketniy_vplyv_ekonomiku_chi.html [in Ukrainian].
4. Zahorodniuk, A. (2022, Kvitin, 27). *Istorychnyi zlam v Ramshtaini. Yak Zakhid poviryv u peremohu Ukrainy u viini z Rosiieiu.* [Historical break in Rammstein. How the West believed in Ukraine's victory in the war with Russia]. Ukrainska pravda. <https://www.ppravda.com.ua/articles/2022/04/27/7342462/> [in Ukrainian].
5. Zadubynnyi, A. (2022, sichen, 25). *Bolhariia ta Rumuniia vidpovily na vymohy Rosii «povernutysia do konfihuratsii stanom na 1997 rik».* [Bulgaria and Romania have responded to Russia's demands to “return to the 1997 configuration”]. ArmiaInform. <https://armyinform.com.ua/2022/01/25/bolgariya-ta-rumuniya-vidpovily-na-vymogy-rosiyi-povernutysya-do-konfiguracziyi-stanom-na-1997-rik/> [in Ukrainian].
6. Klimkin P. (2022, Traven, 3). *Viina z Rosiieiu: piat vazhlyvykh vysnovkiv pislia Ramshtaina.* [The war with Russia: five important conclusions after Rammstein.]. Dzerkalo tyzhnia. <https://zn.ua/ukr/international/vijna-z-rosijeju-pjat-vazhlyvykh-visnovkiv-pislja-ramshtajna.html> [in Ukrainian].
7. Martynov, A. (n.d.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy. Pivnichnoatlantychnyi Alians.* [Encyclopedia of the History of Ukraine. North Atlantic Alliance.]. <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?> [in Ukrainian].
8. Sarott M. E. (2022, Kvitin, 7). *NATO ne obitsialo Rosii ne prosuvatys na skhid. Yak Volodymyr Putin perekruchue fakty, shchob vypravdaty viiny. Gruntovnyi ekskurs v istoriiu.* [NATO has not promised Russia not to move east. How Vladimir Putin distorts the facts to justify war. Thorough digression into history.]. Forbes. Voiennyi nomer. <https://forbes.ua/inside/nato-ne-obitsialo-rosii-ne-prosuvatysya-na-skhid-yak-volodymyr-putin-perekruchue-istoriyu-shchob-vipravdati-viiny-gruntovniy-ekskurs-v-istoriyu-07042022-5340> [in Ukrainian].

9. Soldatov, A. (2022, Berezen, 27). «Spetsoperatsyia» v Ukrainy uskoryla raspad mezhdunarodnoi struktury RPTs. ["Special operation" in Ukraine accelerated the collapse of the international structure of the Russian Orthodox Church]. Novaia hazeta. <https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/27/iskhod> [in Russian].²
10. Try bloky pytan i tektonichni zrushennia: Reznikov rozpoviv pro zustrich na bazi Ramshtain (2022, Kvitin, 27). Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3469141-tri-bloki-pitan-i-tektonichni-zrusenna-reznikov-rozpoviv-pro-zustric-na-bazi-ramstajn.html> [in Ukrainian].
11. McDermott, R. N. (2022, May, 10). *Did Russians General Staff Miss Warnings of a Hard Campaign in Ukraine?* RUSI. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/did-russias-general-staff-miss-warnings-hard-campaign-ukraine>
12. Shapira, I. (2022, Apr., 27). *The Unique Challenge of Assessing Partners and Allies.* RUSI. <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/unique-challenge-assessing-partners-and-allies>
13. *Survey on perception of NATO membership in Sweden 2014-2022.* (2022, April, 14). Published by Statista Research Department. <https://www.statista.com/statistics/660842/survey-on-perception-of-nato-membership-in-sweden/>
14. *Swedish PM rejects referendum on possible NATO membership.* (2022, April, 28). REUTERS. <https://www.reuters.com/world/europe/swedish-pm-rejects-referendum-possible-nato-membership-2022-04-28/>
15. Heusgen, Ch. (2022, May, 12). *The War in Ukraine Will Be a the Historic Turning Point.* Foreign Affairs. <https://www.foreignaffairs.com/articles/germany/2022-05-12/war-ukraine-will-be-historic-turning-point>

Borys Humeniuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University
National Liberation war of Ukraine against the Russian Federation
and its Influence on Regional and Global Processes

The article considers the main aspects of the national liberation war of Ukraine against Russia, its civilizational significance for Ukraine and the Western world. It is noted that Russia's full-scale aggression against Ukraine has affected the international balance of power by virtue of the country's North Atlantic bloc. The purpose of the article is to analyze the political and economic processes that affect the course of the war in Ukraine due to unjust aggression by the Russian Federation. in accordance with the deep systemic transformations taking place in the global world, the full-scale war against the Ukrainian state, the economic, political, security, spiritual factors of the corresponding transformation are analyzed. It is noted that the intertwining of complex political forces and the interests of leading political actors revealed the crisis of the European security system, which consisted of systematic miscalculations of the international community to ensure security and prevent armed aggression against one of the continent. Separately, there are still problems between NATO-Russia relations on the issue of Alliance enlargement and the unfoundedness of Russia's requirements for guarantees of non-NATO enlargement has been proved unfounded. The impact of the sanctions policy on the aggressor's country, its economic and security potential is analyzed separately. The research is based on historical, dialectical approaches to the study of regional and global processes.

Key words: *Russian war against Ukraine, NATO, international security system, sanctions.*

² Forbidden newspaper in Russia that was recognized as an “international agent”

В'ячеслав Мироненко,*кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,**Центр воєнно-стратегічних досліджень**Національного університету оборони України ім. І. Черняхівського**ORCID: 0000-0003-0236-4134. EMAIL: slavik_kiev@ukr.net*

ДОКТРИНА «СТРИМУВАННЯ» У ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ АПАРАТІ РАКЕТНО-ЯДЕРНИХ ПРОГРАМ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ

У статті досліджено позиції вчених щодо доктрини «стримування» у термінологічному апараті ракетно-ядерних програм провідних країн світу, визначено дискусійні аспекти у понятійно-теоретичних підходах вчених та аналіз їх аргументації. Під час дослідження використано міждисциплінарну методологію, у якій застосовано наступну сукупність методів: доктринальний метод, який надав можливість здійснити аналіз наукових досліджень присвячених оцінці положень доктрини «стримування» у термінологічному апараті ракетно-ядерних програм провідних країн світу, виокремити спільне і відмінне у баченні дослідників цієї проблеми; історико-політичний метод, який надав можливість розглянути тенеу доктрини «стримування» у термінологічному апараті ракетно-ядерних програм різноманітних ядерних держав, як тих, що мають статус легальних носіїв ракетно-ядерного озброєння, так і статус нелегальних держав (легалізованих) з ракетно-ядерним арсеналом; компаративістський метод, який застосовувався для порівняння характерних особливостей положень доктрини «стримування» у термінологічному апараті ракетно-ядерних програм таких держав, як США, Російська Федерація, Великобританія, Франція та Китай. Основною метою даної статті став науковий аналіз дискусійних поглядів у понятійно-теоретичних підходах вчених та аналіз їх аргументації, яка показує критерії відмінностей у оцінках дослідників.

Доведено, що у дискусіях вчених ключове значення у розмежуванні позицій має критерій неприйнятності збитку. У концепціях західних вчених даний критерій визначає збиток населенню загалом та є виправданим фактором, який стримує від застосування ракетно-ядерних озброєнь у сучасних воєнних конфліктах. У статті показано альтернативну думку дослідників, які обстоюють твердження про критерій неприйнятності збитку збройним силам противника. У статті зроблено висновок про те, що важливе значення для розуміння даного терміну має методологічний аспект, який має враховувати міждисциплінарність досліджуваної проблеми, предмет дослідження якої перебуває у фокусі методів політології, міжнародного права, історії та міжнародних відносин загалом.

Ключові слова: *доктрина «стримування», ракетно-ядерні озброєння, воєнно-політична доктрина, термінологічний апарат політичної науки.*

Вступ. У підходах як українських, так і зарубіжних вчених зі сфери політичних проблем ракетно-ядерних озброєнь термінологічний апарат є предметом широких дискусій з урахуванням значення ключових термінів у політичних доктринах держав. Особливості окремих термінів розділяють погляди вчених на роль та значення ракетно-ядерних озброєнь, що знаходить своє вираження і у офіційних документах держав. Тому аналіз підходів науковців до окремих термінів є актуальною проблемою політологічних досліджень за умов різновекторної політики провідних країн світу. Прикладом таких дискусій є доктринальна характеристика терміну «стримування», що використовується у розумінні стримування агресії, або стримування розповсюдження ракетно-ядерних озброєнь тощо.

Стан наукової розробки проблеми. Серед значної чисельності наукових підходів щодо дослідження проблеми стримування посередництвом ракетно-ядерних озброєнь слід

виділити таких вчених, як С.П. Галака, Д.А. Дегтерев, Л.А. Кононов, В.М. Лоборєв, А.А. Раджаблі, А.А. Соболев, А.В. Фененко тощо. Проте зазначені дослідження представляють загальний контекст проблеми, з урахуванням чого недостатньо дослідженими залишаються питання термінологічного значення терміну «стримування» з позицій політичних доктрин.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження позицій вчених щодо доктрини «стримування» у термінологічному апараті ракетно-ядерних програм провідних країн світу. Завданням статті є визначення дискусійних аспектів у понятійно-теоретичних підходах вчених та аналіз їх аргументації.

Результати та дискусії. Насамперед потрібно зазначити, що у класичній західній науковій політологічній думці категоріальні особливості термінології представлені концепціями різноаспектного розуміння. Приміром, такі вчені, як П. Бернштейн та Дж. Шилдс (Bernstein, Shields, Walrath, 1992, p. 11) саме поняття воєнної ракетно-ядерної програми розглядають у двох аспектах. По-перше, як наявність в принципі бажання придбати ядерну зброю, що практично не верифіковано і в міжнародно-правовому плані не є підставою для відмови в доступі до ядерних технологій. По-друге, як наявність розробленої програми по створенню ядерної зброї й її втілення в життя, що піддається перевірці, так як передбачає проведення конкретних заходів. Для створення ядерного вибухового пристрою необхідна наявність наступних компонентів: ядерні матеріали, придатні для військових цілей. До таких належить ядерний матеріал, такий як збагачений уран або виділений з відходів палива АЕС плутоній; високотехнологічний вибуховий пристрій: чим досконаліша неядерна частина вибухового пристрою, тим необхідно менша кількість ядерного матеріалу.

Враховуючи численні теоретичні дослідження російських вчених понятійно-категоріальної структури ракетно-ядерних програм у сучасній політичній науці, потрібно зазначити, що все ж таки світовий центр досліджень даної наукової проблематики у її теоретико-понятійному аспекті зосереджений у США. Варто звернути увагу на той факт, що у воєнно-політичній доктрині США у свій час адміністрація Д. Ейзенхауера розділила поняття стратегічна та тактична ракетно-ядерна зброя. Перше було віднесено до категорії політики безпеки: воно стало матеріально-технічним інструментом для реалізації комплексу заходів щодо запобігання агресії за допомогою залякування. Друге – до категорії оборони: в американських стратегічних концепціях тактичну ядерну зброю розглядали як інструмент для ведення воєнних дій на передовій в разі початку конфлікту. Стратегічна ядерна зброя включає в себе міжконтинентальні балістичні ракети, балістичні ракети на підводних човнах і важких стратегічних бомбардувальниках, і застосовується лише в тому випадку, якщо Президент і уряд приймають політичне рішення. Тактична ядерна зброя – авіабомби фронтової авіації, оперативно-тактичні ракети і так звана ядерна артилерія – знаходиться в безпосередньому підпорядкуванні військових. Дослідники (Фененко, 2020, с. 118) констатують, що в обох випадках ракетно-ядерна програма розглядалася як система превентивних заходів, а її оборонна складова – як відбиття агресії, тобто як швидка деескалація конфлікту.

Відповідно, неминуче модифікуючись з розвитком технологій, зберігаються доктрини і стратегії застосування ракетно-ядерної зброї, а також весь понятійний апарат забезпечення безпеки провідних держав на основі ядерного стримування. У нинішній ситуації концепція стратегічної стабільності відрізняється від свого «класичного» трактування періоду «холодної війни». Тоді стратегічну стабільність визначали як стійкість системи взаємних «стримувань і противаг» в області «центрального» ядерного балансу між двома антагоністичними військово-політичними блоками і протиборчими військово-стратегічними потенціалами – тобто свого роду механізм, що не допускав стимулів до першого удару, а також непередбачуваного розвитку в разі криз або нестримного загострення гонки озброєнь в області ядерних арсеналів, що зазначалося в зарубіжній «безпековій» політології (Мизин, 2016, с. 72).

Вчені-політологи визначають, що термін «ядерна стабільність» як система, в якій політичні функції ядерної зброї (примус опонента до якихось дій) чітко відокремлені від його військових функцій (розробка сценаріїв ведення війни із застосуванням ядерної зброї для переконання опонента в безперспективності першого удару). Така система являє собою аналітичний конструкт, який, на погляд О. Фененко в чистому вигляді не існував ніколи. Однак в 1950-1970 рр. світова політична система була близька до цього еталонного стану, хоча в кінці 1940-х і в першій половині 1950-х років Москва і Вашингтон допускали можливість війни з застосуванням тих, наявних тоді недосконалих і нечисленних атомних бомб слабкої потужності, порівняно з тією, що впала на Хіросіму. А сучасна «ядерна інфраструктура» починає поєднувати в собі обидві функції: протиракетні і надмалі бомби (дають мінімум радіоактивного забруднення) повинні одночасно і лякати противника, і знищувати його військову інфраструктуру. Дослідники-політологи вважають, що прогрес озброєнь дозволяє створити антитезу перманентного зниження порогу ядерного стримування, який став відбуватися в умовах розпаду «старої», яка реально діяла, «стратегічної стабільності» (Фененко, 2004 с. 51). Водночас варто зазначити, що дефінітивний аналіз поняття ядерної стабільності і сьогодні часто зводиться до проблематики виключно ядерного стримування.

У західних науково-теоретичних розробках виникнення доктрини «стримування» (containment) пов'язують з ім'ям Дж. Кеннана; в лютому 1946 він надіслав із Москви у Вашингтон так звану «довгу телеграму», в якій попереджав, що радянське керівництво на чолі зі Й. Сталіним сприйматиме поступливість та не підтверджені реальними діями погрози як прояв слабкості Заходу і сприйматиме вимоги США та їх союзників лише в разі непохитності останніх та їх готовності чинити опір діям СРСР. Відтак Дж. Кеннан наполягав, що США мають твердо і послідовно захищати свої позиції у світі. В анонімній статті «Джерела радянської поведінки» в липні 1947 р. в журналі «Форін афферз» він запропонував «довгострокове і терпляче, але тверде і пильне стримування російських експансіоністських тенденцій» в очікуванні того, що радянський режим зміниться на краще або зазнає поразки (Вишнеvsька, 2014 с. 152).

У цьому контексті вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що термін «ядерне стримування» у системі понятійно-категоріального апарату дослідження політичних особливостей ракетно-ядерних програм набув свого категоріально протилежного значення у сучасних російських вчених-політологів. У своїй роботі на цю тему А. Кокошин дає найбільш чітке обґрунтування необхідності такого доктринального положення, як «неядерне стримування». Принципово важливим є те, що він розглядає питання неядерного стримування в тісному взаємозв'язку зі стримуванням ядерним, причому з використанням як стратегічної ядерної зброї, так і зброї тактичного і оперативного-тактичного рівнів. Слід зазначити при цьому, що, очевидно, поняття «нестратегічна», або «тактична і оперативного-тактична», ядерна зброя вимагає в сучасних умовах інших визначень. Варто зауважити, що свого часу в доктринальних установах Франції таку зброю іменували предстратегічною. А.А. Кокошин висловлюється про те, що система неядерного стримування «в ще більшій мірі, ніж система ядерного стримування, залежить від розвитку відповідної інформаційно-комунікаційної інфраструктури – високо інтегрованих засобів розвідки, ціленаведення, навігації» (Кокошин, 2012, с. 23).

Водночас теоретичне розуміння терміну «стримування» набуло свого розвитку у доктринальних розробках американського професора зі сфери політичних наук Принстонського університету Я. Шапіро, який в книзі «Контейнмент» пояснював стримування як «стратегію останнього засобу спасіння» (Shapiro, 2007, р. 34). Дж. Кеннан застерігав від надмілітаризації стримування, він підтримував культурні контакти та обміни (Nye, 2004, р. 145). Однак в 1950-х роках стратегія «containment» трансформувалася в «deterrence» внаслідок низки причин, зокрема, появи в 1949 р. атомної зброї в СРСР, а також комуністичної революція в Китаї, поразки США на Корейському півострові (1950-1953). У подальшому стримування наддержав і їхніх блоків

поступово розвинулося в кооперативний безпековий менеджмент для глобальної міжнародної системи (Morgan, 2003, p. 4). Українські науковці О. Потехін та І. Тодоров виділяють у постбіполярну епоху два напрямки трансформації структури ядерного стримування: 1) перехід до багатополярного стримування, головними об'єктами якого є так звані «країни-вигнанці»; 2) переміщення впливу ядерного стримування з глобального на регіональний рівень (Потехін, 2011, сс. 96-97; Вишневіська, 2014, с. 152).

У американській політичній науці категорія «стримування» набула діалектичного осмислення щодо термінологічного значення у контексті впливу на загрози реалізації ракетно-ядерних програм. Приміром американський дослідник П. Морган вважав, що стримування слід відрізнити від примусу. Він визначав стримування як використання загрози для маніпулювання поведінкою супротивника, щоб зупинити небажані дії або змусити опонента робити вчинки, які він здійснювати не планував. Примус, навпаки, передбачає обмежене (дозоване) використання військової сили для того, щоб зупинити небажані дії (зупинити вторгнення, вибити ворога з окупованої території). Різниця в цих двох поняттях умовна, і в конфліктах їх, як правило, практично, неможливо розрізнити. Однак П. Морган вважав примус технічно більш складним, ніж стримування: набагато складніше змусити людей/уряди припинити робити щось, що вже розпочато, ніж те, що було ретельно сплановано. Використання потенціалу ракетно-ядерних програм для підтримки статус-кво психологічно завжди більш легітимно, ніж спроби його змінити (Morgan, p. 111).

На наш погляд, ядерне стримування як науково-теоретичний концепт кореспондується із терміном «ядерного конфлікту». Ядерний конфлікт, на думку ізраїльського теоретика М. Кревельда, виключає момент «справжнього переживання» в рамках відносно чесного змагання, а тому війною вважатися не може і є абсолютно самостійним політологічним терміном. Ядерна зброя в повному сенсі цього слова зброєю війни не є, оскільки її фактичне використання можливо лише як знаряддя вбивства і одночасно самогубства: «Очевидно істина полягає в тому, що ядерна зброя є знаряддям масового вбивства. Притому, що захисту від неї немає, єдине, для чого вона годиться, - це для бійні, безпрецедентної за своєю кровожерливістю і, цілком ймовірно, останньою в історії людства» (Кревельд, 2005, с. 31). У цьому контексті М. Кревельд виступив як виразник громадської думки провідних ядерних держав, які вже з середини ХХ століття перебували в упевненості, що будь-який ядерний конфлікт призведе до загибелі або незворотної деградації людства, що призведе також у подальшому до гарантованого знищення.

У 1967 році міністр оборони США Р. Макнамара ввів у військово-політичний лексикон термін потенціал гарантованого знищення (*assured-destruction capability*), який тісно пов'язував з поняттям неприйнятної збитку. Сам Макнамара наступним чином визначав цей зв'язок (цитата з виступу Р. Макнамари 18 вересня 1967 року, Сан-Франциско): «... Наріжним каменем нашої політики залишається стримування від нанесення ядерних ударів по США або їх союзникам. Це стає можливим для нас шляхом збереження здатності до нанесення неприйнятної збитку будь-якій окремо взятому агресору або коаліції агресорів в будь-який момент в процесі обміну ядерними ударами, навіть в разі раптового першого удару. Вищезазначене може бути визначено в якості нашого потенціалу гарантованого знищення ...» (Shultz, Perry, Kissinger, Nunn, 2007).

Це визначення, яке до сих пір фігурує в роботах багатьох зарубіжних дослідників (хоча більшість з них вважають запропоновані величини значно завищеними), полягає в тому, що у свій час для гарантованого знищення (і, отже, ефективного стримування) Радянського Союзу Сполучені Штати повинні володіти стратегічним потенціалом, здатним у відповідному ударі знищити від 1/5 до 1/4 населення і приблизно половину промислового потенціалу СРСР. Це може бути досягнуто доставкою до цілей близько 400 ядерних боезарядів мегатонного класу (Statement of Secretary of Defense Robert S. McNamara, 1969).

Приміром, російські науковці визнають зазначену концепцію актуальною і для сучасної військово-стратегічної думки (Бурутин, Винокуров, Лоборев, Перцев, Подкорытов, 2010, с. 7). І до сьогоднішнього дня проблема ідентифікації критеріїв неприйнятності збитку формулюється в термінах визначення необхідного пост'ядерного стану держави, що зберігається протягом деякого періоду часу. Необхідність конкретизації і параметризації зазначених станів на сьогоднішній день виступає в якості основного джерела проблем методологічного характеру. Вчені зауважують, що до теперішнього часу ця задача до кінця не вирішена. При цьому вже до середини 1980-х років рівень розвитку математичних інструментів дозволяв забезпечити зв'язок між ідентифікованим пост'ядерним станом суб'єкта або об'єкта стримування з кількістю доставлених бойових блоків, який можна розглядати як один з вимірів критерію неприйнятності збитку (Буренок, Печатнов, 2011, с. 64).

Висновки. Таким чином, дискусійність теоретичного інструментарію для вивчення проблеми політичного значення ракетно-ядерних програм може стати відправною позицією при осмисленні сучасних політичних концепцій і процесів навколо досліджуваної проблеми, оцінці і уточненні їх змісту і значення. Наявною ознакою слід визнати неоднозначність наукових підходів до терміну «стримування» з урахуванням визначеного значення критеріїв неприйнятності збитку. Отже, різноманітність наукових суджень зумовлює перспективу подальших теоретико-методологічних підходів з урахуванням міждисциплінарності досліджуваної проблематики загалом.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Bernstein, P., Shields, J. & Walrath, B. (1992) *Technology Infrastructure Assessment of Iran*. Science Applications International Corporation
2. Фененко, А.В. (2020) Эволюция теории ядерного сдерживания в США в годы холодной войны. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Международные отношения*. Т. 13. Вып. 1. С. 111–135.
3. Мизин, В.И. (2016) Система противоракетной обороны США и глобальная стратегическая стабильность. *Ежегодник ИМИ*. Выпуск 1(15) С. 71–83.
4. Фененко, А.В. (2004) Проблематика ядерной стабильности в современной зарубежной политологии. *Международные процессы*. Т. 2, № 3. С. 40–53.
5. Вишнеvsька, І.Г. (2014) Категоріально-понятійний апарат стратегії стримування та залучення в американсько-китайських відносинах. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 120(1). С. 151–161.
6. Кокошин, А.А. (2012) О системе неядерного (предъядерного) сдерживания в оборонной политике России. М.: Изд-во Моск. ун-та. 32 с.
7. Shapiro, I. (2007) *Containment: Rebuilding a Strategy against Global Terror* / Ian Shapiro. – Princeton : Princeton University Press. 192 p.
8. Nye, J. S. (2004) *Soft Power: The Mean to Success in World Politics*. New York : PublicAffairs. 191 p.
9. Morgan, Patrick M. (2003) *Deterrence Now*. Cambridge : Cambridge University Press. 331 p.
10. Потехін, О.В. (2011) Глобалізація безпеки. Донецьк: Ноулідж. 246 с.
11. Вишнеvsька, І.Г. (2014) Категоріально-понятійний апарат стратегії стримування та залучення в американсько-китайських відносинах. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 120(1). С. 151–161.
12. Morgan, P. (2003) *Deterrence Now*. New York: Cambridge University Press;
13. Powell R. Nuclear Deterrence Theory, Nuclear Proliferation, and *National Missile Defense*. *International Security*. Vol. 27. № 4. P. 86–118.
14. Кревельд М. ван. (2005) *Трансформація війни*. М.: Альпина Бизнес Букс. 344 с.
15. Shultz, G. P., Perry, W. J., Kissinger, H. A. & Nunn S. (2007) A World Free of Nuclear Weapons. *The Wall Street Journal*.

16. McNamara, R. S. Statement of Secretary of Defense Before the House Sub committee on Department of Defense Appropriations on the Fiscal Year 1969–1973 Defense Program and 1969 Defense Budget. Available at: <http://documents.theblackvault.com/documents/dod/readingroom/10/151.pdf>
17. Бурутин, А.Г., Винокуров, Г.Н., Лоборев, В.М., Перцев, С.Ф. и Подкорытов, Ю.А. (2010) Концепция неприемлемого ущерба: генезис, основные причины трансформации, современное состояние. *Вооружение. Политика. Конверсия*. №4. С. 3–8.
18. Буренок, В.М. и Печатнов, Ю.А. (2011) Стратегическое сдерживание. М.: Граница. 184 с.

REFERENCES:

1. Bernstein, P., Shields, J. & Barry Walrath. (1992) Technology Infrastructure Assessment of Iran. Science Applications International Corporation.
2. Fenenko, A.V. (2020) Jevoljucija teorij jadernoogo sderzhivaniya v SShA v gody holodnoj vojny [The evolution of the theory of nuclear deterrence in the United States during the Cold War]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Mezhdunarodnye otnosheniya*. [in Russian].
3. Mizin, V.I. (2016) Sistema protivoraketnoj oborony SShA i global'naja strategicheskaja stabil'nost'[US missile defense system and global strategic stability]. *Ezhegodnik IMI*. [in Russian].
4. Fenenko, A. V. (2004) Problematika jadernoij stabil'nosti v sovremennoj zarubezhnoj politologii [Problems of nuclear stability in modern foreign political science]. *Mezhdunarodnye processy*. [in Russian].
5. Vyshnevskaja, I. H. (2014) Katehorialno-poniatiinyi aparat stratehii strymuvannia ta zaluchennia v amerykansko-kytayskykh vidnosynakh [Categorical-conceptual apparatus of the strategy of deterrence and involvement in US-China relations]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. [in Ukrainian].
6. Kokoshin, A.A. (2012) O sisteme nejadernoogo (predjadernoogo) sderzhivaniya v oboronnoj politike Rossii [On the system of non-nuclear (pre-nuclear) deterrence in the defense policy of Russia]. М.: Izd-vo Mosk. un-ta. [in Russian]
7. Shapiro, I. (2007) *Containment: Rebuilding a Strategy against Global Terror* / Ian Shapiro. – Princeton : Princeton University Press. [in English].
8. Nye, J. S. (2004) *Soft Power: The Mean to Success in World Politics* / Joseph S. Nye, Jr. – New York : PublicAffairs.
9. Morgan, Patrick, M. (2003) *Deterrence Now*. Cambridge : Cambridge University Press.
10. Potiekhin O. V. (2011) Hlobalizatsiia bezpeky [Globalization of security]. Donetsk : Noulidzh. [in Ukrainian].
11. Vyshnevskaja I. H. (2014) Katehorialno-poniatiinyi aparat stratehii strymuvannia ta zaluchennia v amerykansko-kytayskykh vidnosynakh [Categorical-conceptual apparatus of the strategy of deterrence and involvement in US-Chinese relations]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. [in Ukrainian].
12. Morgan P. (2003) *Deterrence Now*. New York: Cambridge University Press; Powell R. Nuclear Deterrence Theory, Nuclear Proliferation, and National Missile Defense. *International Security*. Vol. 27. № 4. P. 86–118.
13. Kreveld M. van. (2005) *Transformacija vojny* [War transformation]. М.: Al'pina Biznes Buks.
14. George P.Shultz, William J. Perry, Henry A. Kissinger, Sam Nunn (2007) A World Free of Nuclear Weapons. *The Wall Street Journal*.
15. McNamara, R. S. Statement of Secretary of Defense Before the House Sub committee on Department of Defense Appropriations on the Fiscal Year 1969–1973 Defense Program and 1969 Defense Budget. Available at: <http://documents.theblackvault.com/documents/dod/readingroom/10/151.pdf> [in English].

16. Burutin, A.G., Vinokurov G.N., Loborev V.M., Percev S.F., Podkorytov Ju.A. (2010) *Koncepcija nepriemlemogo ushherba: genezis, osnovnye prichiny transformacii, sovremennoe sostojanie* [The concept of unacceptable damage: genesis, main causes of transformation, current state]. Vooruzhenie. Politika. Konversija. [in Russian].
17. Burenok, V.M., Pechatnov, Ju.A. (2011) *Strategicheskoe sderzhivanie* [Strategic deterrence]. M.: Granica. [in Russian].

Vyacheslav Myronenko

*candidate of technical sciences, senior researcher, Military and Strategic Research Centre
National University of Defense of Ukraine. I. Chernyakhovsky*

***The Doctrine of «Containment» in the Terminology of the Nuclear-Missile Programs of the
Leading Countries of the World***

The article examines the positions of scientists on the doctrine of "containment" in the terminological apparatus of nuclear missile programs of the leading countries of the world, identifies controversial aspects in the conceptual and theoretical approaches of scientists and analysis of their argumentation.

The study used an interdisciplinary methodology, which used the following set of methods: doctrinal method, which provided an opportunity to analyze research on the assessment of the doctrine of "deterrence" in the terminology of nuclear missile programs of leading countries, to distinguish common and distinctive problems; historical-political method, which made it possible to consider the genesis of the doctrine of "deterrence" in the terminological apparatus of nuclear missile programs of various nuclear states, both those that have the status of legal carriers of nuclear missiles and the status of illegal states (legalized) with nuclear missiles arsenal; comparative method, which was used to compare the characteristics of the doctrine of «deterrence» in the terminology of nuclear missile programs of states such as the United States, the Russian Federation, Britain, France and China. The main purpose of this article was a scientific analysis of debatable views in the conceptual and theoretical approaches of scientists and analysis of their arguments, which shows the criteria for differences in the assessments of researchers. It has been proved that in the discussions of scientists, the criterion of unacceptable damage is of key importance in differentiating positions. In the concepts of Western scientists, this criterion determines the damage to the population as a whole and is a justified factor deterring the use of nuclear missile weapons in modern military conflicts. The article shows an alternative to the opinion of researchers who defend the statement about the criterion of unacceptable damage to the enemy's armed forces. It is noted that the methodological aspect is important for understanding this term, which should take into account the interdisciplinarity of the problem under study.

Key words: *doctrine of «containment», missile and nuclear weapons, military-political doctrine, terminological apparatus of political science.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.07>
УДК 355.488

Олександр Долженко,
здобувач

*Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
ORCID: 0000-0002-8063-2707 EMAIL: miurae2015@gmail.com*

**ГІБРИДНА ВІЙНА
ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ СУЧАСНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ**

Термін «гібридна війна» став об'єктом розлогого аналізу із боку широкого кола теоретиків, посадових осіб, політологів і соціальних філософів після того, як Російська Федерація анексувала Крим у березні 2014 року. Ця тема перестала бути предметом

вивчення лише із боку військових стратегів і стала предметом широкого соціального дискурсу. Підкреслюється, що масштабність і нищівний характер гібридної війни здатні істотно змінити політичну карту світу. Не достатньо визначеним залишається питання політичної сутності цієї війни, що актуалізує її дослідження політичною наукою. Проведено аналіз існуючої наукової літератури з проблем гібридної війни.

Розкрито різні підходи до її розуміння. Показано, що за всієї частоти вживання поняття «гібридна війна» відсутнє загальноприйняте трактування його сенсу. Зроблено спробу перенести дискусію щодо гібридної війни у ширший аналітичний та історичний контекст, узагальнити її концепції та пов'язані із нею стратегічні пріоритети. Конкретним фокусом дискусії є сучасний підхід до гібридної війни в контексті військової агресії російської федерації по відношенню до України. Наведено історичні приклади ведення гібридної війни.

Визначено особливості гібридної війни, її відмінність від інших конфліктів, що в цілому призводить до зміни поняття «парадигма війни». Доведено що концепція гібридних воєн передбачає гнучке поєднання та реалізацію комплексу впливів різного типу: дипломатичних, економічних, інформаційних, військових тощо.

Окреслено можливі напрями подальшого дослідження феномену гібридної війни політично наукою. Зазначено, що в політичній науці заслуговує на подальший аналіз дослідження механізмів нейтралізації негативного впливу зовнішніх втручань за рахунок зміцнення громадянського суспільства, захисту національних цінностей та інтересів як факторів внутрішньої мобілізації для протистояння гібридним війнам.

Ключові слова: війна, гібридна війна, агресія, військовий конфлікт, гібридна загроза, стратегія гібридної війни

Вступ. Останніми роками понятійний апарат у сфері сучасних політичних конфліктів зазнає значних змін. Так, початок XXI століття ознаменувався появою феномену, який неможливо у чистому вигляді віднести ні до війни, ні до миру. Військова наука визначає це явище як «гібридна війна» (hybrid warfare) – поняття в науковому плані неусталене, але яке наполегливо використовується сьогодні політиками, політологами та журналістами. Після анексії Криму Російською Федерацією в 2014 р. і подій на сході України цей термін отримав ширше застосування. Його застосовують як до так званих «кольорових революцій», так і до характеристики зовнішньої політики країн. Гібридна війна стала узагальнюючим терміном для розуміння складності війни, яка передбачає множинність акторів і розмивання традиційних відмінностей між різними типами збройних конфліктів. В практичному плані актуалізує дослідження те, що масштабність, тривалість і, зрештою, нищівний характер гібридної війни як геополітичного процесу визнаються як такі, що здатні істотно змінити, а часом і перекроїти політичну карту світу.

Концепція гібридної війни описується у різний спосіб, причому всі її визначення формувалися в доволі короткий проміжок часу. Полемічність теми підкріплюється досить широким набором термінів-синонімів – «сетецентрична» (net-centric warfare), «неконвенційна війна» (unconventional warfare), «нерегулярна (нестандартна) війна» (irregular warfare), «змішана війна» (compound warfare), «нелінійна війна» (non-linear war) тощо. Незалежно від використаних дефініцій, головною особливістю війни визнається домінування невійськових компонентів при розв'язанні військових завдань (Звонарьов, 2021, с. 93). Спроміж цього, конкретика визначення цього поняття може відображати реакцію держави на гібридні загрози, а також більш чітко визначити — які державні відомства їм протидіють.

Але так чи інакше проблема є очевидною – перед нами явище, яке складно віднести однозначно до миру, або до війни в традиційному їх розумінні. Відповіді вимагає й інше питання – чи справді гібридна війна є новацією XXI ст.?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню таких категорій як «війна» і «мир» присвячена значна кількість як зарубіжних так і вітчизняних наукових праць.

Насамперед, це роботи вчених різного періоду: Р. Арона, К. Гаджієва, Г.В.Ф. Гегеля, Ф. Енгельса, К. фон Клаузевиця, Б. Ліддел-Гарта, Н. Макіавеллі, Х. фон Мольтке, К. Поппера, П.-Ж. Прудон, Є. Рибкіна, С. Тюшкевича, М. Цюрупи, А. Швейцера та ін. Їх дослідження присвячені переважно методологічним проблемам війни і миру.

Окремо слід виділити публікації вітчизняних і закордонних філософів, політологів, соціологів Д. Альбертса, О. Бардіна, Зб. Бжезінського, М. Гарєєва, О. Данильяна, О. Дзьобаня, П. Круть, В. Мандрагеля, Є. Мануйлова, І. Панаріна, О. Панфілова, А. Папікяна, В. Сліпченка, А. Смелянцева, М. Требіна, Дж. Фрідмена, Ф. Фукуями, С. Хантінгтон та ін, в яких здійснюється аналіз сучасних проблем війни і миру останньої чверті ХХ ст.

Саме про гібридну війну заговорили наприкінці 80-х років ХХ століття. На початку тисячоліття оформилася концепція цієї «нової війни» (М. Кревельд (2005), М. Калдор (2015). М. Хардт й А. Негрі (2016) вже чітко акцентують, що перманентна війна стала засобом існування нового глобального імперського порядку.

Концептуальним обґрунтуванням нового типу війни протягом ХХІ ст. займалися, насамперед, американські військові теоретики Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілкаллен, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, Дж. Мацумура, У. Немет, Є. Сімпсон, Р. Уїлкі, Н. Фрейер, норвезький фахівець Г. Карлсен, нідерландський – Ф. ван Каппен та ін. Одним із основоположників теорії гібридної війни є відомий американський фахівець у галузі військово-політичної стратегії, співробітник міністерства оборони США Ф. Гоффман. У своїх роботах він доводить, що міждержавні конфлікти ХХІ ст. матимуть багатоваріантний характер і стануть гібридним поєднанням тактик, заснованих на різноманітних простих і складних технологіях. Ф. Хоффман (2009), визначив гібридну війну як одну із сучасних загроз, насамперед, терористичних. Однак раніше ця ж концепція була передбачена Е. Месснером ще в 1960 р., який зазначив, що на відміну від колишніх воєн, у яких пріоритетом було завоювання території супротивника, нині найважливішим фактором стане психологічний вплив, «завоювання душ» громадян ворожої держави, і в результаті війни здійснюватимуться повстанцями, диверсантами, терористами, пропагандистами (Бугорская та Емельянова, 2019, с. 88).

Загалом у науковій літературі досягнуто згоди щодо того, ким і проти кого ведеться «нова війна». Значно гірша справа із розумінням цілей подібної війни або результатів, які повинні бути досягнуті в ході її ведення.

В наукових працях українських вчених це явище набуло своєї актуальності після відомих подій 2014 р. в Україні. Дослідженням цієї тематики присвятили свої дослідження, чи частково торкалися у своїх працях В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Баранівський, В. Білоус, В. Буткевич, В. Бушанський, В. Бебик, К. Ващенко, В. Власюк, В. Воронкова, В. Дівак, М. Дмитренко, Р. Додонов, А. Дорошкевич, М. Головатий, Є. Головаха, В. Горбатенко, В. Горбулін, Л. Губерський, Є. Зеленін, Я. Карман, В. Кіпень, А. Кормич, В. Копійка, В. Кремень, В. Кулік, В. Ліпкан, В. Литвин, О. Ляшенко, Е. Магда, М. Михальченко, Б. Парахонський, С. Пирожков, М. Поліщук, Г. Почепцов, М. Розумний, Ф. Рудич, В. Серватюк, В. Смолянук, М. Требін, Ю. Шемшученко, Л. Шкляр, В. Яблонський, Г. Яворська, В. Якушик та інші.

Слід звернути особливу увагу на монографічне дослідження «Світова гібридна війна: український фронт», яке підготовлене колективом Національного інституту стратегічних досліджень за загальною редакцією В. Горбуліна (2017). В ній вперше у вітчизняній та світовій науці детально досліджено явище світової гібридної війни в контексті російської агресії проти України, системної кризи, світової безпеки, детально проаналізовані причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, а також особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному.

Високо оцінюючи внесок сучасних вітчизняних і закордонних дослідників в осмислення проблеми війни і миру, слід зазначити, що на сьогоднішній день питання

комплексного дослідження природи та процесів гібридної війни залишається відкритим. Потребують більш глибокого вивчення основні політичні та правові фактори, які впливають на неї. Водночас як у військовій так і в аналітичній спільноті бракує єдності у розумінні феномену гібридної війни. Не достатньо визначеним залишається питання політичної сутності цієї війни, що безумовно робить цю тему гострою й вкрай актуальною для політологічного дослідження. Потребує більш глибокого аналізу науковий міжнародний дискурс щодо «гібридної війни», розуміння і тлумачення зазначеного терміну з урахуванням політико-правових аспектів його генезису.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є уточнення змісту, який вкладають у поняття «гібридна війна», прояснення концепції гібридної війни та її еволюції. Ставиться завдання перенести теоретичні суперечності щодо гібридної війни у ширший аналітичний та історичний контекст та узагальнити дискусії щодо її сутності. Конкретним фокусом є визначення сучасного політологічного підходу до гібридної війни у контексті національної та міжнародної безпеки України.

Результати та дискусії. Існують різні підходи до розуміння гібридної війни. Найбільш цікавим і логічним нам видається той, який ґрунтується на історичній перспективі. Тому для розуміння сутності гібридної війни здійснимо спочатку невеликий ретроспективний аналіз. Загалом формування певних концептуальних засад сутності війни проглядається вже із стародавніх часів. Мислителі Античності, Середньовіччя, Відродження, Нового часу намагалися визначити діалектичний взаємозв'язок, який завжди мав місце між миром і війною.

Але й на ранніх етапах розвитку людства міфологічна свідомість людини вже вимагала пояснення цих феноменів. Найбільш доступним його поясненням було існування богів, які персонально відповідали за війну (Погорельий, 2016). Наприклад, Енліль у Стародавньому Шумері, – бог вітру, який намагався за допомогою потопу занапастити людей. Або Сет у Стародавньому Єгипті, який убив бога життя Осіріса і в такий спосіб нашкодив людству. У асирійців з'являється Нінурта, у жителів Карфагена – Молох, у вавилонян – Нергал, у жителів Урарту – Хутуїні, у греків – Арес, у римлян – Марс, у індусів – Індра, у скандинавів – Тор, у слов'ян – Перун, у японців у синтоїзмі – Хатіман. Причому, для цих богів війна стає якщо не єдиним, то однозначно головним сенсом їх існування.

У єгиптян війни були пов'язані із богом Анхуру, основною стихією якого було полювання, і богинею Сехмет, що «відповідала» за спеку. І лише на пізніх етапах існування давньоєгипетської цивілізації з'являється бог Монту, як «повноцінне» втілення війни.

У китайській міфології – це бог Гуанді, до царини дій якого входила війна. У той же час конфуціанство і даосизм виступають як миролюбні концепції, що розглядали війну як зло. Легізм, навпаки, представляє війну джерелом існування сильної держави. Важливим документом Стародавнього Китаю є трактат про військове мистецтво, названий на ім'я його автора – «Сунь-цзи». Основну увагу тут приділено організації армії та веденню бойових дій, а також дається оцінка війни. Сунь-цзи (544–496 до н.е.) однак не вважав війну найкращим способом розв'язання міждержавних суперечок (Маслова, 2015, с. 286).

Щодо античної філософії, то стародавні греки виділяли Ареса, якого розглядали як бога війни. Крім того, походження війн елліни пов'язували з такими богинями як Еріда (богиня розбрату) та Нюкта (богиня ночі та дисгармонії). Афіна асоціювалася швидше із досягненням перемоги та військовою хитрістю. Така різноманітність говорить про те, що війна як соціальний феномен уявлялася греками складним та неоднозначним явищем. Ранньогрецькі філософи, як правило, бачили причину війни у логіці космосу. Геракліт Ефеський (540–480 до н. е.) вважав, що божественний логос поєднує у собі протилежності війни та миру. Фалес вбачав причину війни у фатальній її потребі для людства.

На думку Піфагора (570–490 рр. до н. е.), війна є одночасно і наслідком, і причиною порушення космічної гармонії, а миру можна досягти «розсудливою помірністю» (Дырин

и Кузин, 1992). Софісти (5–4 ст. до н. е.) також не були єдині у розумінні війни. Протагор і Критій вважали, що у додержавний період люди постійно воювали, а мир виник лише з розвитком освіченості людей. Антифонт і Гіппій, навпаки, були впевнені, що первісне становище людей було мирним, а війни з'явилися лише з появою державних законів. Спільним для софістів був заклик до загальногрецького миру між полісами (Дырин и Кузин, 1992).

Класична давньогрецька філософія також багато уваги приділяла проблемам війни і миру. За Сократом (469–399 до н. е.) основними причинами воєн були недосконалість природи людини, відсутність належного знання у людей про добро і зло, порушення законів в державі приватними особами. І Платон (427 –348 до н. е.), і Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.) вбачали головні причини воєн у псуванні людської природи та у приватній власності. На їх думку, війна підпорядкована політиці, але перший вважав, що вона виникла з полювання, а другий вважав полювання різновидом війни. На думку Епікура (341–270 до н. е.), мир можливий виключно у тому випадку, якщо люди перестануть шкодити один одному. Діоген (412–323 рр. до н. е.), називаючи війну «божевіллям», закликав до миру.

Римський період в античній філософії також відрізняється інтересом до проблем миру і війни, причому, з конкретним засудженням останньої. Тіт Лукрецій Кар (бл. 99–95—55 до н. е.) вважав, що війнами люди розплачуються за свої досягнення у матеріальному виробництві та культурі. Вони розв'язують війни через прагнення до багатства і влади. Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) розглядав війну як вічне явище, що породжується людською жадібністю, честолюбством, жагою слави. Він увів поняття «справедлива війна». Цицерон засуджував громадянські війни, оскільки вважав, що у них немає переможців. Вагомий внесок у розвиток міжнародного права про мир та війну зробили римські юристи II – III ст. Гай, Павло, Папіан, Ульпін. Їхня діяльність привела до впорядкування та гуманізації міжнародних відносин.

Найбільш відомі мислителі середньовіччя також дотримувалися переважно пацифічних поглядів. Наприклад, Тертуліан (бл. 155/165–220/240 рр.) та Оріген (бл. 185 – 254 рр.) виступали за повне скасування війни та військової служби. Вони вважали, що головним завданням християнина є не опір зовнішньому злу, а внутрішня особистісна духовна боротьба. Проте у період патристики спостерігалось деяке переосмислення пацифізму і створення вчення про «справедливу» війну.

Так, міланський єпископ св. Амвросій (бл. 340 – 397 рр.) був одним з перших отців церкви, що виправдали війну, вважаючи, що розподіл світу на Град Божий і Град Земної ділить війни на справедливі та несправедливі. Перші ведуться в ім'я добра, любові до Бога і презирства до себе, другі – в ім'я любові до себе та презирства до Бога. Тому тут пацифізм засуджувався як спроба ухиляння від дарованої Богом свободи вибору: якщо людина самоусувається від вибору між добром і злом, то цим стає на шлях зла (Корнієнко, 2014).

Представники схоластики здійснили перехід від теорії справедливої війни до теорії священної війни. Теорію священної війни розробляв засновник ордена тамплієрів Бернар Клервоський (1090 – 1153 рр.) Вона ґрунтувалася на розподілі світу на дві області: «область миру», до якої належали християнські країни, та «область війни», до якої належали язичники та мусульмани. Вважалося, що ведення бойових дій є найсправедливішим діянням, яке здійснюється від імені Бога і є священним (Голова, 2010). Тома Аквінський (1225 –1274 рр.) вважав, що у справедливій війні є прояв любові до Бога. Така війна може бути засобом досягнення справедливого миру або засобом виправлення несправедливого. Увесь процес історичного розвитку церква уявила як безперервну боротьбу божественної монархії проти бісівського царства. Тому католицизм середніх віків знав три можливих ставлення до людства: месіанська проповідь, прокльон і хрестовий похід (Корнієнко, 1999, с. 138).

В епоху Відродження проблема війни і миру також привертала увагу мислителів. Головна причина війни, на думку Данте Аліг'єрі (1265 – 1321 рр.) – жадібність, яка є породженням роздробленості світу на різні держави. Цей стан людства, на його думку, розпочався із будівництва Вавилонської вежі, що закінчився змішуванням мов. Єдиною допустимою формою політичного існування людства Данте вважав єдину світську всесвітню імперію, яка спроможна встановити мир й поєднати у собі правду, справедливість і законність. Мислитель звинувачує в розв'язуванні воєн можновладців, їх ненависть, зарозумілість. Але пацифізм Данте не був безмежним – він не сприймав мир, що приносив тиран.

Однозначно засуджував війни, особливо громадянські, Франческо Петрарка (1304 – 1374 рр.), вважаючи, що у них переможців не може бути. Мислитель скептично ставився до військового стану, вважаючи лицарів винними у внутрішньодержавних чварах. Послідовним супротивником релігійних воєн виступав Микола Кузанський (1401 – 1464 рр.). Вважаючи, що релігія єдина, а різняться лише обряди, мислитель наполягав на припиненні ворожнечі між віруючими.

Еразм Роттердамський (1466 – 1536 рр.) також відомий своєю пацифістською позицією, не сприймав війну в жодному її вигляді. Головними причинами воєн він вважав марнославство правителів та нездатність церкви утримувати християн від насильства. Відомий діяч Реформації Жан Кальвін (1509 – 1564 рр.) вважав ті війни законними, які ведуться заради придушення антиурядового заклоту чи проти вторгнення ворога. Але навіть у цих випадках, на його думку, головною метою війни є досягнення миру.

Рішучим противником війни був Томас Мор (1478 – 1535 рр.), сповідуючи принцип «поганій світ краще за хорошу війну». Проте вважав, що народ повинен захищати власну країну, причому він підтримував використання військових хитрощів, тому що це рятувало життя багатьох людей.

Інший знаковий італійський мислитель епохи Відродження – Нікколо Макіавеллі (1469 – 1527 рр.), чия творчість справила величезний вплив на формування політичної думки, методів управління державою. Відомо, що він виступав затятим прихильником сильної державної влади. З іншого боку, цинізм Н. Макіавеллі у його поглядах на війну продовжує плекати світоглядні позиції багатьох політиків ось уже понад половину тисячоліття. Макіавеллі вважав, що краще нападати, ніж оборонятися, оскільки військове щастя найчастіше виявляється на боці прихильників першого варіанту дій. Разом із тим, він усіляко ганьбив найману армію, вказуючи на її ненадійність.

Противником війни був Мішень Монтень (1533 – 1592 рр.), вважаючи проте, що немає справи найважливіше, ніж захист батьківщини. Особливу увагу Монтень приділяв поняттю військової доблесті, під якою розуміє силу духу, яка виявляється у подоланні перешкод. Доблесний воїн не може дозволити собі жорстокість стосовно військовополонених. Висновок Монтеня набагато глибший: справжня звитяга здатна виявлятися і в мирній буденності.

Новий час сформував основні конструкти західної парадигми війни і миру. В цей період з'явилося формулювання К. фон Клаузевиця (1780 – 1831 рр.) про те, що війна є продовження політики іншими, насильницькими засобами. Вступ людства до індустріальної епохи висунув на перше місце в західній соціально-філософській парадигмі ідеологію мілітаризму, що було пов'язане із первинним накопиченням капіталу передусім за рахунок колоніальних та інших загарбницьких воєн. У цей період формуються перші систематизовані концепції суті та історичної ролі воєн (соціологічні, біологічні, расистські, теологічні тощо) (Романюк, 2004, с. 8).

Важливе значення для розуміння війни як сфери невизначеного і недостовірного має поняття, що його увів К. Клаузевіц – «тертя війни». У своїх працях він наголошував, що «тертя – це єдине поняття, яке, загалом, відрізняє дійсну війну від війни паперової». Для традиційної війни К. Клаузевіц виділяє сім джерел «загального тертя»: небезпека; фізична напруга; невизначеності та недостовірність інформації, на основі якої приймаються

рішення; випадкові події, які неможливо передбачити; фізичні та політичні обмеження у використанні сили; непередбачуваність, що є наслідком взаємодії із противником; розриви між причинами та наслідками війни (Клаузевиц, 1998, с. 104). В результаті тертя здавалося б незначні явища і факти, що відбуваються на тактичному рівні, одержують міць і здатність стратегічного каталізатора, здатного впливати на перебіг усєї військової кампанії. Клаузевиц говорив про каскадні механізми посилення, які дозволяють малим подіям запускати абсолютно несподівані та непередбачувані процеси, що не піддаються кількісній оцінці в рамках будь-якої теорії (Beyerchen and Clausewitz, 1992). Власне це є суттєвими ознаками «гібридної війни».

Що стосується безпосередньо концепції «гібридної війни», то вона складалася, з одного боку, багато в чому стихійно під впливом фізико-географічних умов, роздробленості територіальних утворень та учасників військових дій (регулярні частини, приватні військові кампанії, парамілітаризовані формування тощо), численності та різнорідності систем озброєння. З іншого боку, концепція «гібридних воєн» складається цілеспрямовано ідеологами цих воєн під тиском вимог встановлення контролю над прибутковими територіями, розпалювання ідеологічної непримиренності, безкомпромісності, навмисного посилення бойових дій. Концепція «гібридних воєн», за задумом її ідеологів, передбачає вміле, маніпулювання цими групами чинників з боку геополітичних центрів сили і складає розуміння «гібридності» та перебіг ведення сучасних збройних конфліктів.

Власне і в стародавні часи вже можна було спостерігати застосування таких засобів, які слід визначити як елементи гібридної війни. Наприклад, спочатку й греки вважали, що війнами вважатимуться лише зовнішні конфлікти між полісами. На внутрішньополісній чвари це поняття не поширювалося (Дырин и Кузин, 1992). Але логіка війни із давніх часів залишилася однаковою: знищення супротивника, або завдання йому непоправної шкоди будь-якими способами. Щодо використання невійськових заходів з метою досягнення перемоги у військовому протистоянні говорив ще Сунь-Цзи, коли називав найкращою перемогою ту, яка досягається без війни.

Інший приклад, – Пелопоннеська війна (431–404 рр. до н.е.), коли Спарта не могла повністю розгорнути свої сили проти Афінін. Афіняни підігривали інтереси рабів усередині самої Спарти, провокували їх повстання, тому Спарта свої значні військові сили повинна була виділяти на їх придушення. Завдяки цьому війна затягувалася, переходила в дещо інші форми. Натомість давньогрецький спартанський полководець Лісандр усіх афінян, що здалися йому, відправляв в Афіни, щоб скупчення народу справило там голод і породжувало невдоволення.

На сьогодні основними акторами міжнародних відносин використовуються концепції, які допомагають контролювати певні країни та регіони. Однозначно їх предтечами слід вважати теорії «непрямих дій» Г. Ліддела (2008) і «бунтівну теорію» Е. Меснера (2004). Теоретичну основу становить також «технологія ненасильницьких дій» Дж. Шарпа, «сетєцентрична війна» А. Себровські, «м'яка сила» Дж. Ная, теорія «керованого хаосу» С. Манна.

Але так званий «керований хаос», як практика ведення війн, також застосовувався ще в глибоку давнину. Зокрема, це можна побачити в стратегії Римської імперії епохи завоювань Галлії, Британії, Дакії. Відомо, що римські полководці цілеспрямовано створювали військово-політичний і соціально-економічний хаос у майбутніх провінціях Риму, нацьковуючи одне на одного племена та їх вождів, а також позбавляючи противника ресурсів, продовольства та води (Рябінін, 2013). Показовим прикладом, що ілюструє це, є отруєння води в колодязях противника, або підкуп сторони, що захищається, для відкриття воріт фортеці під час сутички (Williamson and Peter R. Mansoor, 2012).

Та й сьогодні на тлі світової боротьби із COVID-19 та його різновидами, деякі прихильники теорії так званого «золотого мільярду» імовірно могли б підписатися під

ідеєю стоїка Хрісіппа із Сол, який вітав війну, оскільки вона позбавляла людства «зайвих людей». Певна частина політичного істеблішменту мислить у стилі Бернара Клервоського, який ділив людство на тих, з ким не варто воювати, і тих, з ким обов'язково треба вести війну.

Можна зробити проміжний висновок про те, що протягом історії війн невійськова, несилова складова воєн поступово посилювалась, тоді як власне військова (відкрите збройне зіткнення країн) – навпаки, скорочувалась. Протистояння між державами й надалі скоріше за все більше йтиме саме у сферу несилової війни – інформаційної, пропагандистської, культурно-цивілізаційної тощо.

Деякі теоретики вважають, що це не є новим видом війни, а війною, за якої акценти зміщуються до політичної пропаганди, терору, дезінформації, підривної діяльності спецслужб тощо. У 2000-х використання терміна «гібридна» стало звичайним способом опису сучасної війни, зокрема, і через витонченість і смертоносність недержавних акторів, що використовують насильство, і зростаючий потенціал кібер-війни. Хоча поки що немає спільної згоди стосовно того, що це обов'язково є новою формою війни. До того ж військових дій може взагалі не бути, і гібридна війна протікатиме у мирний час (Фрідман, 2016).

В англійських джерелах вказується на комплексне використання військових та невійськових інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що використовуються в дипломатичних діях; масштабні та стрімкі інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття та приховування військових та розвідувальних дій тощо. Ця особливість доволі точно відображає ключову відмінність гібридних воєн від традиційних конфліктів, пов'язану з помітним зміщенням військових і невійськових форм, засобів, методів і технологій у не силову частину спектра» (Колесников, 2020, с. 111).

У 1989 року В. Лінд, директор Американського консервативного центру громадського транспорту та його співавтори розробили концепцію «воєн четвертого покоління». На тлі швидкого розвитку військової техніки (поява високоточної зброї, безпілотних літальних апаратів, появи концепцій інформаційних воєн, кібервійн та ін.), зниження ймовірності великомасштабних бойових дій, дослідники відзначали, що в сучасних конфліктах немає фронту і тилу в класичному розумінні, що внутрішні конфлікти легко перетікають у міжнародні, а також вказували на хиткість грані між бойовими, миротворчими, гуманітарними й контртерористичними операціями. Під впливом цих подій у науковому співтоваристві стали популярні ідеї, що концепція К. Клаузевица застаріла. Х'ю Стречан та Андреас Херберг-Роте, автори книги «Клаузевиц у двадцять першому столітті», відзначають, що особливо яскраво критика Клаузевица стала виявлятися після подій 11 вересня 2001 року, а також після вторгнення американців до Іраку (2003 рік) (Strachan and Herberg-Rothe, 2007).

Термін «гібридна війна» став застосовуватися західними країнами як парасолькова стратегія, що має глобальний політичний характер. Дехто вважає, що цей термін вперше був винайдений та розроблявся офіцерами морської піхоти збройних сил США. Роберт Вокер позначив гібридну війну таким чином: «Гібридна війна» – це те, що лежить у проміжках між спеціальною та звичайною війною. Цей тип ведення війни має характеристики як спеціальної, так і звичайної сфер і вимагає надзвичайної гнучкості для оперативного та тактичного переходу між спеціальною та звичайною аренами» (Walker, 1998). Полковник Морської піхоти США Білл Немет у своїй роботі від 2002 р. використовує цю концепцію для аналізу чеченського конфлікту в Росії (Nemeth, 2002).

Командування Об'єднаних сил США прийняло концепцію гібридних загроз у 2009 р. і підкреслило, що до них належить будь-який противник, який одночасно та адаптивно використовує спеціально підібране поєднання конвенційних, нерегулярних, терористичних та злочинних засобів або дій в оперативному бойовому просторі. Замість єдиного суб'єкта гібридна загроза чи противник можуть складатися з комбінації

державних та недержавних суб'єктів (Russell, 2009). Гібридна війна в офіційних військово-політичних колах та документах військового будівництва США розглядається як складова частина збройного протистояння, а не самостійний, окремий вид політичної боротьби. Невійськові засоби та методи ведення гібридної війни у переліку її характеристик офіційно не фіксуються, і, отже, формою військового протистояння офіційно не визнаються. У 2015 р. Армія США випустила Посібник з організації структури сил для протидії гібридним загрозам. Цей документ належить до категорії польових статутів.

У монографії, виданій корпорацією RAND у 2017 р. на тему гібридної війни в Балтійському регіоні було зроблено акцент на актуальні та можливі дії Росії. Було зазначено, що «термін «гібридна війна» не має послідовного визначення, але, як правило, відноситься до негативних та потайливих дій, що підтримуються загрозою або використанням звичайних та/або ядерних сил, для впливу на внутрішню політику цільових країн. Потенційну гібридну агресію Росії у Прибалтиці можна поділити на три категорії: ненасильницька підривна діяльність, приховані насильницькі дії та звичайна війна, що підтримується підривною діяльністю» (Radin, 2017).

Отже, на цьому зрізі подамо узагальнююче розуміння гібридної війни, яке також не слід вважати однозначно кінцевим. *Гібридна війна (від англ. hybrid warfare) – це вид ворожих дій, де нападник не користується класичним військовим вторгненням, а знищує свого опонента, використовуючи ряд секретних операцій, диверсій, кібервійни, а також підтримуючи повстанців, що діють на території супротивника.*

Нерегулярні бійці можуть стати суттєвою проблемою для численних конвенційних збройних сил. Велика армія Наполеона і Вермахт Гітлера боролися із нерегулярними бійцями, які розуміли і використовували місцевий людський і географічний ландшафт і нападали на вразливі бази постачання та лінії комунікацій. Згодом партизанські операції починали істотно впливати на ширші конвенційні військові кампанії, частиною яких вони були.

Щодо сучасних військових конфліктів, також фіксується, що «акцент у змісті методів протиборства зміщується у бік широкого застосування політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних та інших невійськових заходів, що реалізуються із під'єднанням протестного потенціалу населення» (Герасимов, 2017). Відзначається інтеграція військових та невійськових засобів ведення війни, стрімке підвищення значення «психологічних операцій» при веденні «інформаційної війни», зростаюча роль сил спеціальних операцій (Кокошин, 2019) та приватних військових кампаній (Неелов, 2013). Часто наголошується, що активізація «гібридних» форм протиборства пов'язана із незастосовністю до них норм міжнародного права, які визначають поняття «агресія» (Бартош, 2017).

Класичними прикладами гібридних військових дій наприкінці ХХ – початку ХХІ століть вважаються війни в Афганістані (дії СРСР у початковий період афганської війни (1979–1989), а також дії США, Пакистану, КНР та інших держав щодо підтримки душманів та під час збройної боротьби проти Талібану). Гібридної війни передують так звана асиметрична війна, що переростає в гібридну зі зростанням навичок повстанців.

Таким чином, загальною точкою дотику у розумінні суті гібридної війни слід вважати визнання сучасних «невійськових форм та засобів боротьби» (як невід'ємного компонента «гібридної війни») реальними загрозами національній безпеці та суверенітету держави.

Концепція гібридної війни породжена також новими інформаційними та технологічними можливостями в сучасному світі стосовно соціально-психологічної, політичної та військової діяльності. Невипадково нова світова обстановка тісно пов'язана з формуванням єдиного інформаційного простору поруч із глобалізацією, що йде одночасно з протиборством держав і цивілізацій. Тому, за своєю змістовною стороною, за масштабами та цілями *гібридна війна стає новим явищем, що має витоки у минулому.*

Восьмирічний конфлікт між Україною і Російською Федерацією, гостра кризова його фаза яка очікувалась особливо на період 16-го 17 лютого 2022 р., припускає багато сценарних варіантів, які відповідають сутності гібридної війни: використання нерегулярних сил російської федерації, напад із територій самої України вже захоплених супротивником (Крим, Донбас) тощо.

Одночасно провокацію пролонгованого стресового стану суспільної свідомості як українських громадян так світової спільноти щодо самої можливості збройного нападу Російської Федерації на Україну – теж слід вважати важливим психологічним елементом саме гібридної війни. Все це є свідченням того що проти України застосовується відносно новий метод ведення війни – «організаційна зброя». Об'єктами її впливу є владні інститути України, особливо управлінська ланка стратегічного рівня, бізнесові кола, різноманітні соціальні групи, релігійні конфесії тощо. Впливи «організаційної зброї» спрямовуються також на викривлення національних цінностей, ідеалів і національної культури, що ставить під сумнів можливість існування української нації в цілому (Корнієнко, 2001).

Висновки. Таким чином, гібридна війна потенційно може стати головним фактором дестабілізації як для окремо взятої держави, так і для системи міжнародних відносин в цілому.

Більш того, сучасна війна не може не бути негібридною, оскільки ведеться не лише на рівні сучасної техніки та технологій, але пов'язана з осмисленням їх ціннісних аспектів у різних культурах. Якщо застосування гібридних методів у конфліктах нового виду дозволяє досягати поставленої мети без відкритого військово-силового втручання (наприклад, кольорової революції), то традиційні конфлікти обов'язково включають гібридні технології.

При цьому факт гібридної агресії стає очевидним не одразу. Цю тезу слід насамперед віднести до важливих складових гібридної війни – інформаційної та кібернетичної війн. В обох випадках складно визначити суб'єкта агресії, крім того інформаційна і кіберзброя мають високу скритність на початковому етапі застосування.

Підсумовуючи різноманітні позиції суспільно-політичного дискурсу щодо сутності гібридної війни, проведене дослідження дає можливість окреслити основні політологічні параметри, чи навіть аксіоми цього феномену:

1. Гібридна війна, яка відбувається на території України, ґрунтується на особливостях сучасного періоду, якими є стрімкий розвиток технологій, особливо інформаційно-комунікаційних, наростання глобалізаційних процесів. В результаті держави сучасного світу стають більш зв'язаними між собою і взаємозалежними.

2. В умовах глобалізації та інформаційно-технологічної революції арсенал зброї фізичної поразки противника доповнюється технологіями його символічного знищення. Чільну роль відіграють фактори, які зумовлюють вторинність завдань окупації території противника та захоплення ресурсів на противагу завданням встановлення стратегічного, комплексного контролю над свідомістю населення країни та отримання повної влади над майбутнім завойованої країни.

3. Гібридна війна офіційно не оголошується і, розвиваючись на основі своєї власної парадигми, має властивість нарощувати масштаби і «перетікати» з локальної в регіональну війну з ймовірністю розростання за рахунок використання ресурсів інших країн. Гібридну війну легше розв'язати аніж завершити.

4. Не підконтрольність та унеможливлення прогнозування наслідків гібридної війни через зростання нелінійності самих конфліктів. Використання непрямих методів, пов'язаних із запровадженням санкцій, цілеспрямованим руйнівним інформаційно-психологічним впливом на свідомість правлячих еліт та всього населення країни, формуванням та підтримкою партизанських та інших іррегулярних формувань тощо.

5. Повна відсутність легітимності та підпорядкованості міжнародним нормам і правилам, що припускає на цій основі проведення найбрудніших провокацій із

залученням терористичних груп, організованої злочинності. До розуміння гібридної війни не застосовуються поняття «миротворчість», «консенсус», «нейтралітет».

6. Відсутність саме класичних складових конфлікту, як основи суперечностей і протидіє: поняття «агресор», «сторони конфлікту», що виступають як його носії. Внаслідок не оголошення війни, чітко не визначається привід для конфлікту (як його «спусковий гачок») суб'єкти конфлікту, що унеможливує його розуміння (де суб'єкта не існує – не може бути конфлікту).

Отже, властивості і характеристики феномену гібридної війни обумовили сьогодні виведення досліджень далеко за рамки суто військової науки. Гібридна війна нині повинна стати важливим об'єктом міждисциплінарних наукових досліджень. Представляється, що в політичній науці заслуговує на спеціальний подальший аналіз дослідження механізмів нейтралізації негативного впливу зовнішніх втручань за рахунок зміцнення громадянського суспільства, захисту національних цінностей та національних інтересів як факторів внутрішньої мобілізації для протистояння гібридним війнам.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бартош, А. (2017). Гибридная война становится новой формой межгосударственного противоборства. *Независимое военное обозрение*. № 12 (943).
2. Бугорская, Е. та Емельянова, О. (2019) «Гибридная война» как новый тип войны в XXI веке. *Актуальные проблемы международных отношений в условиях формирования мультиполярного мира*. 88-90.
3. Герасимов, В. (2017). Мир на гранях войны. *Военно-промышленный курьер*. № 10 (674). <https://www.vpk-news.ru/articles/35591>
4. Голова, О. (2010). Бернад Клервоский. *Новая философская энциклопедия : в 4 т.* Москва : Мысль, 2010.
5. Горбулін, В. (Ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Київ: НІСД.
6. Дырин, А. и Кузин, В. (1992). *Проблемы войны и мира в социально-философской мысли Античности*. Москва: Гуманитарная академия ВС РФ.
7. Звонарьов, О. (2021, липень, 8). Концепція «гібридної війни» та роль спеціальних служб російської федерації у її реалізації щодо України. [Зб. матер. круглого столу] *Гібридна війна: сутність, виклики та загрози*. Київ : НА СБУ.
8. Калдор, М. (2015). *Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху*. Москва: Изд-во Института Гайдара.
9. Кокошин, А. (2019). *Вопросы прикладной теории войны*. 2-е изд. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики.
10. Колесников, Д. (2020). К проблеме сущности и специфики гибридной войны. *Военный академический журнал*. №1(25).
11. Корнієнко, В. (1999) *Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності)*. Вінниця: Універсум-Вінниця.
12. Корнієнко, В. (2001). Реалізація ідеалу соціально-правової держави в українському суспільстві. *Право України : юридичний журнал*. № 2.
13. Корнієнко, В. (2014) Медіоланський Амвросій. В Н. Хома (наук. ред.). *Історія політичної думки : навч. енцикл. словник-довідник для студентів ВНЗ*. Львів : Новий Світ-2000. 2014. — С. 24-25.
14. Кревельд, М. (2005). *Трансформація війни*. Москва: Альпина Бизнес Букс.
15. Лиддел, Г. (2008). *Стратегия непрямых действий = Strategy The Indirect Approach*. Москва: Эксмо, Мидгард.
16. Маслова, М. (2015, январь, 29). *Многомерность человека и феномен гибридных войн* [Материалы межвузовского круглого стола]. *Гибридные войны XXI века*. Москва: Военный университет.
17. Месснер, Е. (2004). *«Всемирная мятежевойна»* Москва: Изд. «Кучково поле».

18. Неелов, В. (2013). *Частные военные компании в России: опыт и перспективы использования*. Санкт-Петербург.
19. Погорелький, А. (2016). *Проблема мира и войны в истории философии и «гибридная война» в её современном прочтении*. https://elibrary.ru/download/elibrary_41419871_59563119.pdf
20. Романюк, С. (2004). *Західна парадигма війни і миру останньої чверті ХХ ст.* [Автореф. дис... канд. філософ. наук]. Харків. Харківський військ. ун-т.
21. Рябінін, Є. (2013). Концепція керованого хаосу в контексті побудови сучасного світового порядку. *Зовнішні справи*. http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2013_11_11.
22. Фон Клаузевиц, К. (1998). *О войне*. Москва:Изд. Логос.
23. Фридман, О. (2016). «Гибридная война» понятий. *Вестник МГИМО*. <https://cyberleninka.ru/article/n/gibridnaya-voyna-ponyatiy>.
24. Шмитт, К. (2016). *Духовно-историческое состояние современного парламентаризма. Понятие политического*. Санкт -Петербург: Наука, 2016.
25. Beyerchen, A. & Clausewitz (1992) *Nonlinearity, and the Unpredictability of War-International Security*, Vol. 17, No. 3. http://www.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/aens_MA_20002.pdf
26. Hoffmann, F. (2009). Hybrid vs. Compound War: The Janus Choice of Modern War: Defining Today's Multifaceted Conflict. *Armed Forces Journal*, October.
27. Nemeth, W. (2002). *Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare*, Naval Postgraduate School. Monterey, Master Thesis.
28. Radin, A. (2017). *Hybrid Warfare in the Baltics. Threats and Potential Responses*, RAND Corporation, Santa Monica.
29. Russell W. Glenn (2009). *Evolution and Conflict: Summary of the 2008 Israel Defense Forces-U.S. Joint Forces Command "Hybrid Threat Seminar War Game."* Santa Monica, CA: RAND, 2009.
30. Strachan, H. & Herberg-Rothe, A. (2007). *Clausewitz in the Twenty-First Century* Oxford: OUP.
31. Walker, Robert G. (1998). *Spec Fi: The United States Marines Corps and Special Operations, Master's Thesis, Monterey, CA, Naval Post Graduate School*. December.
32. Williamson, M. & Peter R. Mansoor (2012). *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*. Cambridge University Press.

REFERENCES:

1. Bartosh, A. (2017). *Hybrydnaia voina stanovytsia novoi formoi Mezhhosudarstvennoho protyvorobstva*. [Hybrid warfare is becoming a new form of interstate confrontation]. *Nezavysymoe voennoe obozreniye*. # 12 (943). [in Russian].
2. Buhorskaia, E. ta Emelianova, O. (2019) «Hybrydnaia voina» kak novyi typ voyny v XXI veke. ["Hybrid War" as a new type of war in the XXI century.]. *Aktualnye problem mezhdunarodnykh otnoshenyi v usloviakh formirovaniya multypoliarnogo myra*. 88-90. [in Russian].
3. Herasymov, V. (2017). *Myr na hraniakh voyny*. [Peace on the brink of war]. *Voennopromyshlennyy kurer*. # 10 (674). <https://www.vpk-news.ru/articles/35591> [in Russian].
4. Holova, O. (2010). Bernard Klervoskiy. [Bernard of Clairvaux]. *Novaia fylosofskaia entsyklopediya* : v 4 t. Moskva : Mysl, 2010. [in Russian]. [in Russian].
5. Horbulin, V. (Red.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front*. [World Hybrid War: Ukrainian Front]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
6. Dyryn, A. & Kuzyn, V. (1992). *Problemy voyny i myra v sotsyalno-fylosofskoi mysly Antychnosti*. Moskva: Humanytarnaia akademyia VS RF. [in Russian].
7. Zvonarov, O. (2021, lypen, 8). *Kontseptsiia «hibrydnoi viiny» ta rol spetsialnykh sluzhbi rosiiskoi federatsii u yii realizatsii shchodo Ukrainy*. [The concept of "hybrid war" and the role of special services of the Russian Federation in its implementation in relation to Ukraine]. [Zb.

- mater. kruhloho stolu] Hibrydna viina: sutnist, vyklyky ta zahrozy. Kyiv : NA SBU. [in Ukrainian].
8. Kaldor, M. (2015). *Novye y starye voyny: orhanyzovannoe nasylye v hlobalnuui epokhu*. [New and old wars: organized violence in the global era]. Moskva: Yzd-vo Ynstytuta Haidara. [in Russian].
9. Kokoshyn, A. (2019). *Voprosy prykladnoi teoryy voiny*. [Questions of applied war theory]. 2-e yzd. Moskva: Yzd. dom Vysshei shkoly ekonomiki. [in Russian].
10. Kolesnykov, D. (2020). K probleme sushchnosti y spetsyfyky hybrydnoi voiny. [To the problem of the essence and specifics of hybrid warfare]. *Voennyi akademicheskyy zhurnal*. #1(25). [in Russian].
11. Korniienko, V. (1999) *Evoliutsiia politychnoho idealu (vid pliuralizmu do synteziuiuchoi yednosti)*. [Evolution of the political ideal (from pluralism to synthesizing unity)]. Vinnytsia: Universum-Vinnytsia. [in Ukrainian].
12. Korniienko, V. (2001). Realizatsiia idealu sotsialno-pravovoi derzhavy v ukrainskomu suspilstvi. [Realization of the ideal of the social and legal state in the Ukrainian society]. *Pravo Ukrainy : yurydychnyi zhurnal*. # 2. [in Ukrainian].
13. Korniienko, V. (2014) *Mediolanskyi Amvrosii*. [Mediolanskyi Amvrosii]. V N. Khoma (nauk. red.). *Istoriia politychnoi dumky : navch. entsykl. slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ*. Lviv : Novyi Svit-2000. 2014. — S. 24-25. [in Ukrainian].
14. Kreveld, M. (2005). *Transformatsiia voiny*. [Transformation of war]. Moskva: Alpyna Byznes Buks. [in Russian].
15. Lyddel, H. (2008). *Stratehiia nepriamykh deistviy = Strategy The Indirect Approach*. [Strategy The Indirect Approach]. Moskva: Эksmo, Mydhard. [in Russian].
16. Maslova, M.(2015, yanvar, 29). *Mnohomernost cheloveka y fenomen hybrydnykh voin*. [Multidimensionality of man and the phenomenon of hybrid wars]. [Materyaly mezhvuzovskoho kruhloho stola]. *Hybrydnye voyny XXI veka*. Moskva: Voennyi unyversytet. [in Russian].
17. Messner, E. (2004). «*Vsemyrnaia miatezhevoina*». ["World Rebellion"]. Moskva: Yzd. «Kuchkovo pole». [in Russian].
18. Neelov, V. (2013). *Chastnye voennye kompanyy v Rossyy: opyt y perspektyvy yspolzovaniya*. [Private military companies in Russia: experience and prospects for use]. Sankt-Peterburh. [in Russian].
19. Pohorelyi, A. (2016). *Problema mira y voiny v ystoriy fylosofyy y «hybrydnaia voina» v eë sovremennom prochtenyy*. [The problem of peace and war in the history of philosophy and "hybrid war" in its modern reading]. https://elibrary.ru/download/elibrary_41419871_59563119.pdf [in Russian].
20. Romaniuk, S. (2004). *Zakhidna paradyhma viiny i myru ostannoï chverti XX st.* [Western paradigm of war and peace of the last quarter of XX century]. [Avtoref. dys... kand. filosof. nauk]. Kharkiv. Kharkivskyy viisk. un-t. [in Ukrainian].
21. Riabinin, Ye. (2013). Kontseptsiiia kerovanoho khaosu v konteksti pobudovy suchasnoho svitovoho poriadku. [The concept of controlled chaos in the context of building a modern world order]. *Zovnishni spravy*. http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2013_11_11. [in Ukrainian].
22. Fon Klauzevyts, K. (1998). *O voyne*. [About the war]. Moskva: Yzd. Lohos. [in Russian].
23. Frydman, O. (2016). «Hybrydnaia voina» poniatiy. ["Hybrid war" of concepts]. *Vestnyk MHYMO*. <https://cyberleninka.ru/article/n/gibridnaya-voyna-ponyatiy>. [in Russian].
24. Shmytt, K. (2016). Dukhovno-ystorycheskoe sostoianye sovremennoho parlamentaryzma. [Spiritual and historical state of modern parliamentarism]. *Poniatye polytycheskoho*. Sankt -Peterburh: Nauka, 2016. [in Russian].
25. Beyerchen, A. & Clausewitz (1992). *Nonlinearity, and the Unpredictability of War-International Security*, Vol. 17, No. 3. http://www.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/aens_MA_20002.pdf
26. Hoffmann, F. (2009). Hybrid vs. Compound War: The Janus Choice of Modern War: Defining Today's Multifaceted Conflict. *Armed Forces Journal*, October.

27. Nemeth, W. (2002). *Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare*, Naval Postgraduate School. Monterey, Master Thesis.
28. Radin, A. (2017). *Hybrid Warfare in the Baltics. Threats and Potential Responses*, RAND Corporation, Santa Monica.
29. Russell W. Glenn (2009). *Evolution and Conflict: Summary of the 2008 Israel Defense Forces-U.S. Joint Forces Command "Hybrid Threat Seminar War Game."* Santa Monica, CA: RAND, 2009.
30. Strachan, H. & Herberg-Rothe, A. (2007). *Clausewitz in the Twenty-First Century* Oxford: OUP.
31. Walker, Robert G. (1998). *Spec Fi: The United States Marines Corps and Special Operations*, Masters Thesis, Monterey, CA, Naval Post Graduate School. December.
32. Williamson, M. & Peter R. Mansoor (2012). *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*. Cambridge University Press.

Alexander Dolzhenko,

Applicant at the National Pedagogical Dragomanov University

Hybrid War as an Innovative Concept of Modern Geopolitics

The term "hybrid war" has been the subject of extensive analysis by a wide range of theorists, officials, political scientists and social philosophers since the Russian Federation annexed Crimea in March 2014. This topic ceased to be the subject of study only by military strategists and became the subject of broad social discourse. It is emphasized that the scale and devastating nature of hybrid warfare can significantly change the political map of the world. The question of the political essence of this war remains insufficiently defined, which actualizes its study by political science. The analysis of the existing scientific literature on the problems of hybrid warfare is carried out.

Different approaches to its understanding are revealed. It is shown that for all the frequency of use of the concept of "hybrid war" there is no common interpretation of its meaning. An attempt has been made to transfer the discussion on hybrid warfare to a broader analytical and historical context, to generalize its concepts and related strategic priorities. A specific focus of the discussion is the modern approach to hybrid warfare in the context of the Russian Federation's military aggression against Ukraine. Historical examples of hybrid warfare are given.

The peculiarities of hybrid warfare, its difference from other conflicts, which in general leads to a change in the concept of "paradigm of war" are identified. It is proved that the concept of hybrid wars provides for a flexible combination and implementation of a set of influences of different types: diplomatic, economic, information, military, etc.

Possible directions of further research of the phenomenon of hybrid war by political science are outlined. It is noted that in political science it is worth further analysis of the study of mechanisms to neutralize the negative impact of external interventions by strengthening civil society, protection of national values and interests as factors of internal mobilization to combat hybrid wars.

Keywords: *war, hybrid war, aggression, military conflict, hybrid threat, hybrid war strategy*

Ольга Волянчук,

кандидат політичних наук., доцент, доцента кафедри політичних наук

ORCID: 0000-0002-1606-7416; EMAIL: volyanyuk@ukr.net;

Олександра Гайворонська,

студентка спеціальності «Політологія»

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ORCID: 0000-0002-7192-3828; EMAIL: sasha.gayvoronskaya1506@gmail.com

(РО)ЗГОРТАННЯ ДЕМОКРАТІЇ: КОНТРАСТИ, ЩО ЗМІНЮЮТЬ СУЧАСНИЙ СВІТ

Ця стаття підготовлена в період, коли міжнародний порядок денний різко змінює одна глобальна криза іншою, а провідні лідери світу й авторитетні міжнародні інститути одним із найгостріших завдань бачать завершення війни, яку розгорнула Росія в Україні. Стаття написана в Україні, під звуки тривоги, у рамках освітньо-наукової колаборації, під час вивчення курсу «Загальна теорія політики». Автори намагаються проаналізувати сучасну теорію політичних режимів і переосмислити її значення в умовах російсько-української війни. Розглядаються відомі підходи до визначення та класифікації політичних режимів, їх внесок у сучасне розуміння демократії, політичних відносин і процесів загалом. Україна та РФ аналізуються у багаторічних міжнародних рейтингах демократії, тематичних наукових дослідженнях і соціологічних зрізах. Зібрані дані «Freedom House» 2017-2022 рр., які дозволяють стверджувати, що Росія має статус авторитарної країни з дуже низьким рівнем розвитку демократичних інститутів, і з роками лише поглиблює цю цивілізаційну прірву. Натомість Україна у незалежних оцінках постає як частково вільна країна, що демонструє деякі динамічні зміни в напрямку демократії. Акцентовано на контрастах, які вже багато років вказують на протилежно різні політичні шляхи, обрані російським та українським народами та їхніми елітами. Поки перші відновлювали сталінізм, згортали та дискредитували демократичні основи політики, другі навпаки – нарощували демократичні ідеали й прагнення. Відтак сучасну війну запропоновано осмислювати як неспровокований напад за давнього російського тоталітаризму на молоду українську демократію. Цей антидемократичний акт необмеженої агресії несе незворотні зміни для всього людства.

Ключові слова: політичний режим, демократія, тоталітаризм, суспільна пам'ять, свобода, безпека, російсько-українська війна, міжнародний порядок денний.

Вступ. 24.02.2022 Росія розгорнула повномасштабну війну проти України, посягнувши на її суверенітет, влаштувавши геноцид, переслідуючи власні геополітичні інтереси. У багатьох світових експертних колах цей неприхований і неспровокований акт агресії розцінили як вияв дійсної сутності режиму РФ, яка вже тривалий час маскує свою антигуманну та антидемократичну природу. Сміливість і нескореність українського народу навпаки – викликає неприхований захват і заново відкриває в очах світової громадськості особливості суспільно-політичного устрою в нашій країні. Отже, російсько-українська війна ставить низку нових питань до політологів, зокрема і до розробників теорії політичних режимів. Які терміни найточніше опишуть сутність та контрасти воюючих режимів? Чи була ця війна неминучою, наприклад, закладеною в природі відповідних політичних режимів? Які механізми та засоби здійснення влади в обох політичних режимах допоможуть завершити цю війну?

Вже більше тридцяти років країни існують окремо одна від одної, рухаються в різних політичних й ідеологічних напрямках. Якщо Україна спрямована на європейський вектор і посилення власної незалежності, то Росія зорієнтована на відновлення

радянського минулого і узалежнення від себе суверенних країн (як шляхом монополізації енергетичного сектору, так і прямими актами захоплення територій, насильного вивезення населення, ресурсів тощо). Контрасти режимів організації влади в сусідніх країнах настільки глибокі, що війна між ними осмислюється у цивілізаційному масштабі, як частина світового порядку денного, і вже невід'ємна глава в історії боротьби людства за демократичні права та свободи.

Цілковито протилежні тенденції можуть слугувати достатнім ґрунтом для наукового припущення, а **метою нашого дослідження** можемо сформулювати виявлення та узагальнення контрастів у функціонуванні російського й українського політичних режимів, які особливо виразні в умовах війни. Розуміння та вчасна ідентифікація цих чи подібних проявів у майбутньому є вкрай актуальними і для науки, і для практики. Точне діагностування політичного режиму агресора може завчасно попередити чергову війну або/і геноцид у світі. Уважніше вивчення сучасних різновидів політичних режимів дозволить відійти від історичних та умовних класифікацій, виявити специфічні характеристики як неототалітарних режимів, так і щойно посталих демократій.

Методи дослідження. Зрозуміти останні тенденції в розвитку політичних режимів України та РФ допоможуть незалежні західні моніторинги, передусім широко відомі дані міжнародної правозахисної організації «Freedom House», які прочитуємо по-новому в умовах широкомасштабної війни. Однак у світлі поширення так званого «Westplaining», зауважимо, що виключно західними оцінками політичних режимів, як і інших суспільно-політичних явищ і процесів у нашому регіоні обмежуватися не варто. Показово, що у сучасному популярному словнику «Urban dictionary» поняття вестплейнінгу активно наповнюється у березні 2022 р., а його автори наголошують, що воно особливо популярне у сучасних соціальних мережах, має «слов'янське», зокрема українське коріння, вказує на поширені практики західних людей роз'яснювати ситуацію у Східній Європі, ігноруючи голоси з власне цього регіону, об'єктивуючи його (Westplaining, 2022). Відтак у статті ми критично проаналізуємо відомі моніторинги західних експертів, а також згадаємо окремі тематичні напрацювання українських і російських авторів. Вирішальним методологічним орієнтиром стали принципи об'єктивності, незаангажованості (достатньо складної цілі в умовах війни), а також компаративістики (пошуку спільних і протилежних тенденцій в нових реаліях двох режимів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема політичних режимів не нова для сучасних наук про суспільство, вона зокрема закріплена в навчальних програмах, підручниках для майбутніх політологів як в РФ, так і в Україні. Тривалий час, незважаючи на дійсні контрасти режимів, можна було спостерігати за повторенням українськими авторами російських висновків, ключових тез по темі. Чимало з них підкріплюються необґрунтованою вірою в унікальний виключно російський шлях політичного розвитку, не схожий на жодний інший, відомий науці режим, наприклад, «самодержав'я» (В. Межуєв). Окремі об'єкти досліджень можуть скласти праці російських авторів, які називають себе політологами в наш час. Серед них часто можна знайти виправдання існуючому в РФ режиму, несумісні з логікою його визначення та навіть оксиморони (поєднання протилежних за змістом, контрастних понять). Приміром, такими видаються і вже усталені в РФ поняття на зразок «демократури», «керованої демократії» (Г. Павловський, Д. Фурман), і нещодавні визначення «політико-правової модернізації режиму в сторону посилення консерватизму і націонал-патріотизму» (Д. Кондраль, А. Кузьмін). Академічна свобода як одна з базових для розвитку демократії в РФ згорнулася аж до рівня самоцензури.

Загалом для науки про політику ґрунтовними й авторитетними у тематиці політичних режимів залишаються результати досліджень таких авторів як Г. Алмонд, Х. Арендт, Ж. Блондель, С. Гантінгтон, Ш. Ейзенштадт, Д. Істон, Дж. Коулмен, Х. Лінц, Г. Маркузе, Т. Парсонс, А. Пшеворський, Е. Хейвуд, Е. Фромм, Р. Шираторі та ін. Це досить широка палітра досліджень, що охоплюють низку питань: від природи

тоталітаризму до передумов становлення й парадоксів розвитку демократії. Особливості політичних режимів вивчали й вивчають через пріоритетні для суспільства цінності, існуючі політичні системи, геополітичні виклики. Це роботи про класичні демократії та сучасні азійські «стрибки» до режимів свободи.

Співзвучно про специфіку режимів пишуть й вітчизняні науковці О. Бабкіна, В. Горбатенко, М. Михальченко, О. Фісун, М. Шаповаленко та ін. На відміну від російських, наші автори часто дозволяють собі критику існуючого в Україні режиму. Наприклад, Г. Зеленько зазначає, що починаючи з фактичної незалежності і до сьогодні, Україна має гібридну політичну систему або кланово-олігархічний політичний режим, тобто певне поєднання формальної демократії з неписаними нормами, які глибоко засіли в свідомості суспільства (Зеленько, 2021). Професорка О. Бабкіна детально характеризує такий режим: інститути політичної участі використовуються лише пов'язаними з владою угрупованнями, слабкі політичні партії, обмеженість їх впливу на прийняття політичних рішень, концентрація політичної влади та ресурсів у руках правлячої олігархічної еліти, яка прагне політичної монополії, відсутність публічності, непрозорість тощо (Бабкіна, 2015, с. 177). Дослідники наголошують: «Навіть опозиційні партії також повністю включені в кланово-олігархічну систему. Головною метою цих політичних процесів є забезпечення максимального представництва інтересів ФПГ у владі. Всі зміни моделей виборчих систем, зменшення і збільшення прохідних балів переслідували саме таку мету. При цьому слід констатувати факт, що загалом основні ФПГ мають рівні можливості щодо використання необхідних електоральних ресурсів» (Приходько, Ільченко, Макарець, 2021, с. 65). Загалом помічаємо в різних академічних й освітніх середовищах України критичні дослідження й оцінки актуальних проблем розвитку політичного режиму.

Результати та дискусії. Опираючись на згадані вище авторитетні праці, можемо узагальнити, що політичний режим є комплексом методів, способів, інструментів, засобів, за допомогою яких здійснюється політична влада у суспільстві. При цьому поняття від інших базових політологічних вирізняє акцент саме на взаємодії політичної влади та громадян. Режим – це про можливості комунікації звичайних громадян, їх стихійних рухів та організованих інститутів із представниками державної влади та осередками, у яких вона сконцентрована. Це способи й інструменти, що дозволяють владі відбутися й утвердитися. Водночас ці ж опції потенційно можуть спровокувати й «крах» відповідного режиму. В історії відомо чимало випадків, коли демократичним шляхом обрана влада м'які засоби впливу поступово змінювала не все жорсткіші, зрештою й насильницькі. Тому режим – це також і про механізми комунікації громадян і влади, які потенційно можуть зруйнувати останню. Поняття політичного режиму є одним з найголовніших для того, щоб зрозуміти сутність політичних процесів, які відбуваються в будь-якій державі та суспільстві загалом.

Обрані способи владного впливу свого часу допомогли як утримувати, так і похитнути владні позиції окремих персон/сил в Росії та Україні. Обидва режими мають спільне, зокрема й тоталітарне минуле, більш ніж 30-літню історію окремишнього існування, і, найголовніше, вже в наш час – потужний вплив, що змінює сучасний світ.

Українські інститути довели свою спроможність й ефективність не лише у внутрішній політиці. Вони протистоять зовнішньому агресору, вибудовують успішні партнерські відносини, наближують неминучу перемогу. Сьогодні рейтинги українського президента вимірюються більш ніж переконливими міжнародними пунктами. Більшість політиків світового рівня мають за честь спілкуватися з представниками української влади, співпрацювати з місцевими та національними елітами, долучитись до ініціатив наших громадських об'єднань тощо, – і відтак виказати підтримку українському народу. Небачена раніше консолідація цивілізованого світу довкола українських дипломатів, воїнів і біженців свідчить про деяке «пробудження», максимальне відновлення ресурсів на захист ідеалів гуманізму і свободи. Українське питання все більше асоціюється з політичним успіхом і світовою боротьбою за цінності демократії.

Російський режим навпаки викликає все більше застережень, будь-які комунікації з ним загрожують позиціям політиків демократичних країн світу. Кожна спроба налагодити зв'язок із представниками влади РФ, навіть найменша виправдовувальна риторика несе іміджеві втрати. Більш того, у сучасних демократичних суспільствах активно переглядаються і колишні рішення та бездіяльність окремих політиків / інститутів відносно багаторічного свавілля російського авторитаризму, що призвели не просто до прорахунків чи глобальної кризи, а до повномасштабної війни та геноциду в Європі. Російське питання все більше асоціюється зі світовою корупцією та необмеженою диктатурою.

Якщо зібрати найрізноманітніші визначення, що застосовують для характеристики режиму РФ, можна виокремити такі найпоширеніші: персоналістський авторитаризм, керована демократія, клептократичний, реакціоністський, неконтрольований, садистичний, націоналістичний режим. Багато визначень містять виразну історичну складову: імперіалістичний, неоімперський фундаменталізм, рашизм тощо (Форостина, 2022, с. 30). Політичний режим в Україні нерідко характеризують також з огляду на минуле (постколоніальний, посттоталітарний, пострадянський тощо) або ж, зважаючи на труднощі демократичного транзиту – перехідний, гібридний, кланово-олігархічний режим, імітаційна / фасадна/ макетна демократія.

Заради справедливості варто наголосити, що кожна з подібних класифікацій масштабує переважно лише якусь одну інституційну чи іншу характеристику режиму. Комплексні, зокрема й порівняльні дослідження мали би враховувати розмаїття проявів режиму в кожному конкретному суспільстві та на міжнародній арені загалом. Вдаючись до деякого узагальнення, вважаємо Україну прикладом молодого демократії, натомість РФ – специфічним режимом задоволеного тоталітаризму. Наша класифікація також не всеохопна, однак вона потенційно може допомогти врахувати «вік» (стійкість, тяглість, наступність) політичного режиму, а також його потенціал в умовах ескалації міжнародних конфліктів.

До таких означень нас поступово підводять підсумки багаторічних досліджень міжнародної правозахисної організації «Freedom House» та їх критичний аналіз, який пропонуємо нижче. Щорічне дослідження «Freedom in the World», яке виникло під час Холодної війни, класифікує всі країни світу за семибальною системою цінностей із понад 200 запитаннями в опитуванні. Загальна сума балів дозволяє кожному країну охарактеризувати в одній із трьох категорій: вільна, частково вільна чи невільна. Дослідження складається з двох блоків, перша з яких – політичні права. В ньому розглядаються прозорість роботи державних органів, протидія корупції, рівність політичних прав серед меншин, якість опозиції, а також питання щодо вільних і чесних виборів. Максимальна кількість балів, які можна отримати оцінюється в 40. Другий блок – громадські свободи, який відповідно, оцінюється в 60 балів – підіймає питання незалежних ЗМІ, академічної свободи, релігії, свободи політичних поглядів, неурядових організацій, профспілок, незалежної судової системи, прав особистості. Зазвичай, результати оцінюють за рахунок подій минулого року («Freedom in the world»).

Серед переваг матеріалів «Freedom House» вважаємо їх систематичний характер, кількісний аналіз, а також те, що вже більше 80-ти років організація послідовно працює над проблемами демократії, здобула стійку репутацію і впізнаваність у фаховому середовищі. У російському випадку суттєвою перевагою також є те, що за фактичної відсутності інших верифікованих відомостей, ці дослідження дозволяють все ж вивчати особливості відповідного політичного режиму. РФ – країна закритих або ж вигаданих даних, тож будь-які незалежні оцінки важливі для політичної компаративістики.

За даними «Freedom House», з 2005 р. Росія має статус авторитарної країни з дуже низьким рівнем демократичних інститутів та лише поглиблює цю тенденцію. Дослідники таку оцінку пояснюють систематичним порушенням прав меншин, обмеженням діяльності громадських організацій, вільної преси, корупцією, а також неможливістю називати

вибори в цій країні справедливими. Для аналізу сучасного стану рівня свободи в Росії обрано результати дослідження «Freedom in the World» з 2017 по 2022 рр. (рис.1).

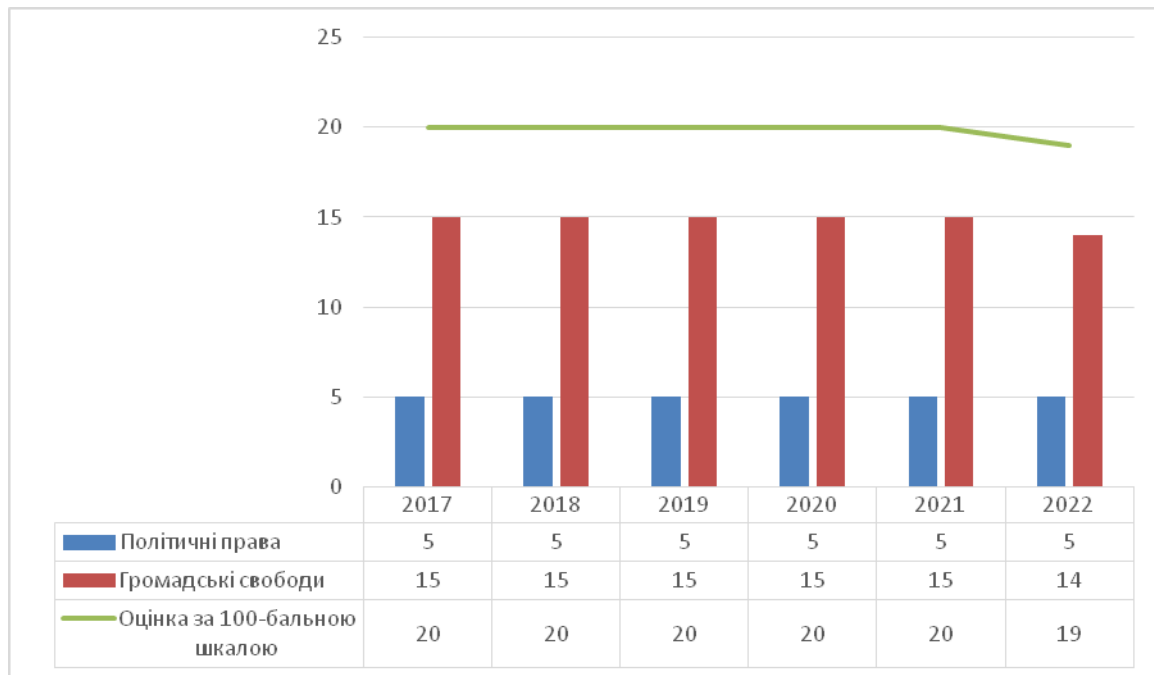

Рис.1. Оцінки глобальної свободи в РФ з 2017 по 2022 рр., «Freedom in the World» («Freedom in the world. Russia» 2017-2022).

Як можна побачити на рис.1, ситуація з політичним режимом в РФ з 2017 до 2021 рр. практично не змінювалися. За 100-бальною шкалою режим стабільно отримував 20 балів, не корегуючи відповідну політику. У 2022 р., за даними «Freedom in the World», оцінка свободи ще й зменшилася до 19 балів.

Україна, на відміну від Росії, вважається «частково вільною» країною і, як можемо побачити на рис. 2, її результати з 2017 до 2022 рр. коливаються між 60 і 62 балами.

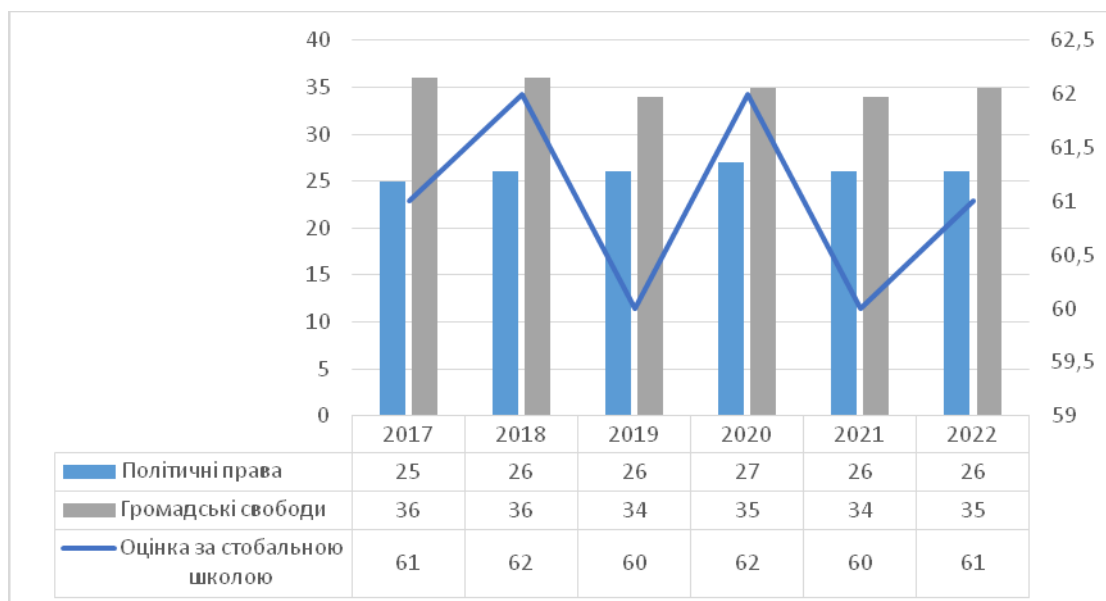

Рис.2. Оцінки глобальної свободи в Україні з 2017 по 2022 рр., «Freedom in the World» («Freedom in the world. Ukraine» 2017-2022).

На результати також впливали конкретні внутрішні чинники. Порівняємо, які з них були враховані авторами проекту в українському та російському кейсах.

Результати 2017 р. обумовлені політичною аморфністю російських громадян під час виборів 2016 р.; створенням Національної гвардії Росії з метою запобігання мітингів та протестів; зменшенням простору для ЗМІ, які не фінансуються державою; наданням організації «Левада-центр» статусу «іноземного агента» («Freedom in the world 2017. Russia», 2017). На цьому фоні оцінки за 2017 р. української демократії виглядають досить розмитими: не завжди вдалі спроби врегулювати ситуацію, яка склалася після відсторонення В. Януковича (ще у 2014 р.), після окупації Криму, військових дій на сході й економічної кризи. У блоці питань про громадянські свободи зниження балів відбулося через політичний тиск на журналістів і загрози незалежній пресі («Freedom in the world 2017. Ukraine», 2017).

Російські результати 2018 р. обумовлені усуненням опозиції, зокрема О. Навального з президентських виборів; відсутністю безпечного простору для журналістів; визнанням релігійної течії Свідки Єгови екстремістською; катуванням в Чечні чоловіків, яких підозрювали в приналежності до сексуальних меншин («Freedom in the world 2018. Russia», 2018). Того ж року в Україні було досягнуто впровадження низки дієвих реформ, які безпосередньо торкалися змін в системі охорони здоров'я та освіти. Однак на бали вплинуло обмеження доступу до російських соціальних мереж і висока кількість загиблих на території Донбасу («Freedom in the world 2018. Ukraine», 2018).

Результати 2019 р. обумовлені відсутністю вільних, чесних та прозорих виборів у РФ на посаду президента; ігноруванням протестів проти пенсійного закону; забороною розповсюдженого додатку Telegram; частими випадками смертей журналістів за підозрілих обставин, наприклад, М. Бородіна, який розслідував загибель російських найманців під час війни у Сирії («Freedom in the world 2019. Russia», 2019). В Україні ж спостерігається невеликий спад прав і свобод через ігнорування державою численних нападів на активістів, а також агресію щодо ромської меншини, окремі проблеми з реалізацією організаційних прав (свободи зібрань і свободи неурядових правозахисних організацій) («Freedom in the world 2019. Ukraine», 2019).

Результати 2020 р. для РФ залишаються незмінними, хоча автори проєкту і відмічають погіршення ситуації в журналістському просторі, арешти, поліцейські рейди зі сторони уряду, утиски та вбивства активістів зі середовища сексуальних меншин, все більші втручання уряду в роботу релігійних громад тощо («Freedom in the world 2020. Russia», 2020). В Україні ж того року через перемогу на виборах В. Зеленського – людини, яка не мала політичного досвіду – підійнявся показник політичного плюралізму. Цей приклад довів реальну можливість опозиції отримати владу шляхом виборів. Хоча ситуація з тимчасово окупованими територіями все ще була складною, це не вплинуло на оцінку 2020 р., оскільки організація «Freedom in the World» нарешті почала відрізняти такі питання від власне внутрішніх («Freedom in the world 2020. Ukraine», 2020).

Результати 2021 р. для РФ залишалися стабільними і обумовлені фальсифікацією реальних даних щодо смертей від Covid-19, внесенням поправок до конституції, які дозволили В. Путіну залишатися на посаді до 2036 р. і розширенням його можливостей керувати і без того слабкою судовою системою, новими спалахами протестів в Хабаровську («Freedom in the world 2021. Russia», 2021). В Україні ж у 2021 р. експерти знизили оцінки і вкотре звернули увагу на те, що уряд не досягнув прогресу у виконанні вимог щодо розслідування злочинів, скоєних адміністрацією В. Януковича, не було змін у справі про розстріли протестувальників; фіксувалися високий рівень корупції високопосадовців і скасування низки антикорупційних законів; скасування закону про декларування майна вплинуло і на рівень прозорості влади («Freedom in the world 2021. Ukraine», 2021).

Результати на початку 2022 р. для РФ вперше за аналізований період були знижені на 1 пункт. Це обґрунтували арештом головного опозиціонера О. Навального та затриманням більше 11000 демонстрантів під час протестів; порушеннями проведення виборів нижньої палати парламенту; посиленням цензури, розширенням обмежень щодо

«іноземних агентів». Тоді ж йшлося про повне обмеження урядом свободи зібрань. Ще з 2014 р. було проведено дев'ять законодавчих поправок для обмеження цього пункту, які стосувалися заборони зібрань в більшості громадських місць. Проте в цьому році, Уряд намагався за допомогою різноманітних засобів, в тому числі і заборони зібрань через Covid-19, придушувати будь-які одиночні чи масові протести. Під час арештів часто вдавалися до фізичного насильства, кримінальних покарань («Freedom in the world 2022. Russia», 2022). В Україні натомість відмітили позитивну динаміку, зокрема йшлося про ефективність поліції в забезпеченні громадських зібрань. Також схвальну оцінку отримали спроби боротьби з корупцією («Freedom in the world 2022. Ukraine», 2022).

На рис.3 наведемо порівняння результатів дослідження «Freedom in the World» 2017-2022 рр. в Україні і Росії, де наглядно продемонстровано відмінності двох політичних режимів.

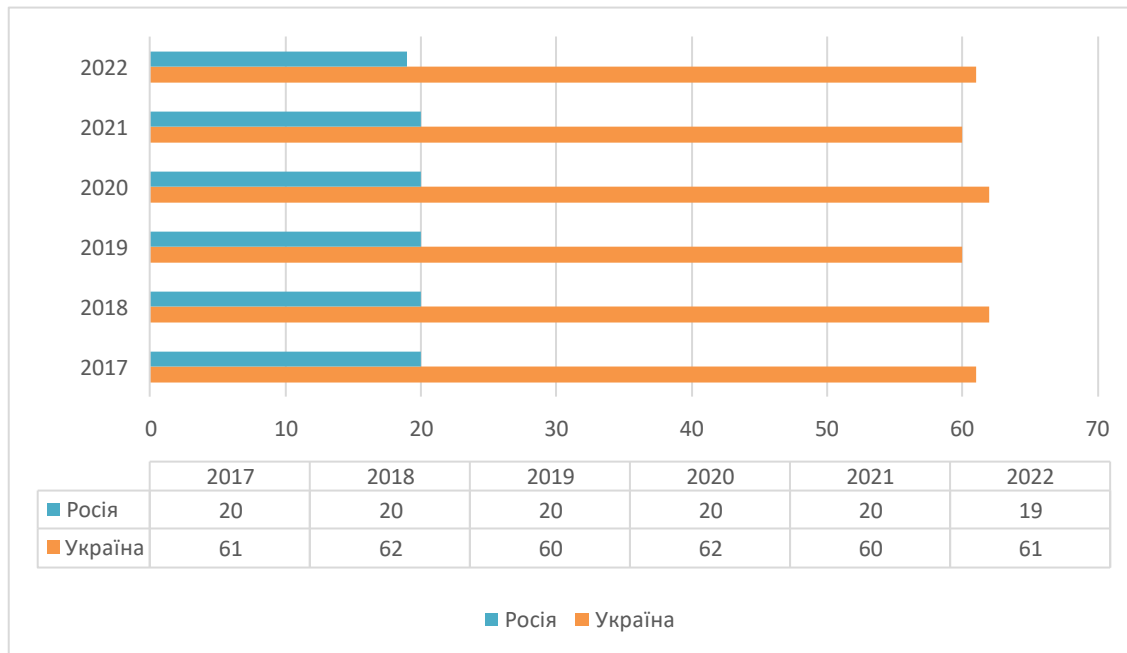

Рис.3. Порівняння оцінок глобальної свободи в Україні і Росії з 2017 по 2022 рр., «Freedom in the World».

Отже, у випадку РФ бачимо стабільно низькі оцінки невеликої країни. До негативних проявів цього режиму вже звикли, вони нерідко навіть не відображаються як від'ємні показники за обраною 100-бальною шкалою. Через знищення реальної опозиції та домінування правлячої партії «Єдина Росія», представником якої є й багаторічний глава держави, існує чимало можливостей маніпулювати виборами і загалом ігнорувати такий ключовий принцип демократії як розподіл гілок влади. Ситуація з роками лише погіршується і країна набуває все більше рис антидемократії. У випадку України йдеться про помітно вищі бали, їх періодичні незначні коливання і навіть позитивні зрушення на шляху до демократії. Ці показники значно чутливіші до найменших змін у бік скорочення прав та свобод. Навіть у обраному 6-річному відрізку режим успішно витримав зміну правлячого класу, вибори опозиційного президента та кардинально іншого складу парламенту демократичним шляхом. Головні проблеми України пов'язують як з внутрішніми, так і зі зовнішніми чинниками. Високий рівень корупції, неможливість ефективно йому запобігти, відсутність незалежної судової системи – усе це труднощі молодій демократії. Втручання Росії в суверенні справи України напряму розхитує політичну ситуацію. Окупація частини країни 2014 р. спричинила негативні наслідки для політичного життя країни, з якими держава й суспільство намагаються впоратися досі. Теперішній фактор повномасштабної війни, яку Росія розв'язала проти України, також несе додаткові ризики для демократизації.

У пропорованих рейтингах враховується чимало важливих факторів, проте ще один все ж може серйозно доповнити ці оцінки – це історичний чинник, ставлення до минулого. Суспільна пам'ять активно інструменталізується сучасними політиками в різних країнах. Однак деякі режими фальсифікацію історії зробили ще й вагомим засобом мобілізації мас, навіть на війну проти сусідів. Більш того, у випадку РФ йдеться про глорифікацію саме тоталітарного минулого, відсутність публічного осуду сталінізму, що може стати достатньою передумовою для розвитку тоталітаризму вже в сучасній РФ. Це багаторічна тенденція, що знову ж таки поглиблюється з роками в Росії та має протилежне значення в Україні.

Суттєвий контраст виявляє опитування громадян РФ та України стосовно їх сприйняття історичної постаті Сталіна. Ця тема давно обговорюється в експертному середовищі, тому тут, лише заради візуальної наочності та накладання на вище згадані дані щодо динаміки режимів, наведемо результати відповідних соціологічних опитувань від Київського міжнародного інституту соціології в Україні, а також дослідницької організації «Левада-Центр» у РФ відповідно.

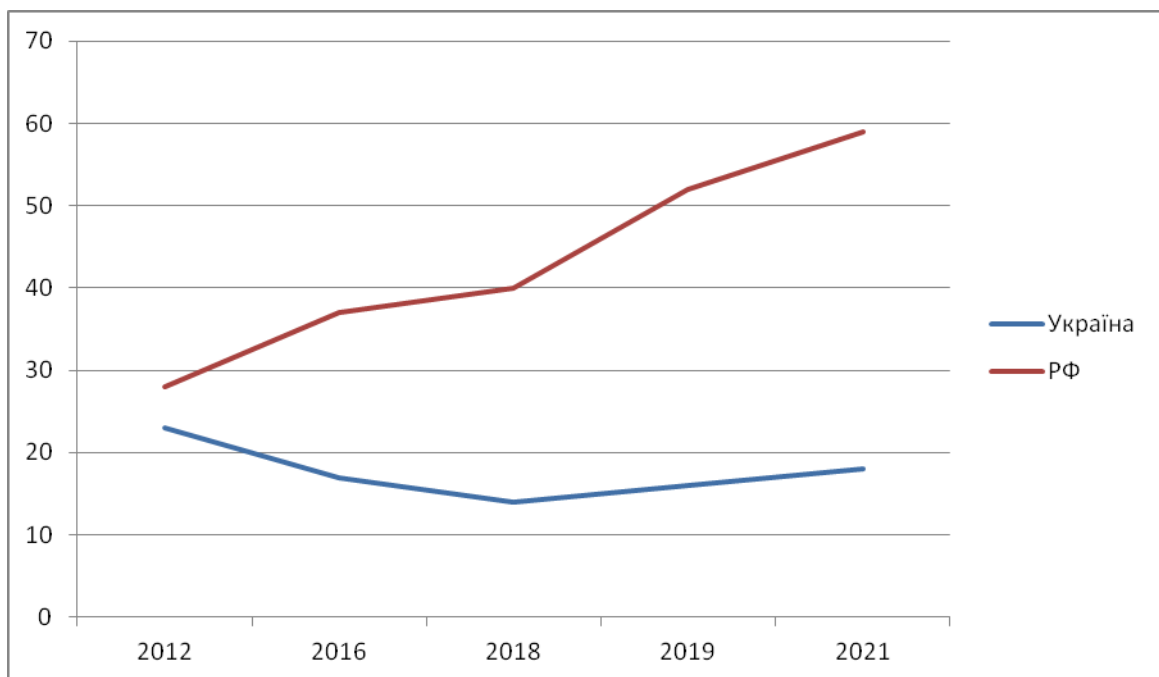

Рис.4. Динаміка позитивного ставлення до Сталіна серед громадян РФ та України (Рощенко, 2021).

Відмітимо, що така динаміка громадської думки в РФ, загалом одержимість колишньою, хай і вигаданою «величчю» – потужний ресурс (або й результат) функціонування російського режиму. Виявлений контраст є ще й вагомим інструментом для розв'язання неспровокованої агресії. Компроміси зі Сталіним у ХХ ст. відроджують тоталітарні практики вже у ХХІ ст.

Висновки. Задавлений тоталітаризм – відносно нове поняття, що може викликати дискусії в науковій спільноті. Але на даному етапі війни та у співставленні з реаліями українського суспільно-політичного життя, такий термін точно характеризує механізми влади в РФ. Ця влада виходить далеко за межі визнаних міжнародним товариством кордонів Росії. Зруйнувавши будь-які опозиційні прояви всередині країни, вона прагне самоствердження у світі. Окупація, фільтраційно-каральні заходи, масові вбивства, мародерство, екологічні погрози, шантаж ядерною зброєю – усі ці вияви російського режиму на міжнародній арені черпають свої сили з внутрішнього ревізіонізму, деградації,

криміналізації, ізоляціонізму, консервації, милітаризації, репресій. Тут толерується позитивне ставлення до тоталітарного минулого, і паралельно практикується терор. Цей режим може приховувати виразні ознаки відомого в історії тоталітаризму, але він оголошує себе спадкоємцем такого, всіляко підносячи суперечливий радянський досвід.

Протягом того ж історичного відліку, щойно звільнившись від формалізованих радянських зв'язків, в Україні закладалися переконливі ознаки молоді демократії. Цей режим не тільки і не стільки про здійснення влади, як про все більше розширення можливостей для комунікації влади і громадянського суспільства. Демократичні механізми зміни виборних органів, успішні реформи державної служби, децентралізація, е-врядування, ефективний громадський ненасильницький спротив, засудження сталінізму – усе це свідчить на користь демократизації. Російський (не)прихований збройний напад лише консолідував політичні еліти та громадянське суспільство в Україні, що зрештою є дійсним, а не умоглядним показником об'єднаної демократії.

Запропонований аналіз не враховує низку факторів, які ще варто буде дослідити у майбутньому, вивчаючи умови (ро)згортання демократії. Це і особливості державного устрою, і діяльність національних і локальних політичних еліт, і рівень суспільної довіри до політичної влади, й існуючі канали комунікації держава-громадяни, та багато інших важливих вимірів сучасних політичних режимів. Тематика потребує подальшого глибокого дослідження та максимальної уваги політологів, конфліктологів, дипломатів, політиків, широкої міжнародної громадськості загалом, адже йдеться про режими, що змінюють усталені уявлення про сучасний світ, свободу і безпеку в ньому. Молода демократія чи за давнини тоталітаризм – одне із центральних питань актуального міжнародного порядку денного.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бабкіна О. (2015). Кланово-олігархічна політична система. В.Н. Хома (наук. ред.). *Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)*. (177) Львів: Новий Світ-2000.
2. Зеленко, Г. (2021) Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs олігархічна клановість. О Рафальський (відп.ред). *Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
3. Приходько С., Ільченко А., Макарець С. (2021). Політична система України у контексті багатокомпонентних класифікацій. Політичні інститути і процеси, Вип. 5. 65-70.
4. Рощенко, О. (2021, червень, 23) *Українці ставляться до Сталіна втричі гірше за росіян*. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/23/7298158/>
5. Форостина О. (2022, Березень) Після війни. Часопис «Критика». №1–2, (с. 30) <https://krytyka.com/ua/articles/pislia-viiny>
6. Freedom in the world 2017. Russia. (2017). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2017>
7. Freedom in the world 2017. Ukraine. (2017). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2017>
8. Freedom in the world 2018. Russia. (2018). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2018>
9. Freedom in the world 2018. Ukraine. (2018). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2018>
10. Freedom in the world 2019. Russia. (2019). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2019>
11. Freedom in the world 2019. Ukraine. (2019). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2019>
12. Freedom in the world 2020. Russia. (2020). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2020>

13. Freedom in the world 2020. Ukraine.(2020). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2020>
14. Freedom in the world 2021. Russia. (2021). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2021>
15. Freedom in the world 2021. Ukraine. (2021). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2021>
16. Freedom in the world 2022. Russia. (2022). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2022>
17. Freedom in the world 2022. Ukraine. (2022). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>
18. Westplaining. (2022, March, 19) Urban dictionary.
<https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Westplaining>

REFERENCES:

1. Babkina O. (2015). Klanovo-oliharkhichna politychna systema. V.N. Khoma (Red.). Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory). (177) Lviv: Novyi Svit-2000. [in Ukrainian].
2. Zelenko, H. (2021) Traiektoriia transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini za roky nezalezhnosti: demokratiia vs oliharkhichna klanovist. O Rafalskyi (Red.). Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
3. Prykhodko S., Ilchenko A. , Makarets S. (2021). Polityna systema Ukrainy u konteksti bahatokomponentnykh klasyfikatsii. Politychni instytuty i protsesy, Vyp. 5. 65-70. [in Ukrainian].
4. Roshchenko, O. (2021, June, 23) Ukraintsi stavliatsia do Stalina vtrychi hirshe za rosiian. Ukrainska pravda. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/23/7298158/> [in Ukrainian].
5. Forostyna O. (2022, March) Pislia viiny. Chasopys «Krytyka». №1–2, (с. 30) <https://krytyka.com/ua/articles/pislia-viiny>
6. Freedom in the world 2017. Russia. (2017). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2017>
7. Freedom in the world 2017. Ukraine. (2017). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2017>
8. Freedom in the world 2018. Russia. (2018). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2018>
9. Freedom in the world 2018. Ukraine. (2018). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2018>
10. Freedom in the world 2019. Russia. (2019). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2019>
11. Freedom in the world 2019. Ukraine. (2019). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2019>
12. Freedom in the world 2020. Russia. (2020). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2020>
13. Freedom in the world 2020. Ukraine.(2020). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2020>
14. Freedom in the world 2021. Russia. (2021). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2021>
15. Freedom in the world 2021. Ukraine. (2021). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2021>
16. Freedom in the world 2022. Russia. (2022). Freedom House.
<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2022>

17. Freedom in the world 2022. Ukraine. (2022). Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>
18. Westplaining. (2022, March, 19) Urban dictionary. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Westplaining>

Olha Volianiuk,

Candidate of Political Science, Associate Professor

Alexandra Hayvoronska,

political science student

National Pedagogical Dragomanov University

Unfolding Democracy: Contrasts that are Reshaping the Modern World

This article was prepared at a time when one global crisis is changing to another on the international agenda, and the leading world leaders and authoritative international institutions see the end of the war waged by Russia in Ukraine as one of the most urgent tasks. The article was written in Ukraine, to the sound of alarms, as part of an educational and scientific collaboration while studying the course "General Theory of Politics". The authors try to analyze the modern theory of political regimes and rethink its significance in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The well-known approaches to the definition and classification of political regimes, their contribution to the modern understanding of democracy, political relations and processes in general are considered. Ukraine and the Russian Federation are analyzed in multi-year international democracy rankings, case studies and opinion polls. The collected data of Freedom House 2017-2022, which allow us to assert that Russia has the status of an authoritarian country with a very low level of development of democratic institutions, and over the years only deepens this civilizational abyss. At the same time, Ukraine appears in independent assessments as a partially free country, showing some dynamic changes in the direction of democracy. The focus is on contrasts that have been pointing to oppositely different political paths chosen by the Russian and Ukrainian peoples and their elites for many years. While the former were restoring Stalinism, curtailing and discrediting the democratic foundations of politics, the latter were building up democratic ideals and aspirations with varying success. Consequently, the modern war is proposed to be understood as an unprovoked attack of the ancient Russian totalitarianism on the young Ukrainian democracy. This anti-democratic act of unlimited anger brings about irreversible changes for all mankind.

Key words: *political regime, democracy, totalitarianism, public memory, freedom, security, Russian-Ukrainian war, international agenda.*

ІННОВАЦІЇ ТА СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.09>
УДК 32.019.5

Віра Гапоненко,

доктор політичних наук, доцент,
завідувачка кафедри політичних технологій
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0002-1004-3165 EMAIL: pvagar@ukr.net

Наталія Іванова,

кандидат філософських наук, доцент,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0001-8635-3541 EMAIL: ivanovanatalytkneu@gmail.com

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО КОНСАЛТИНГУ: ЗАРУБІЖНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена проблемі розвитку сучасного ринку консалтингових послуг у політичній сфері. Актуальність дослідження обґрунтовується стрімким зростанням попиту на професійне консультування з політичного менеджменту і маркетингу поряд із відсутністю значного досвіду фахової практичної діяльності у цій царині. З огляду на це сформульовано мету дослідження як розкриття сучасної специфіки політичного консалтингу у зарубіжних державах та Україні. Як методологію дослідження використано історичний аналіз становлення та еволюції політичного консалтингу, компаративний аналіз західноєвропейської та вітчизняної політичної консалтингової сфери. З'ясовано, що на етапі зародження політичних комунікацій вони характеризувались асиметричністю, односторонністю, заангажованістю, подібністю до пропаганди, на відміну від сучасного політичного консалтингу, призначенням якого є професіоналізація політичного менеджменту.

Виявлено, що до основних трендів сучасного політичного консалтингу належить поступове розширення його предметної галузі з організації електоральних процесів до інформаційно-аналітичної та організаційної підтримки всіх напрямів публічної політики, комерціалізація політичного консалтингу та залучення професійних політтехнологів на позапартійній та позаідеологічній основі, застосування етичних та професійних механізмів регламентації консалтингової діяльності. Доведено, що суперечністю вітчизняного політичного консалтингу є значна відмінність між теорією і практикою політичної діяльності, слабкість нормативно-правового регулювання галузі, відсутність профільних освітніх програм у закладах вищої освіти, базових професійних етичних норм та об'єднань, які сприяли б інституціоналізації основних процедур і практик політичного менеджменту і маркетингу.

Ключові слова: політичний консалтинг, політичний менеджмент і маркетинг, політтехнолог, кодекс професійної етики.

Вступ. Політичне консультування у світі давно посіло місце окремого виду професійної діяльності, що пов'язана зі забезпеченням інформаційно-аналітичного супроводу виборчих кампаній, організації політичних заходів, розробки і підтримання іміджу політичних інститутів, лідерів, організацій. Стрімкого розвитку така діяльність набуває і в Україні. Однак у США та країнах Західної Європи становлення сучасного ринку консалтингових послуг тривало із середини ХХ століття. Натомість, вітчизняна консалтингова діяльність у політичній сфері розвивається стихійно, форсованими темпами пристосовуючись до вимог часу і реагуючи на зростаючий попит.

Застосування готових західних моделей політичного маркетингу і менеджменту та залучення зарубіжних експертів не завжди виявляються ефективними на вітчизняному ґрунті. Тому теоретичне обґрунтування національних особливостей не втрачає своєї актуальності. Водночас має бути враховано світові тенденції розвитку галузі.

Аналіз останніх досліджень. Варто зазначити, що у зарубіжній літературі напрацьовано значний теоретичний матеріал, присвячений визначенню сутності й місця політичного консалтингу (Nimmo, 1970; Medvic S. 1998). Окремі сторони і складові політичного консалтингу доволі ґрунтовно розробляються і вітчизняними теоретиками. Однак, узагальнених досліджень присвячених політичному консалтингу не так багато. Серед них можемо назвати публікації Ю. Дзюбенко (2018), З. Свирид (2014), Л. Хорішко (2012). Проте актуальним залишається переосмислення їх висновків в контексті сучасних процесів глобалізації, демократизації та діджиталізації світової та української політики.

Тому **метою** статті є розкриття сучасних особливостей політичного консалтингу у зарубіжних державах та Україні. Досягнення цієї мети пов'язане із розв'язанням таких **завдань** як аналіз основних віх еволюції зарубіжного політичного консалтингу, зіставлення західного та вітчизняного досвіду і досягнень, виявлення основних тенденцій та перспектив його розвитку.

Доцільним видається застосування історичного **методу** у дослідженні становлення та еволюції політичного консалтингу, а також компаративний аналіз західноєвропейської та вітчизняної політичної консалтингової сфери для виокремлення спільних рис та національної специфіки.

Результати та дискусії. Безумовно, політичні діячі всіх часів мали соратників або радників, що допомагали організувати управлінську діяльність. Однак, виникнення політичного консалтингу пов'язують із бурхливим розвитком масових комунікацій. Аналізуючи політичні комунікації початку ХХ століття, маємо відзначити їх асиметричність та односторонність, заангажованість певними ідеологічними принципами або політичними цілями, а іноді й подібність до пропаганди. Однак, такі методи швидко засвідчили свою недоцільність, особливо у довгостроковій перспективі.

У середині ХХ століття стає очевидним, що забезпечити своїй політичній силі виживання та тривалий цикл функціонування в умовах жорсткої конкуренції можна лише шляхом підвищення професіоналізму в усіх аспектах діяльності. Також нагальним завданням стала відмова від політичної пропаганди на користь методів політичного маркетингу, зокрема вивчення інтересів виборців як основи розробки іміджу кандидата та його політичної стратегії. Це зумовило спеціалізацію галузі політичних кампаній, їх організаційне забезпечення спеціальними приватними фірмами. До них звертались, здебільшого, власники великих корпорацій, переслідуючи суто економічні інтереси. Наймані консультанти мали сформулювати сприятливе ставлення громадськості за допомогою ЗМІ, а також дискредитувати опонентів.

Важливим чинником розвитку політичного консалтингу було й загострення політичної конкуренції на фоні зниження ідеологічного протистояння. Пропонуючи приблизно однакові політичні цінності, політики більше уваги стали приділяти іміджевим особливостям, впроваджуваним у масову свідомість за допомогою сучасних політичних технологій. Політичні партії об'єктивно змушені були залучати зовнішніх фахівців, а не партійних функціонерів.

Як і приватні компанії, політичні партії та лідери опинились перед вибором: розширювати кількість професіоналів власної організації чи звернутись до зовнішніх фірм, що надають відповідні послуги на тимчасових засадах. Аргументом на користь останнього варіанту організації діяльності політичних формувань були високий професіоналізм, значний досвід, незаангажованість і творчий підхід запрошених фахівців. Натомість, ідейна відданість власних однопартійців набула другорядного значення, а іноді й заважала мислити швидше. Залучення зовнішніх консультантів було сумісне і з процесами зміни традиційної організаційної структури партій, формування універсальних

та електоральних партійних організацій. Конкуренція між консалтинговими фірмами сприяла розширенню арсеналу методів, постійному розвитку і вдосконаленню галузі.

Успішність виборчих кампаній, проведених за участі політичних консультантів, значно збільшували попит на відповідні послуги, зокрема й у інших напрямках практичної політичної діяльності. Перспективність професії зумовило швидке зростання кількості професіоналів окремої галузі. Згодом вони об'єднувались у професійні корпорації. Останні контролювали методи політичного консультування шляхом розробки Кодексів професійної етики, які визначали дозволені форми політичної боротьби. Серед основних принципів цих документів можемо назвати вимоги до консультанта бути носієм знань, передавати інформацію безпосередньо до реципієнта, бути в центрі подій і швидко реагувати на зміни обставин, представляти інтереси з політичною обережністю, формувати довіру викликати інтерес та повагу до своїх повідомлень, не вдаватись до обману, діяти з почуттям власної гідності, зберігати нейтралітет стосовно політичних партій, застосовувати методи переконання у відносинах з громадськістю (AAPC Code of Professional Ethics, Code of Ethics).

Професійні кодекси етики політичних консультантів не мають нормативно-правової сили, однак вони були і залишаються ефективними методами обмеження недобросовісної агітаційної діяльності, маніпулювання громадською думкою, оскільки за порушення з боку конкретних осіб вони виключались із консалтингових фірм і об'єднань, а тому фактично ставали неконкурентними і позбавлялись можливості надалі працювати у цій галузі.

Перелічені у кодексах принципи свідчать, насамперед, про обов'язок кожного консультанта дбати про власну репутацію як незаангажованого джерела, що цінувалось більше, аніж отримання швидких, але тимчасових дивідендів і прибутків у випадку пропагандистських дій, хабарництва тощо. Це актуально у тому випадку, коли й партійні організації орієнтуються на тривалий період діяльності. Тобто, якість політичного консалтингу в широкому контексті залежить від стабільності партійної та політичної систем.

Завершальний етап у становленні сучасного типу політичного консалтингу пов'язуємо з подальшим розвитком ЗМІ та постбіхевіоральним підходом до політичних процесів. Застосування сучасних методів комунікації у політичних кампаніях (наприклад, телевізійних дебатів), а також бачення політики через призму технологічних аспектів кампаній, використання комунікаційних та іміджевих новинок зумовив розповсюдженню політичного консалтингу по всьому світу. Як наслідок, зросла роль обміну досвідом між фахівцями з політичного консалтингу. З цією метою проводились міжнародні конференції, засновувались міжнародні асоціації.

Батьківщиною практики політичного консалтингу вважаються США. Тут у другій половині ХХ ст. з'являються перші наукові публікації, присвячені теоретичному осмисленню політичного консультування. Зокрема Л. Сабатто (1981) на основі інтерв'ю з відомими професіоналами американського політичного консалтингу, визначив його як інститут, що поєднує експертів у галузі політичної комунікації, а також ефективний менеджмент політичних кампаній (с. 24). Його визначення доповнює Д. Німмо (1974), розглядаючи політичного консультанта як людину, яка забезпечує підготовку і проведення кампаній завдяки своїм організаційним здібностям, консультаціям, таланту, інтелекту, знанню нових політичних технологій.

За С. Медвіком (1998), консалтинг – це вид діяльності, ініційований політичною кампанією, що передбачає надання послуг і порад на основі експертизи у заданій сфері спеціалізації професіонала, аналіз політичного поля, особливо інформаційно-комунікативного середовища (с. 25).

Сучасний політичний консалтинг тісно пов'язаний із public relations, лобіюванням, політичним менеджментом. До обов'язків політичних консультантів належить розробка і реалізація програми зі створення та підтримання позитивного іміджу політичного лідера,

партії або інституту, планування і реалізація політичних кампаній, її рекламної підтримки і просування, організація і проведення політичних заходів, забезпечення регулярних зв'язків із представниками медіа та моніторинг громадської думки.

Важливою ознакою сучасного політичного консалтингу є інноваційність і креативність управлінських технологій, що передбачають формулювання унікальних політичних пропозицій, ухвалення нестандартних рішень.

Безумовно, в умовах сучасної демократії політичний консалтинг, зорієнтований на залучення якомога ширшого кола електорату і закономірно містить елемент популізму – спрощених пояснень політичних проблем, демагогії, вплив на емоційні, а не раціональні аспекти сприйняття інформації (Іванова, 2020).

Водночас, суспільне значення політичного консалтингу в умовах плюралізму та рівної конкуренції полягає у діагностуванні політичної ситуації та рівня суспільно-політичної напруженості, всебічному вивченні політичного ринку та його акторів, використанні всіх комунікативних ресурсів, відкритому інформуванню виборців щодо поточних суспільних проблем і державних рішень, активізації політичної участі, формування політичних програм на основі реальних інтересів і очікувань соціальних груп, цінностей масової політичної свідомості. Загалом у такий спосіб забезпечуються такі принципи демократії як публічність всіх політичних процесів, відкритість інформації, багатоманітність форм і джерел інформації, соціальна відповідальність преси (Гапоненко, 2020, с. 289).

Отже, історія становлення політичного консалтингу засвідчує постійне розширення його напрямів із організації виборчих кампаній до інформаційно-аналітичного та організаційного забезпечення різних сфер публічної політики, відхід від пропагандистських методів політичних комунікацій до іміджевих і технологічних. Поступове відокремлення політичного консалтингу як виду діяльності демонструє ефективність застосування етичних та професійних механізмів регламентації консалтингової діяльності.

В Україні зі здобуттям незалежності також стрімко розвивається сфера консалтингових послуг у політичній сфері. Наприклад, із 1995 року консультування діючих посадових осіб, політичних партій, політичних і громадських діячів, а також кандидатів на виборні посади здійснює Асоціація політичних психологів (Асоціація, д.н.), з 2008 року функціонує Центр політичного консалтингу, що об'єднав фахівців, які працювали у спільних політичних та медіа проєктах зі середини 1990-х років (Центр, д.н.). Також послуги з політичного консалтингу надають численні приватні консалтингові та юридичні фірми.

Дослідники констатують зростаючий інтерес до цього напрямку професійної діяльності. Нині в Україні консалтингові установи надають послуги з розробки виборчої стратегії, аналітичного супроводу кампанії, політичної реклами, іміджевої та агітаційної продукції, спічрайтингу та копірайтингу, підготовки текстів для ЗМІ та ведення офіційних сторінок у соціальних мережах, організації спеціальних заходів, аналітичного супроводу політичної діяльності, вивчення громадської думки, виборчого округу, конкурентного середовища, законодавства, розробка законодавчих ініціатив, GR-консалтингу, лобювання, всебічного, повного і неупередженого інформування населення регіону про політичні події та їх наслідки, сприяння розвитку політичних інститутів регіону, діяльності виборчих комісій усіх рівнів, навчання членів виборчих комісій; нагромадження наукових та освітніх зв'язків між громадськими організаціями України і світу (Дзюбенко, 2018).

Проте, політичний консалтинг все ж перебуває на початковому етапі свого становлення, зазнаючи тих самих суперечностей, що й західний світ на початку ХХ століття. На додачу перешкодами його розвитку стала низка пережитків радянської доби, зокрема відсутність незалежних ЗМІ, джерел отримання достовірної інформації, не сформованість громадської думки. Як результат, в Україні сформувалось здебільшого

негативне ставлення до політичного консалтингу, що ототожнюється із пропагандою, маніпулюванням громадськістю. І дійсно в умовах слабо розвинутої політичної культури, відчуження громадян від влади, популізм у веденні виборчих кампаній набуває особливих розмахів. Політичні консультанти, не маючи відповідного досвіду, переслідуючи мету швидкої матеріальної вигоди, а не формування власної фахової репутації, не гребують методами недобросовісної конкуренції, напівправди тощо. Варто зазначити, що попри популярність консалтингової діяльності, у вітчизняних закладах вищої освіти відсутні програми навчання відповідних спеціалістів. Навички політичного консалтингу можна здобути хіба що на тренінгах або у спеціалізованих бізнес-школах. Тому до політичного консультування часто залучаються фахівці споріднених сфер діяльності, зокрема журналісти, технічні спеціалісти і психологи.

Актуальною для ринку консалтингових послуг в Україні є і потреба адаптації зарубіжних політичних технологій до специфіки вітчизняних цінностей та інтересів, менталітету, врахування специфіки українського виборця без чого кампанія не буде успішною.

Специфічний статус в Україні має сфера government relation (GR). Реалізація суспільних інтересів неможлива без налагодження співпраці представників громадськості з органами державної влади. Тому ця сфера консалтингу користується попитом. Однак, вона відрізняється від зарубіжної практики, насамперед, особистісним підходом до комунікативних контактів із парламентарями. Методи вітчизняних лобістів часто зводяться до приватних розмов з депутатами, подарунків і підкупу офіційних осіб, а іноді й шантажу. Натомість лобювання через неурядові організації лише зароджується і часто має формальний характер або просто імітує взаємодію державних і громадських структур. Практика зрощування економічної та політичної сфер суспільного життя призводить до патрон-клієнтських відносин між представниками влади і громадськості, відстоювання вузько корпоративних інтересів, а не суспільних або групових. Негативною рисою вітчизняних комунікативних процесів є недобросовісні дослідження, замовлені коментарі так званих експертів, які користуються довірою суспільства з метою збагачення, просування певних інтересів.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз становлення політичного консалтингу в зарубіжних країнах засвідчує важливе суспільне значення та об'єктивність виникнення і розвитку цієї галузі. Також вважаємо, що негативні тенденції у сфері вітчизняного консалтингу зумовлені нетривалим досвідом, відсутністю нормативної регламентації та конструктивних неформальних правил відповідної галузі. Тому варто вважати політичний консалтинг перспективним напрямком політичної діяльності. Адже посилення конкуренції сприятиме інституціоналізації політичних комунікацій, збільшенню попиту на відповідальних професіоналів своєї справи.

У сучасних умовах особливого значення набувають питання політичного консалтингу на міжнародному рівні. Розробка іміджу України як рівноправного партнера міжнародних політичних та економічних відносин, підготовка офіційних осіб до переговорів та зустрічей сьогодні є чи не ключовими завданнями з огляду на суспільні проблеми.

Як і в будь-якій іншій новій для суспільства сфері функціонування постає питання правового врегулювання. Адже, по-перше, це така ж важлива для суспільства сфера життєдіяльності, як і політика або економіка, а по-друге, саме зараз, в умовах трансформації від тоталітаризму до демократизму, відбувається найважливіший етап становлення сфери зв'язків із громадськістю, етап зародження і становлення, що потребує законодавчо закріплених принципів, цілей і методів процесу.

Отже, підсумовуючи зазначимо, що для України актуальною є потреба інституціоналізації, професіоналізації, комерціалізації сфери послуг політичного консалтингу, теоретичної розробки проблем політичних технологій, запровадження відповідних освітніх програм у закладах вищої освіти.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. AAPC Code of Professional Ethics (д.н.). American Association of Political Consultants. <http://www.theaapc.org/default.asp?contentID=701>.
2. Code of Ethics. Canadian Association of Political Consultants <http://thecapc.ca/aboutus.html>.
3. Nimmo, D. (1970). *The Political Persuaders: The Techniques of Modern Election Campaigns*. Englewood Cliff, NJ: Prentice-Hall.
4. Kelly, St. (1956). *Professional Public Relations and Public Power*. Baltimore: Johns Hopkins.
5. Medvic, S. (1998). The Effectiveness of the Political Consultant as a Campaign Resource. *PS: Political Science and Politics*. Vol. 31. №2, 150–154.
6. Sabato, L. (1981). *The rise of political consultants: New Ways of Winning Elections*. New York: Basic Books.
7. Асоціація політичних психологів. <https://appu.com.ua/consulting/>
8. Гапоненко, В. (2020). Система інституційних чинників політичної демократизації в Україні. Київ: КНЕУ.
9. Дзюбенко, Ю. (2018). Формування політичного консалтингу в Україні: особливості і перспективи. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 62 <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14087/%D0%94%D0%B7%D1%8E%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%AE.%20%D0%9C.%20%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
10. Іванова, Н. (2019). Політичний популізм в умовах незавершеної трансформації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. Ред.. О.В.Бабкіна]*. Випуск 26: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 42-48
11. Свирид, З. (2014). Типологія та функції політичного консалтингу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. №1111, 123-130.
12. Хорішко, Л. (2012). Політичний консультант як суб'єкт політико-технологічної діяльності. *Політичний менеджмент*. №3, 161-168.
13. Центр політичного консалтингу <https://cpc.com.ua/#history>

REFERENCES:

1. AAPC Code of Professional Ethics (д.н.). American Association of Political Consultants. <http://www.theaapc.org/default.asp?contentID=701>.
2. Code of Ethics. Canadian Association of Political Consultants <http://thecapc.ca/aboutus.html>.
3. Nimmo, D. (1970). *The Political Persuaders: The Techniques of Modern Election Campaigns*. Englewood Cliff, NJ: Prentice-Hall.
4. Kelly, St. (1956). *Professional Public Relations and Public Power*. Baltimore: Johns Hopkins.
5. Medvic, S. (1998). The Effectiveness of the Political Consultant as a Campaign Resource. *PS: Political Science and Politics*. Vol. 31. №2, 150–154.
6. Sabato, L. (1981). *The rise of political consultants: New Ways of Winning Elections*. New York: Basic Books.

7. Asotsiatsiia politychnykh psykhologiv. <https://appu.com.ua/consulting/> [in Ukrainian].
8. Haponenko, V. (2020). Systema instytutsiinykh chynnykiv politychnoi demokratyzatsii v Ukraini [The system of institutional factors of political democratization in Ukraine]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
9. Dziubenko, Yu. (2018). Formuvannia politychnoho konsaltnhu v Ukraini: osoblyvosti i perspektyvy. [Formation of political consulting in Ukraine: features and prospects.] Aktualni problemy polityky. Vyp. 62 <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14087/%D0%94%D0%B7%D1%8E%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%AE.%20%D0%9C.%20%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
10. Ivanova, N. (2019). Politychnyi populizm v umovakh nezavershenoi transformatsii. [Political populism in the conditions of incomplete transformation]. Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M.P.Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin □ Vidp. Red. O.V.Babkina. Vypusk 26: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P.Drahomanova, 42-48. [in Ukrainian].
11. Svyryd, Z. (2014). Typolohiia ta funksi politychnoho konsaltnhu. [Typology and functions of political consulting]. Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. №1111, 123-130. [in Ukrainian].
12. Khorishko, L. (2012). Politychnyi konsultant yak sub'iekt polityko-tehnolohichnoi diialnosti. [Political consultant as a subject political and technological activities]. Politychnyi menedzhment. №3, 161-168. [in Ukrainian].
13. Tsentri politychnoho konsaltnhu <https://cpc.com.ua/#history> [in Ukrainian].

Vira Haponenko,

Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Natalia Ivanova,

Ph.D. in Philosophy Sciences, Associate Professor,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Modern Peculiarities of Political Consulting: Foreign and Domestic Experience.

The article is devoted to the problem of development of the modern market of consulting services in the political sphere. The relevance of this study is justified by the rapid growth in demand for professional advice on political management and marketing, along with the lack of significant experience of professional practice in this field. In view of this, the purpose of the study is formulated as the disclosure of modern specifics of political consulting in foreign countries and Ukraine.

The research methodology used is a historical analysis of the formation and evolution of political consulting, a comparative analysis of Western European and domestic political consulting.

It was found that at the stage of the emergence of political communications, they were characterized by asymmetry, one-sidedness, bias, similarity to propaganda, in contrast to modern political consulting, the purpose of which is the professionalization of political management.

It was revealed that the main trends of modern political consulting include the gradual expansion of its subject area from the organization of electoral processes to information-

analytical and organizational support of all areas of public policy, commercialization of political consulting and involvement of professional political technologists on non-partisan and non-ideological professions. regulation of consulting activities.

It is proved that the contradiction of domestic political consulting is a significant difference between the theory and practice of political activity, the weakness of legal regulation of the industry, lack of specialized educational programs in higher education, basic professional ethical norms and associations that would institutionalize basic procedures and practices political management and marketing.

Key words: political consulting, political management and marketing, political technologist, code of professional ethics.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.10>

УДК 32.019.5

Марина Остапенко,

*доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
ORCID 0000-0002-4412-0229; EMAIL: m_ost@i.ua*

ТВОРЧИСТЬ У ПОЛІТИЦІ: МЕЖА ДОЦІЛЬНОСТІ

Стаття присвячена осмисленню ролі творчості у сучасній політиці. Визначається зміст поняття творчості, його зв'язок з іншими поняттями. На основі порівняння змісту понять «інноваційність» та «творчість» робиться припущення, що останнє позначає пошуковий процес, має багато вимірів і форм прояву, базується на інтуїції, уяві, мисленні, знаннях та може бути основою інноваційних ідей і розвитку. Інновація є реалізацією творчих ідей і може бути продуктом творчого мислення. Досліджується питання творчості у політиці через призму соціологічного поняття креативного класу. Визначаються риси та цінності представників цього класу, які можуть впливати на політичну участь та діяльність. Вказується на протилежність оцінок науковців щодо ролі цього класу у розвитку сучасного суспільства.

Окреслюється методологічна основа осмислення творчості у політиці, зокрема використання індексів креативності і інноваційності, зазначається потреба у їхній деталізації з метою використання для вивчення країн, які переживають стан транзиту чи знаходяться на етапі реформування економіки, затвердження демократичних цінностей тощо.

Розглядається проблема поєднання системи і інновацій в умовах демократичного розвитку через призму суспільного запиту на позасистемну політику та політиків. Обґрунтовується, що поверховість розуміння творчості призводить до посилення негативних аспектів цього поняття – браку відповідальності за свою діяльність, а на державному рівні – за майбутнє держави. Розвиток позитивної творчості обумовлюють освіта, свобода думки, стратегічне мислення, громадянська активність тощо. Серед перспектив подальших наукових досліджень вказується на аналіз окремих кейсів як негативних, так і позитивних форм та різноманітності форм творчості у політичній сфері.

Ключові слова: *творчість, інновація, політична діяльність, креативний клас.*

Вступ. Беззаперечним є те, що сучасний світ потребує творчого мислення, а сучасний розвиток демократичного й інформаційного суспільства – людей з творчим мисленням. Про творчість говорять науковці, аргументуючи існування креативного суспільства, креативної економіки, креативного міста, креативного класу, креативного менеджменту. Це розробки Ч. Лендрі, К. Робінсона, Р. Флориди та інших. Варто відзначити і розвідки вітчизняних науковців – праці С. Давимуки, А. Дністрового,

Д. Лук'яненко, Г. Монастирської, О. Продан, О. Сакало, Ю. Сотнікової, Л. Федулової, О. Прогнімака та інших. У працях вітчизняних науковців часто використовується термін креативність, який є запозиченим з англійської мови перекладом слова «творчість». Аналіз наукових джерел з окресленої проблематики вказує, що найбільше вищезгадані поняття стосуються соціології, економіки, культури. Разом з тим, усе частіше лунають ідеї щодо втілення творчості й у політичній сфері, зокрема у сфері управління, лідерства, політичній комунікації.

Відповідно, **метою** статті є аналіз ролі творчості у сучасній політиці, зокрема вирішення таких дослідницьких **завдань** як: розкрити зміст поняття творчість; виокремити зв'язок творчості з інноваційністю; визначити роль креативного класу у політичному житті сучасного суспільства; з'ясувати дослідницький інструментарій для вивчення креативності у політичній сфері; окреслити позитивний і негативний прояви взаємодії творчості і політики в умовах демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для того, щоб осмислити роль та значення творчості для політичної сфери, варто з'ясувати зміст цього поняття. В. Брич та М. Корман (2018) вказують, що термін «творчість» (з англійської – *creativity*) позначає створення чогось нового (с. 8). Вітчизняні науковці акцентують увагу передусім на соціально-філософському і психологічному підходах щодо його розуміння. У філософії, як зазначає С. Шандрук (2015), творчість розкриває «найвищу форму активності свідомості людини, що дозволяє створювати якісно нові, оригінальні соціально-значимі матеріальні і духовні цінності; методи дослідження і перетворення світу через активну взаємодію суб'єкта креативності з об'єктами, котра спрямована на зміну довкілля» (с. 89). «Фокусом» психологічної науки є комплексна природа цього явища, вплив низки соціально-психологічних та психофізіологічних передумов, що позначається на її розумінні як пошуково-продуктивної діяльності особистості, що сприяє розвитку її творчого потенціалу (Шандрук, 2015, с. 89). Загалом аналіз підходів науковців дозволяє виокремити у змісті творчості філософський, культурологічний, антропологічний, психологічний аспекти і розглядати її як певний пошуковий процес чи діяльність, результатом чого є отримання чогось нового (нового продукту, нового значення, нового виміру тощо).

Результати та дискусії. У політичній науці осмислюється близьке до творчості поняття інновацій в політиці. Відзначимо, що останнє запозичено з досліджень економічної сфери (це праці Й. Шумпетера, С. Кузнеця, В. Колосова та інших вчених). Інноватику як наукову галузь пов'язують з роботами А. Поршневого, А. Пригожина та інших науковців. Дослідженню інноваційної політики присвячено праці М. Дмитренка, Л. Пономаренко та інших вітчизняних фахівців. Особливої уваги також заслуговують національна доповідь, підготовлена експертами Національної академії наук України «Інноваційна Україна 2020», а також «Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» (схвалена Кабінетом Міністрів України у 2019 р.) щодо стану інноваційної сфери в Україні, визначенні найбільш актуальних проблем для інноваційної діяльності та можливих шляхів їх вирішення.

Зміст поняття «інновація» автори «Національної доповіді» (2015) пов'язують із певним результатом процесу чи діяльності: «... уведений у використання новий або значно удосконалений продукт (товар, послуга) чи процес, новий метод продаж або новий організаційний метод у діловій практиці, організації робочих місць або зовнішніх зв'язках» (Національна доповідь, с. 10). У Законі України «Про інноваційну діяльність» (2002) вказується на технологічний характер цього поняття: «інновація – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» (Закон України «Про інноваційну діяльність», 2002).

Погоджуємося із експертами вищезгаданої Національної доповіді (2015), що нині відбувається «етап інтенсивного розгортання інноваційної сутності людини, що виражається у переході від відтворювального до інноваційного типу розвитку» (с. 12). Якщо розглядати інноваційність як здатність людини, то, на наш погляд, вона безпосередньо пов'язана із знаннями людини, її усвідомленою мотивацією до самовдосконалення, критичним мисленням та аналізом інформації, подій, середовища загалом. Такої ж позиції дотримуються й фахівці, які визначають обумовленість між «... всебічно розвиненою і здатною до творчості ... особистості» та «інноваційним потенціалом конкретного суспільства, в межах якого може бути розгорнутий індивідуальний творчий потенціал» (с. 16).

Для політичної сфери важливими є інновації, що використовуються у прийнятті рішень, управлінні, у налагодженні ефективної комунікації та взаємодії між владою та громадянським суспільством, загалом у політичних відносинах.

Порівняння змісту понять «інноваційність» та «творчість» дозволяє зробити такі припущення: творчість є пошуковим процесом, має багато вимірів і форм прояву, базується на інтуїції, уяві, мисленні та може бути основою інноваційних ідей і розвитку. Інновація є реалізацією творчих ідей і може бути продуктом творчого мислення.

Варто додати, що науковці виділяють різні види творчості. Зокрема, Р. Флорида називає «технологічну (винахідливість), економічну (підприємливість), мистецьку та культурну креативність (цит. за Гринчук, Коваль, 2020, с. 8). Інші фахівці розрізняють художню (яка притаманна для літератури, візуального та виконавчого мистецтва, музики" та економічну, що «пов'язана з інноваціями, створенням нового ... у сфері бізнесу (дизайн, реклама, відео та фільми, радіо та ТБ, програмування та створення комп'ютерних ігор тощо)» (цит. за Гринчук, Коваль, 2020, с. 8).

Слушною є думка О. Прогнімака (2018), що за умов пріоритетності ресурсу знань «креативність та інновації переплітаються, їх важко відокремити, – креативність у технічній і економічній сфері тісно пов'язана, тобто “підживлюється” взаємодією з креативністю в сфері культури, мистецтва, дизайну тощо» (с. 214).

В умовах інформаційного суспільства соціологи приділяють увагу такій соціальній групі як креативний клас. Досліджуючи сутність та особливості цього класу, Р. Флорида наголошує, що «модернізація не може відбутися без активної участі креативного прошарку – креативного класу, який є породженням постіндустріальної епохи, як середній клас було сформовано на підвалинах індустріальної економіки» (цит. за Прогнімак, 2018, с. 213).

Вивчення особливостей феномену креативного класу, на наш погляд, є важливим і для політичної науки, зважаючи на тенденції посилення пріоритетності цієї групи – його вважають «новим соціальним ресурсом», здатним впливати на різні суспільні сфери.

Що відрізняє представників цього класу? Передусім, це здатність до творчості. Останнє, на думку О. Прогнімака (2018) позначає «інтелектуальну позицію і певний підхід до проблем, включаючи множинність точок зору і підходів, який розкриває нові спектри можливостей» (с. 213).

Аналіз поняття творчості (креативності) дозволяє виокремити низку характерних її ознак (за Флоридою, 2018): мислення «без обмежень» (гнучкість, оригінальність, самостійність і незалежність мислення, вміння синтезувати тощо); здатність до ризикованості, експериментів; прагнення розглянути проблему через призму різних аспектів та альтернатив; «уміння створювати змістовні нові форми»; «акт привнесення у світ чогось корисного, що працює і не є самоочевидним ... це поєднання новизни, корисності та несподіванки»; «засіб» просування поступового покращення різних продуктів чи нових форм»; «взаємообумовленість, стимулювання технологічної та економічної і мистецькою та культурною креативністю»; «потребує соціального та економічного середовища»; будується на різноманітті та «не обмежена категоріями гендеру, раси, етнічної чи сексуальної орієнтації» (с. 29).

Таку сукупність загальних рис, ціннісних установок та культурних орієнтацій вище згаданий науковець визначає «креативним етосом, який рухає нашу епоху» (цит. За Прогнімак, 2018., с. 213). З приводу креативного класу Р. Флорида (2018) також зазначає, що він має «достатньо влади, таланту й чисельності, аби відігравати значну роль у перетворенні нашого світу» (с. 10). За визначенням науковця основу «цього класу становлять працівники галузей науки та інженерної справи, архітектури та дизайну, освіти, мистецтва, музики та індустрії розваг» (с. 30). Їх призначення – «продувати нові ідеї, нові технології, новий креативний контент» (с. 30). Поруч з цим ядром розташована «група креативних професіоналів у бізнесі, фінансах, юриспруденції, охороні здоров'я та суміжних з ними галузях. Ці люди зайняті вирішенням низки складних проблем, які передбачають значною мірою незалежну оцінку ситуації, а також вимагають високого рівня освіченості чи значного людського капіталу» (с. 31).

Пріоритетними цінностями креативного класу Р. Флорида визначає індивідуальність та самовираження; меритократію; різноманіття та відкритість. Відзначимо, що інший науковець Р. Інглгарт також обґрунтовує зсув цінностей від цінностей «виживання» до цінностей «самовираження» в сучасних країнах, що надає переваги якості життя. Тобто, креативний клас є певним «провідником» у суспільстві, який відтворює цей ціннісний зсув. На думку Р. Флориди (2018), представники креативного класу – це певне поєднання традиційних та нових цінностей: представники цього класу «взяли ті цінності, які колись вважалися альтернативними, і зробили їх основними. Зробивши нонконформізм нормою, вони насправді запровадили просто новий його вид. З іншого боку, деякі з найважливіших для цього класу цінностей, як-от відданість меритократії і тяжкій праці, є цілком традиційними і самі по собі закріплюють функціонування соціальної системи» (с. 74).

Аналізуючи роль творчості у політичному житті, актуалізується питання методологічного інструментарію, за допомогою якого можна визначити ступінь, масштаб, глибину її втілення у цю сферу. У цьому контексті привертають увагу декілька досліджень та індексів вимірювання, які було використано фахівцями. Так, з 2007 року запроваджено дослідження Глобального індексу інновацій, що визначає рейтинг країн світу за рівнем розвитку інновацій. У 2021 році згідно результатів дослідження Україна отримала 49-те місце серед 132 країн за креативністю економіки, 76-е місце за запровадження інновацій, 37 місце за результати інноваційної діяльності («Глобальний інноваційний індекс», 2021). Для порівняння, у 2020 році за іноваційність економіки Україна отримала 45-у позицію («Україна – на 45 місці», 2020) ; у 2019 – 47; у 2018 – 43 («Global Innovation Index», 2020).

Також привертає увагу дослідження «Глобального індексу креативності», проведено у 139 країнах Інститутом Martin Prosperity (Martin Prosperity Institute (Канада)) у 2015 році. Це зведений індекс на основі трьох показників: технології (вимірюється на основі Індексу високих технологій); талант; толерантність. Згідно результатів, «Україна посіла 27 місце (за показником “талант” – 19 місце), а перші три – Швеція, Японія та Фінляндія. ...Такий високий показник одержано переважно за рахунок великої частки населення з вищою освітою. За індексом технологій Україна посідає 28-ме місце» (цит. за Сотнікова, 2017, с. 124). Це, як зазначає Ю. Сотнікова (2017), «свідчить про те, що рівень нових розробок у нашій країні є значно нижчим, ніж кількість людей, які потенційно можуть ці розробки здійснювати. Найнижчий показник – рівень толерантності. Україна в цьому списку посідає 33 місце, а за рівнем самовираження – 44-те із 45 країн» (с. 124). У 2015 р. найкреативнішою країною було визнано Австралію, за нею надали перевагу США і Новій Зеландії. До десятки найбільш креативних країн світу також увійшли: Канада, Данія, Фінляндія, Швеція, Ісландія, Сінгапур та Нідерланди. Україна, як вище вказано, посіла 45-те місце. Наступні за Україною Польща, Чорногорія і Болгарія («Глобальний індекс креативності», 2015). Цей глобальний рейтинг креативності відтворює такі показники як «інвестиції в наукові дослідження й розробки, кількість дослідників і патентів на душу населення, рівень і характер освіти, дані соціологічних опитувань Gallup на тему

ставлення жителів різних країн до іммігрантів, расових та етнічних меншин, а також до сексуальних меншин» («Глобальний індекс креативності», 2015).

У 2018 р. Аналітичним центром «CEDOS» на замовлення ініціативи «Kiyv Smart City» було досліджено індекс культурного потенціалу міст України. Зокрема розглянули п'ять міст України: Київ, Львів, Харків, Дніпро і Одесу. Мета створення Індексу – оцінити потенціал міст в розвитку культурних і творчих галузей. Індекс дозволяє «оцінити можливості міста й обґрунтовано підійти до формалізації потреб у сфері розвитку культури та креативності. В основу Індексу покладено три групи показників: жвавість культурного життя; розвиток культурних та креативних галузей економіки; умови, що сприяють розвитку культури та креативності в цілому» («В Україні створили», н.д.). Результати відображено у Звіті щодо опрацювання даних для міст Дніпро, Київ, Львів, Одеса, Харків апробаційного дослідження «Індекс культурного та креативного потенціалу міст України» («Звіт щодо опрацювання даних», 2018).

Варто вказати, що ці дослідження безумовно є інформаційними для науковців, проте потребують подальших розробок і деталізації щодо країн, які переживають стан транзиту чи знаходяться на етапі реформування економіки, затвердження демократичних цінностей тощо.

Загалом щодо оцінки ролі творчості, креативності існують різні (також і протилежні) погляди науковців. Чимало є прихильників ідеї та теорії креативного класу, креативної економіки. Це не безпідставно, адже вони містять потенціал для розвитку економіки, регіонів, міст. З іншого боку, фахівці наголошують на проблемі відповідальності представників цього класу перед суспільством: наскільки вони усвідомлюють свою відповідальність за те, що можуть впливати на зміну системи і наскільки сформованими є умови і сама суспільна система для втілення творчого потенціалу (рівень освіти суспільства, підтримка малого і середнього бізнесу з боку держави тощо).

Дослідники вказують на ще одну проблему теорії креативного класу та економіки в умовах тенденцій сучасних суспільних перетворень – посилення нерівності. Зокрема, О. Прогнімак (2018) відмічає, що «внаслідок неминучого зіткнення, розбіжностей цінностей, підходів і бажань між креативним класом та іншими прошарками працюючих виникають істотні “лінії розлому” (за Флоридою). Суспільство знаходиться в процесі поділу на два або три окремих типи економік, культур і спільнот, які все більше віддаляються один від одного за освітою, родом занять і місцем проживання. Дана трансформація – це зсув до економічної і соціальної системи, заснованої на креативності. Тому ключовим заходом щодо поліпшення умов життя малозабезпечених, безробітних та соціально незахищених громадян мають стати не програми соціального забезпечення або створення некваліфікованих робочих місць, не повернення деяких виробничих професій минулого, а використання креативних здібностей цих людей разом із справедливою оплатою праці й інтеграцією у креативну економіку» (с. 220).

Погоджуємося із передбаченням Р. Флориди (2018), що «зростання Креативного класу вже зумовило невідворотні зміни в економіці та суспільстві...в майбутньому на нас чекають ще серйозніші зміни <...> економічна криза сама по собі була виразним свідченням того, що наш світ став радикально іншим порівняно з тим, у якому ми народилися. Ми живемо в епіцентрі урагану, в епоху креативного руйнування, що змінює життя та впроваджує новий економічний порядок, в еру появи нового способу життя, що виростає з віджилого старого» (с. 75).

Зазначимо, що вплив творчості зазнають не лише сфери економіки, технологій та культури. Зміни відбуваються й у політичному житті, у сфері управління. Загальновідомо, що політика поєднує консерватизм і інновації, мудрість і творчість. Разом з тим, відбувається певний конфлікт між творчістю і системою (організацією), між свободою та бюрократією в сучасному суспільстві. Це посилює скептичне ставлення до творчості та інновацій. Не заперечуючи позитивного значення творчості у цій сфері, звернемо увагу на використанні її поверхового змісту. Проявом такого спрощеного розуміння творчості у

політиці можна назвати її «шоузацією», як варіант – популяризацію ідеї та практики «несистемних лідерів та політики». Запит на таку «несистемність», на наш погляд, спричинений, передусім, кризою довіри до політиків та ставленням до останньої як до «брудної справи» чи «як сфери збагачення». Це посилює попит суспільства на «креативність політика» як однієї з бажаних характеристик та можливих інструментів оновлення влади, особливо під час виборчих кампаній. Проте, погоджуємося із О. Постолювською (2019), що «Перетворення політики на шоу-програму, яка орієнтована на емоції аудиторії, які до речі, є мінливими, є певною загрозою для стабільності демократичного режиму» (с. 59).

Пріоритет творчості у прийнятті політичних рішень, що не підкріплена знаннями та досвідом у політичній сфері, ще більше посилює кризу влади, породжує та розповсюджує популізм. Слушним вважаємо прогноз В. Хохлова: «Якщо йти простішим шляхом, то у вигравші опиняться лідери-популісти, ... демагоги, які створять видимість поновлення політичного середовища, але без належного етичного фундаменту тільки поглиблюють кризу, остаточно підірвуть довіру і ще більш посилять переконаність мас у тому, що “політика – це брудна справа”» (цит. за Постолювською, 2019, с. 59).

Засновники теорії креативного класу та дослідники феномену творчості вказують, що творчість (креативність) відрізняє короткочасність: з'являються нові ідеї, які витісняють попередні. Засновуватися у політичній діяльності лише на креативному підході є помилковою стратегією, адже держава, її інститути є достатньо бюрократичними та формалізованими. На наш погляд, саме в цій сфері максимально загострюється конфлікт, на який вказував Р. Флорида – «конфлікт між креативністю і організацією». Недовіра до політиків та означений конфлікт є придатним ґрунтом для популяризації «несистемних» лідерів та політиків у свідомості суспільства. О. Лісничук причинами виникнення також називає: «конструювання деяких конкретних образів “несистемних” політиків самою владою як превентивний засіб загрози їх виникнення; очікування появи “несистемних” політиків в медіа-дискурсі та масовій свідомості; загалом привабливість явища політичної “несистемності” і водночас, загроза “несистемних” політиків та чинників; “несистемність” як ознака пошуку альтернатив і нинішньому політичному істеблїшменту, і чинній владі, і домінуючим політичним практикам» (цит. за Постолювською, 2019, с. 60).

Спрощене розуміння творчості відтворюється й у змісті та формах діяльності несистемних лідерів: «популізм як засіб протиставлення простого народу еліті; написання програми разом з народом – обговорення та голосування за ті чи інші пункти через мережу інтернет; «традиційні» питання в обіцянках – екологія і створення цифрової держави; використання методів прямої демократії з «максимальним використанням новітніх технологій»; «акцент на тимчасовій участі в політиці»; використання політичної сатири; блогерство, відеозвернення через соцмережі, при чому манера звернень «ґрунтується на зухвалості, створенні ефекту прозорості та прямому спілкуванні з людьми» (цит. за Постолювською, с. 60).

Небезпечним, на наш погляд, є підкреслення своєї тимчасової участі в політиці. Не підтримуючи «пожиттєве» лідерство, зазначимо, що політика, передусім, відтворює певну стратегію розвитку держави. Це не тимчасовий план дій, це відповідальність за цей розвиток, причому як з боку політичної еліти, так і суспільства, яке обирає політичну владу.

Варто, на наш погляд, відзначити спроби стимулювання позитивного ставлення до творчості у політиці. Серед таких можна назвати функціонування громадської організації «Інститут інновацій у політиці», мета якої зміцнювати демократію шляхом визначення, розвитку та реалізації інновацій в політиці (розробка довгострокових програм, навчання та комунікація для фахівців, створення платформи для обговорення та обміну досвідом). Організація має представництво у 20 країнах Європи. Також нею запроваджено щорічну премію «Інновації в політиці», якою відзначаються креативні європейські політики, які

пропонують нові інноваційні рішення для сучасних викликів («Інститут інновацій в політиці», 2021).

Крім запиту з боку сучасного суспільства на творчих та інноваційних політиків, науковці вказують на активізацію і творчих форм політичної участі громадян, які доповнюють традиційні. Зокрема, Я. Теохаріс та Й. Де Мур (2021) дійшли висновків, що творча участь може фактично збільшити звичайну участь і активізувати групи, які традиційно недостатньо представлені у політиці (зокрема жінки та молодь). Також фахівці наголошують на одному із важливих чинників для такої участі – освіті і визначають умови пандемії як чинник, що обмежує доступ до колективних дій та посилює творчі дії впливати на суспільство та брати відповідальність за нього.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі **висновки**. Сучасне постіндустріальне суспільство створює широкі можливості для самовираження, творчості та інновацій, у тому числі й у політичній сфері. Творчість – це не лише інтуїція, образне мислення та уява, а й знання, цінності, що стимулюють нові ідеї, інноваційні проекти, рішення. Спрощене розуміння творчості призводить до посилення негативних аспектів цього поняття – браку відповідальності за свою діяльність, а на державному рівні – за майбутнє держави. Розвиток позитивної творчості обумовлюють освіта, свобода думки, стратегічне мислення, громадянська активність тощо. Серед перспектив подальших наукових досліджень є аналіз окремих кейсів як негативних, так і позитивних форм та різноманітності форм творчості у політичній сфері.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Брич В.Я., Корман М.М. (2018) *Креативний менеджмент: підручник*. Тернопіль: ТНЕУ. 220 с.
2. *В Україні створили перший «Індекс креативності міст»*. (2018, липень, 12). <https://mdp.org.ua/novyny/v-ukraini-stvoryly-pershyi-indeks-kreatyvnosti-mist/>
3. *Глобальний індекс креативності: Україна стала 45-ю зі 139 країн*. (2015, жовтень, 10). URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/hlobalnyi-indeks-kreatyvnosti-ukraina-stala-45iu-zi-139-krain-95726.html>.
4. *Глобальний інноваційний індекс 2021*. (2021). Національний репозитарій академічних текстів. <https://nrat.ukrintei.ua/globalnyj-innovacijnyj-indeks-2021/>
5. Гринчук Ю. та Коваль Н. (2020). Креативний потенціал України: аналіз, напрями розвитку. *Економіка та держава*. № 7.
6. *Звіт щодо опрацювання даних для міст Дніпро, Київ, Львів, Одеса, Харків апробаційного дослідження «Індекс культурного та креативного потенціалу міст України»*. (2018). Київ: Аналітичний центр CEDOS.
7. *Інноваційна Україна 2020: національна доповідь* (2020). За заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. Київ : НАН України.
8. Давимука, С. та Федулова, Л. (2017) *Креативний сектор економіки: досвід та напрями розбудови*: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів.
9. Лук'яненко, Д. та Галахова, Т. (2016). Феномен креативізації глобальної економіки і менеджменту. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*. Серія: *Економічні науки*. Ч. III. Вип. 23.
10. Пономаренко, Л. (2015) *Інноваційна політика в контексті демократичного політико-культурного розвитку*: автореф. дис. ... канд. політ. н., спец.: 23.00.03. Київ.
11. Постоловська, О. (2019). Запит суспільства на «несистемних політиків»: до проблеми вивчення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*: зб. наук. праць. Вип. 25.
12. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40-IV від 04 липня 2002. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 21.06.2020).

13. Прогнімак, О. (2018) Креативне майбутнє України: перспективи і перешкоди. *Економічний вісник Донбасу*. № 3 (53). 212–227.
14. Сакало, О. (2015). Креативний клас як провідна група сучасного суспільства. *Грані*. № 8 (124).
15. Сотнікова, Ю. (2017). Креативна економіка в Україні: реальність чи перспектива? *Демографія. Економіка праці, соціальна економіка та політика*. Вип. 3.
16. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Схвалена Кабінетом Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#n12>
17. Україна – на 45 місці у Глобальному рейтингу інновацій. (2020, вересень, 2). Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3092201-ukraina-na-45-misci-u-globalnomu-rejtingu-innovacij.html>
18. Флорида, Р. (2018) *Ното creativus. Як новий клас завойовує світ*. Київ: Наш формат.
19. Шандрук С. (2015) Творчість як употужнення здібностей особистості. *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. 86-91.
20. *Global Innovation Index 2020. Ukraine.* (2020). https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/ua.pdf
21. Innovation in Politics. Institute. (n.d.). <https://innovationinpolitics.eu/institute/>
22. Theocharis, Y. & Moor, J. (2021). Creative Participation and the Expansion of Political Engagement. Oxford Research Encyclopedia. Oxford University Press. https://www.academia.edu/47766840/Creative_Participation_and_the_expansion_of_political_engagement

REFERENCES:

1. Brych, V. & Korman, M. (2018). *Kreatyvnyi menedzhment: pidruchnyk* [Creative management: a textbook]. Ternopil: TNEU. 220 s. [in Ukrainian].
2. *V Ukraini stvoryly pershyi «Indeks kreatyvnosti mist»*. (2018, July, 12). [The first "Urban Creativity Index" was created in Ukraine]. <https://mdp.org.ua/novyny/v-ukraini-stvoryly-pershyi-indeks-kreatyvnosti-mist/> [in Ukrainian].
3. *Hlobalnyi indeks kreatyvnosti: Ukraina stala 45-iu zi 139 krain*. (2021). [Global Creativity Index: Ukraine ranked 45th out of 139 countries]. <https://www.5.ua/suspilstvo/hlobalnyi-indeks-kreatyvnosti-ukraina-stala-45iu-zi-139-krain-95726.html>. [in Ukrainian].
4. *Hlobalnyi innovatsiinyi indeks 2021*. (2021). [Global Innovation Index 2021]. Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv. <https://nrat.ukrintei.ua/globalnyj-innovacijnyj-indeks-2021/> [in Ukrainian].
5. Hrynychuk, Yu. & Koval, N. (2020). Kreatyvnyi potentsial Ukrainy: analiz, napriamy rozvytku [Creative potential of Ukraine: analysis, directions of development]. *Ekonomika ta derzhava*. № 7. [in Ukrainian].
6. Zvit shchodo opratsiuvannia danykh dlia mist Dnipro, Kyiv, Lviv, Odesa, Kharkiv aprobatsiinoho doslidzhennia «Indeks kulturnoho ta kreatyvnoho potentsialu mist Ukrainy». (2018). [Report on data processing for the cities of Dnipro, Kyiv, Lviv, Odessa, Kharkiv of the approbation study "Index of cultural and creative potential of cities of Ukraine"]. Kyiv: Analitychnyi tsentr CEDOS, 2018 [in Ukrainian].
7. *Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid*. (2020). [Innovative Ukraine 2020: national report] Za zah. red. V. Heitsia ta in.; NAN Ukrainy. Kyiv: NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
8. Davymuka, S. & Fedulova, L. (2017) Kreatyvnyi sektor ekonomiky: dosvid ta napriamy rozbudovy: monohrafiia / DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy». Lviv. [in Ukrainian].
9. Luk'ianenko, D. & Halakhova, T. (2016). Fenomen kreatyvizatsii hlobalnoi ekonomiky i menedzhmentu [Creative sector of economy: experience and directions of development:

- monograph]. *Zovnishnia polityka i dyplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid*. Serii: Ekonomichni nauky. Ch. III. Vyp. 23. 12–21. [in Ukrainian].
10. Ponomarenko, L. (2015). *Innovatsiina polityka v konteksti demokratychnoho polityko-kulturnoho rozvytku* [Innovation policy in the context of democratic political and cultural development]: avtoref. dys. ... kand. polit. n., spets.: 23.00.03. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Postolovska, O. (2019). Zapyt suspilstva na «nesystemnykh politykiv»: do problemy vyvchennia [Society's demand for "non-systemic politicians": the problem of study]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin: zb. nauk. prats. Vyp. 25. [in Ukrainian].
12. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy № 40-IV vid 04 lypnia 2002 [On Innovation Activity: Law of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
13. Prohnyimak, O. (2018) Kreatyvne maibutnie Ukrainy: perspektyvy i pereshkody [Creative future of Ukraine: prospects and obstacles]. *Ekonomichni visnyk Donbasu*. № 3 (53). [in Ukrainian].
14. Sakalo, O. (2015) Kreatyvnyi klas yak providna hrupa suchasnoho suspilstva [Creative class as a leading group of modern society]. *Hrani*. № 8 (124). [in Ukrainian].
15. Sotnikova, Yu. (2017) Kreatyvna ekonomika v Ukraini: realnist chy perspektyva? [Creative economy in Ukraine: reality or perspective?] *Demohrafiia. Ekonomika pratsi, sotsialna ekonomika ta polityka*. Vyp. 3. [in Ukrainian].
16. Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku [Strategy for the development of innovation in the period up to 2030] / skhvalena Kabinetom Ministriv Ukrainy vid 10 lypnia 2019 r. № 526-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#n12> [in Ukrainian].
17. *Ukraina – na 45 mistsi u Hlobalnomu reytynhu innovatsii*. (2020, Sept., 2). [Ukraine ranks 45th in the Global Innovation Scoreboard]. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3092201-ukraina-na-45-misci-u-globalnomu-rejtingu-innovacij.html> [in Ukrainian].
18. Floryda, R. (2018) Homo creativus. Yak novyi klas zavoiovuie svit [Homo creativus. As a new class conquers the world] / per. z anhl. M. Iakovliev. Kyiv: Nash format. [in Ukrainian].
19. Shandruk, S. (2015) Tvorchist yak upotuzhnennia zdibnostei osobystosti [Creativity as the empowerment of the individual]. *Psykhohiia i suspilstvo*. 2015. № 3. [in Ukrainian].
20. *Global Innovation Index 2020*. Ukraine. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/ua.pdf
21. *Innovation in Politics*. Institute. (n.d.). <https://innovationinpolitics.eu/institute>
22. Theocharis, Y. & Moor, J. (2021) Creative Participation and the Expansion of Political Engagement. *Oxford Research Encyclopedia*. Oxford University Press. https://www.academia.edu/47766840/Creative_Participation_and_the_expansion_of_political_engagement

Maryna Ostapenko,

*Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
National Pedagogical Dragomanov University*

Creativity in Politics: the Boundaries of Productivity

The article is devoted to understanding the role of creativity in modern politics. The content of the concept of creativity, its connection with other concepts is determined. Based on a comparison of the content of the concepts of "innovation" and "creativity", it is assumed that the latter denotes a search process, has many dimensions and forms of manifestation, is based on intuition, imagination, thinking, knowledge, and can serve as the basis for innovative ideas and development. Innovation is the realization of creative ideas and can be the product of creative thinking. The question of creativity in politics is studied through the prism of the sociological concept of the creative class. The features and values of representatives of this class, which can

influence political participation and activity, are determined. The opposite of scientists' assessments of the role of this class in the development of modern society is pointed out.

The methodological basis for understanding creativity in politics, in particular, the use of creativity and innovation indices, is shown, the need for their detailing is indicated in order to be used to study countries that are experiencing a state of transit or are at the stage of economic reform, the establishment of democratic values, etc.

The problem of combining the system and innovations in the conditions of democratic development is considered through the prism of public demand for non-systemic politics and politics. It is substantiated that the superficial understanding of creativity leads to an increase in the negative aspects of this concept - the lack of responsibility for one's activities, and at the state level - for the future of the state. The development of positive creativity leads to education, freedom of thought, strategic thinking, civic engagement, and so on. Among the prospects for further scientific research, there is an analysis of individual cases of both negative and positive forms and the diversity of forms of creativity in the political sphere.

Key words: creativity, innovation, political activity, creative class.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.11>

УДК 324.328

Анна Бучинська,
аспірантка Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України
ORCID:0000-0002-1850-3605; EMAIL: buchynska.anna@gmail.com

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано перспективи впровадження діджиталізованого виборчого процесу в Україні з урахуванням існуючих викликів. На основі теоретичних досліджень було доведено, що використання новітніх технологій електронного урядування сприяє підвищенню рівня демократизації, виникненню нових форм політичної участі, залученню до політики та голосування більшої кількості громадян. Обраний курс держави щодо впровадження електронного урядування, відліком проголошення якого слід вважати 2014 рік, був підтриманий та продовжений новообраним Президентом та парламентом 2019 року. Тому на основі методів якісного аналізу розглядаються результати процесу діджиталізації в Україні на підставі тематичних соціологічних досліджень щодо кількості користувачів, їх віку, місця проживання та інтенсивності користування всесвітньою мережею та додатками, пов'язаними з наданням державних послуг. На думку авторки, діджиталізація виборчого процесу нерозривно пов'язана з процесом впровадження електронного урядування та є його невід'ємною частиною. Відтак інтернет-голосування не обмежується передачею голосу виборця, а складається з цілого комплексу дій, які мають бути діджиталізованими – подання реєстраційних документів кандидатів, реєстр виборців, підрахунок голосів та інше. Авторка приходить до висновку, що, не дивлячись на проблеми технічного забезпечення захисту персональних даних суб'єктів виборчого процесу та несанкціонованих, хакерських втручань у процес голосування, запровадження діджиталізованого виборчого процесу залишається лише питанням часу.

Ключові слова: виборчий процес, діджиталізація виборчого процесу, онлайн голосування, електронне урядування.

Вступ. Дослідження процесів демократизації, виникнення нових форм політичної участі та голосування з використанням цифрових інтернет-технологій є надзвичайно актуальною темою для дискусій в сучасному українському суспільстві. Державна політика

України, заснована на розвитку цифрових технологій як основного інструмента демократичної трансформації, нерозривно пов'язана з використанням електронних ресурсів для налагоджування соціально-політичної активності та взаємодії громадян з органами державної влади. За останні двадцять років розвиток інформаційно-комунікативних технологій вплинув на процес демократизації, визначаючи механізми соціально-політичної взаємодії, надаючи можливості для будь-якого користувача, незалежно від його місця перебування, рівня освіти, соціального або матеріального стану, впливу на ухвалення політичних рішень. Одночасно це створює безпрецедентні виклики для представників державної влади, які мають налагоджувати комунікацію та враховувати стан громадської думки.

Процедура діджиталізації або оцифрування виборчого процесу надзвичайно складна та довготривала. Беручи до уваги успішний досвід запровадження онлайн голосування в зарубіжних країнах, долучаючи до розробки найкращих спеціалістів, проводячи інформаційно-роз'яснювальну роботу з суб'єктами виборчого процесу, які безпосередньо беруть участь в організації підготовки та проведенні відповідних виборів, а саме – членами виборчих комісій, на нашу думку, можна досягти повномасштабного запровадження діджитал-голосування.

Мета та завдання статті полягають у 1) встановленні взаємозв'язку використання цифрових технологій і наслідків виникнення та реалізації нових форм політичної участі на процеси демократизації в суспільстві; 2) вивченні досягнень українського уряду щодо втілення ідеї електронного урядування та оцінці наявної практики використання державних послуг онлайн; і на сам кінець 3) охарактеризувати наявний стан та перспективи впровадження діджиталізації виборчого процесу.

Наукові методи та підходи дослідження. У статті використаний системний підхід, на основі якого систематизовані погляди вчених щодо кореляції підвищення рівня демократичності суспільства з використанням цифрових технологій та виникненням нових форм політичної участі. Також був застосований метод якісного аналізу результатів соціологічних досліджень щодо вивчення динаміки збільшення кількості користувачів всесвітньою мережею та використанням послуг електронного урядування. Метод критичного дискурс-аналізу дозволив всебічно дослідити та порівняти численні твердження щодо доцільності, проблематичності та перспектив впровадження діджиталізованого виборчого процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню передумов виникнення нових онлайн форм політичної участі та їх впливу на суспільство присвячені роботи ряду зарубіжних науковців, а саме: Е. Велчу, Р. Далтону, Я. ван Десу, Я. Теохарісу, Дж. де Муру, М. Фіні. Питання електронної участі вивчали Р. Гібсон, Ф. Огден, С. Маріен, М. Хуге, Е. Квінтельер, С. Колман, Е. Ферро. Серед українських науковців проблему електоральної участі з теоретико-методологічної перспективи вивчають О. Косахівська, проблемам електорального вибору присвячені роботи В. Бунь. Водночас роботи А. Акімова, О. Голубоцького, А. Константинівської, І. Коліушко, В. Кривошеїна, А. Митко, Н. Ротар присвячені теоретичному вивченню впровадження електронних платформ участі. Ґрунтовні дослідження щодо налагодження використання цифрових технологій та Інтернету як ресурсу для демократизації суспільства належать Н. Бойко. Варто зазначити, що з 1994 р. Міжнародна фундація виборчих систем IFES відіграє ключову роль у сприянні розвитку демократичних виборчих процесів та інститутів в Україні, відповідно до чого проводить ґрунтовні дослідження виборчого законодавства та аналізує перебіг виборів.

У **результатах та дискусіях** встановлено, що, досліджуючи певні аспекти соціальної сфери, неможливо говорити про політичну та електоральну участь, незважаючи на рівень демократизації суспільства. Зокрема, як зазначає Г. Перрі (1992), «кожне дослідження політичної участі одночасно присвячене дослідженню демократії» (с. 3). Серед дослідників політичної участі, неодноразово постає потреба в проведенні паралелей

з рівнем демократичності в суспільстві. Активна позиція громадян дійсно може відображати рівень демократизації, проте цей показник не охоплює абсолютно весь спектр чинників, які є ключовими для визначення рівня демократичності суспільства.

Як зазначає Н. Бойко (2020), з виникненням Інтернету у світі панувала ейфорія. Інтернет розглядали як «новий світ», з новими законами, правилами та етикою. Світ, який змінює поведінку і відносини між людьми. Новітні технології розглядалися як засоби, що збагачують сучасний процес демократизації і наближують встановлення дієвої демократії. Так, Ф. Огден у своїй праці «Навігація в кіберпростір», зауважує, що «магія електронної комунікації робить пряму демократію неминучою» (Ogden, 1995, цит. за Бойко, с. 77). А відомий американський соціолог Г. Рейнгольд у своїй книзі «Віртуальна спільнота», зазначав, що «Інтернет – це найвагоміший ресурс демократії» (Rheingold, 1993, цит. за Бойко, с. 77). Разом з позитивними оцінками використання інформаційних технологій в суспільстві, можна було зустріти і досить аргументовані роздуми щодо негативного впливу Інтернету на суспільство та сучасний демократичний процес. Однією з таких публікацій стала книга відомого британського соціолога С. Коулмана «Чи може Інтернет зміцнити демократію?», у якій автор розкритикував ідеї своїх оптимістично налаштованих колег (с. 77).

Якими б палкими не були дискусії серед прихильників та скептиків цифрових трансформацій, сьогодні Інтернет-платформи та цифрові технології нерозривно пов'язані з повсякденним життям. Зокрема, це призвело до того, що на початку нового тисячоліття, західні дослідники наголошували на виникненні та популяризації нових форми участі, що характеризуються особистісними життєвими перевагами та акцентовані на вираженні моральних та етичних переконань. Зокрема це бойкот, відмова купувати певні товари «consumer power», які детально вивчають М. Мішлеті (2003) та де Мур (2017). До майже нескінченного переліку форм політичної участі варто додати і ті, які стали доступними з розвитком інформаційно-комунікативних технологій, зокрема соціальних медіа, оцінку яким дають Дж. Ерл та К. Кімпорт (2011), водночас Л. Бенет та А. Сегерберг (2013) займаються вивченням питань, пов'язаних з поширенням політичного контенту та використанням соціальних мереж задля мобілізації суспільства для вирішення певних політичних цілей (Theocharis & van Deth, 2018, р. 20-21).

В свою чергу, С.Маріен, М.Хуге, Е.Квінтельер (2010), досліджуючи прояви нерівності в політичній участі, приходять до висновків, що інформаційно-комунікативні технології надають можливість абсолютно всім громадянам, незалежно від статі, віку, рівня освіти та соціального статусу, брати участь у політичному житті суспільства. Наприклад, підписувати електронні петиції, брати участь в дискусії на інтернет-форумах, голосувати онлайн та інше. Через зручність та доступність для кожного користувача нові форми участі витісняють традиційні (конвенційні) форми – участь у виборах, партійна приналежність, політичні мітинги та формують виклики для державних урядовців, вимагаючи встановити діалог на рівних (с. 191).

Спираючись на дані наукового дослідження 2005 року від Центру демократії та громадянського суспільства, Р. Далтон (2008) наголошує на явному зростанні політичної участі поза виборчою ареною, включаючи дії, які раніше вважалися «нетрадиційними», наприклад, підписання петицій та участь у протестах, а також відносно нову форму політичної діяльності – активність в Інтернеті та політичний консьюмеризм. Науковець говорить про те, що норми громадянства надають безумовну можливість для вивчення політичної участі в певній країні. В своїй статті дослідник виводить гіпотезу про те, що наразі відбувається перехід від патерну «зобов'язаного» громадянина до «залученого». Наголошуючи на тому, що з часом громадяни стають все більш освіченими, політично орієнтованими та зацікавленими, залучені громадяни перебувають у пошуку різних форм впливу на політику. Це стає можливим з використанням цифрових технологій, які через виникнення нових форм участі скоріше призводять до ренесансу демократичної участі, ніж до її занепаду (с. 85).

Німецький науковець Я. Теохаріс (2015) говорить про те, що надзвичайно складно окреслити термін онлайн участі, адже він охоплює достатньо широкий спектр дій, які не тільки принципово відрізняються один від одного, але й спираються на різні рівні технологічного прогресу. Зазвичай «онлайн участь» включає такі різноманітні дії як підписання петицій в Інтернеті, пошук політичної інформації про послуги місцевих рад, розміщення політичного контенту в Facebook, використання Twitter для координації акцій протесту, електронне голосування, розміщення фотографій в Instagram, на якій зображено насильство поліції. Для уникнення плутанини, науковець запроваджує в наукову літературу таке поняття як «участь у цифровій мережі» (*digitally networked participation*), яке трактується як «персоналізовані дії в засобах масової комунікації, що здійснюються окремими громадянами з метою активізації своєї соціальної мережі для збільшення розголосу задля вирішення політичних або соціальних проблем» (с. 194).

У наведених дослідженнях кожен науковець робить наголос на тому, що цифрові технології та доступ до мережі Інтернет послугували виникненню нових форм політичної та електоральної участі. Їх швидка популяризація зумовлена доступністю, інклюзивністю та безумовною зручністю у використанні, адже нові форми онлайн участі значно економлять час та ресурси користувача. У той же час вони слугують невід'ємним доповненням традиційних засобів державного управління та комунікації.

Варто зауважити, що застосування цифрових технологій майже у всіх сферах життя, спонукає уряди країн активно запроваджувати їх і у виборчий процес. По суті, діджиталізація – це переведення інформації (тексту, звуку, відео, зображення) у цифрову форму, яку згодом може обробити комп'ютер. Варто зазначити, що процес діджиталізації виборчого процесу охоплює оцифрування всіх необхідних документів для проведення голосування, а саме: ідентифікації виборців, створення виборчого реєстру, обробки результатів виборів та їх підрахунок. Відтак електронне голосування – це приклад найбільш контрольованого використання нових технологій у виборчому циклі, адже воно охоплює найбільш вразливий процес виборчого циклу – власне голосування та підбиття підсумків виборів. Це також найсучасніший приклад використання нових технологій, адже реалізація електронного голосування передбачає, що всі залучені документи й процеси оцифрують для безперервного та єдиного засобу передавання інформації (Мауер, 2020, с. 50-51).

За визначенням М. Ліллестрьома (2020), онлайн-голосування або інтернет-голосування – це версії електронного голосування, де виборці мають можливість віддати свій голос, не відвідуючи саму виборчу дільницю, використовуючи комп'ютер, планшет або смартфон. Серед переваг онлайн голосування дослідник виокремлює пришвидшений підрахунок виборчих бюлетенів, зменшення кількості персоналу, необхідного для підрахунку голосів вручну та значне полегшення для виборців, особливо з віддалених регіонів, участі у виборах. Незважаючи на значні витрати імплементації діджиталізації виборчого процесу, очікується, що інвестиції в нові системи окупляться в довгостроковій перспективі, оскільки значно знизяться операційні витрати. Також, значною перевагою онлайн-голосування буде швидке отримання результатів виборів. Розглядаються можливість збільшення загальної явки виборців, які значно заощаджують час та кошти завдяки можливості голосувати незалежно від свого місцезнаходження. Дослідник поряд з перевагами зазначає і певні ризики використання інтернет-голосування, а саме фальсифікації виборів, порушення таємниці вибору і, як наслідок, зниження довіри громадськості до виборчих процедур та результатів голосувань.

Відповідно до дослідження, проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (2020), онлайн-голосування передбачає авторизацію на веб-сайті через комп'ютер або мобільний пристрій з доступом до Інтернету. Загальна тенденція в більшості країн, які запровадили інтернет-голосування або провели його пілотні дослідження – не робити онлайн-голосування обов'язковим і дозволяти паперові бюлетені як альтернативу виборам онлайн. Вперше електронне голосування було використано на виборах у Сполучених

Штатах у 2000 р. в рамках пілотного проєкту в кількох штатах для виборців, які перебували за кордоном. Як зазначають дослідники, онлайн-голосування значно зменшує прямий контроль і вплив людей у виборчому процесі. Разом з цим, діджитал голосування вводить широкий спектр нових ризиків та застережень, пов'язаних з довірою та прозорістю. Як наслідок, інтернет-голосування зазвичай викликає більшу дискусію, ніж будь-які інші інформаційно-технологічні програми на виборах (с. 27).

У дослідженні Міжнародного фонду «Відродження» (2009), йде мова про те, що категорія електронного голосування є однією з форм впровадження електорального урядування, яке варто трактувати як «тип організації державного управління, за якого відбувається активна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування з суспільством, людиною, бізнесом за допомогою інформаційно-комунікативних технологій» (с. 4).

Обраний курс держави щодо впровадження електронного урядування, реалізується в цілому ряді законодавчих актів, постанов та урядових програм. Як зазначає Н. Бойко (2020), у другій половині 2019 року на основі Державного агентства з питань інформатизації, яке існувало з 2014 року і робило перші кроки на шляху переведення суспільних відносин в онлайн-формат, займаючись формалізацією взаємодії держави з основними соціальними суб'єктами в онлайн-просторі, вперше було створено нове міністерство з питань діджиталізації – Міністерство цифрової трансформації України (с.147), яке працювало над активним впровадженням елементів електронного уряду, електронної демократії (електронні програми «Держава в смартфоні», «ДіЯ», «Відкриті дані», «Трембіта», система ProZorro й система DoZorro, «електронні петиції», «електронні запити», «електронні консультації», «Місцеві громадські бюджети» тощо). За словами Н. Бойко, ефективне впровадження таких програм сприяє відкритості й прозорості діяльності органів влади, активізації діалогу влади із суспільством, подоланню корупційної компоненти в рамках реалізації відносин «держава–громадянин» (с. 6).

Варто зазначити, що після позачергових парламентських виборів у липні 2019 року, новопризначений уряд наголосив на необхідності впровадження цифрових технологій в наданні державних послуг та їх використання під час виборів. Головним рушієм ініціатив щодо застосування новітніх технологій був Указ Президента України від 29 липня 2019 року. Відповідно до пункту 7 Указу № 558/2019, планується «опрацювати у взаємодії з Центральною виборчою комісією питання щодо започаткування механізму тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси шляхом подання виборцем відповідної заяви в електронній формі, можливості запровадження електронного голосування під час виборів, референдуму».

Ідеї діджиталізації голосування виникли на основі динамічного збільшення кількості інтернет-користувачів в Україні. Відповідно до майже двадцятирічного моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України з питань розвитку процесів діджиталізації, що проводяться з 2002 року, демонструють стабільно-позитивну динаміку. Зростає як кількість користувачів, так й інтенсивність використання мережі. Зокрема, за результатами дослідження 2019 року, користувачами всесвітньої мережі визнали себе близько 78,6% респондентів. За результатами опитування 2013 року, українці, які зазначають, що «не мають потреби і ніколи не користуються Інтернетом», склали переважно особи літнього віку (середній вік респондентів цієї групи – близько 57 років); особи, які мешкають у селі (62,6%) та особи, які мають початкову або неповну середню освіту (75,8%). Сьогодні ці показники значно скоротилися, проте означені групи населення і зараз продовжують залишатись найбільш вразливими верствами населення в країні (Бойко Н., 2020 с.156).

Зростає і тенденція до регулярного користування мережею. Переважна більшість українських користувачів Інтернету зазначає, що користуються мережею щодня або декілька разів на тиждень. За даними Державної служби статистики України (Статистичний збірник, 2021), на кінець 2019 року відсоток користувачів, які зазначали,

що користуються послугами Інтернету «не менше, ніж раз на день» складав 77,7%, а вже у 2020 році їх кількість збільшилась до 85%. Висока інтенсивність користування мережею спостерігається і в міській місцевості – 79,4%, і у сільській – 73,3% за 2019 рік; та за 2020 рік ці показники також зросли до 86,4% - у міській місцевості та до 81,7% - у сільській (с. 30). Така інтенсивність користування мережею дозволяє збільшувати якість використання Інтернету, реалізуючи його можливості у різних сферах діяльності й соціально-громадянської взаємодії. Більше того, відповідно до результатів останніх міжнародних досліджень, на початок 2020 року Україна увійшла до двадцятки країн, в яких порівняно з попереднім роком відбулось найбільше зростання кількості інтернет-користувачів (Digital 2020 Global Overview Report, 2020).

Наразі можна говорити про позитивні результати використання державних електронних послуг в Україні. Станом на вересень 2021 року, відповідно до соціологічного опитування проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (2021) на замовлення ПРООН в Україні, кількість громадян, які користувалися державними послугами онлайн зростає з 53% у 2020 році до 60% у 2021. Щодо інтенсивності використання, то 69% респондентів щоденно користуються інтернетом більше 3 годин на день. Ще 16% не більше 2-3 годин на тиждень. Відповідно до результатів дослідження, найбільше держпослугами онлайн користувалися люди молодшого віку, жителі великих населених пунктів та громадяни, що мають вищу освіту. Водночас найбільший «розрив» у користуванні простежується залежно від віку. Серед 18-29-річних 80% респондентів користувалися принаймні однією послугою, серед людей віком 70+ років – 32% опитаних. Серед тих, хто користувався державними цифровими послугами, 78% оцінили свій досвід як «переважно позитивний» або «дуже позитивний». Водночас 54% вважають більш зручним способом отримувати електронні державні послуги саме онлайн, а 11% – відвідуючи ЦНАП чи інші установи (с. 5-6). В той час як відповідно до досліджень Міжнародної фундації виборчих систем (IFES, 2020), порівняно з позитивними результатами не варто нехтувати тим фактом, що 69,4% населення України живуть у містах, тимчасом як решта 30% мешкає у недостатньо розвинених районах з низьким рівнем охоплення Інтернетом, тож вони можуть залишитись без інтернет-голосування та інших е-послуг (с. 9).

Розвиток інформаційно-комунікативних технологій вже давно наштовхнув урядовців на їх широке використання у сфері державної політики. Проте, не дивлячись на кейси успішного використання інтернет технологій для проведення голосування в таких країнах як Естонія, Швейцарія та Молдова, уряди країн зіштовхуються з труднощами в імплементації інтернет-голосування. Зокрема, такі країни як Болгарія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Нідерланди, Норвегія та Великобританія частково або повністю відмовилися від використання електронного голосування в основному через проблеми безпеки (Мауер, 2020, с. 52). У дослідженні Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (2011), зазначено, що проблема полягає в захисті таємниці голосування, адже додатки не повинні прослідковувати будь-який зв'язок між особистістю виборця та тим, як він проголосував. Це проблематично, тому що стандартні системи інформаційно-комунікативних технологій за своєю суттю побудовані для відстеження та моніторингу дій, що в них відбуваються. Розрив зв'язку між виборцем і тим, як він проголосував, означає, що перевірка системи електронного голосування після виборів не може безпосередньо підтвердити, що кожен голос був дійсно підрахований та правильно зарахований (с. 7).

Про проблему конфіденційності голосування заявляє В. Кривошеїн (2020). На думку дослідника, немає гарантії того, що за вказівкою влади не будуть розроблені й нелегально впроваджені програми для відстеження волевиявлення громадян, що порушує основоположний принцип демократичних виборів – таємне голосування. Також через вимогу захисту таємниці голосування, системи онлайн-голосування не повинні відстежувати будь-який зв'язок між конкретним виборцем та тим, як він проголосував.

Разом з тим це означає, що перевірка системи онлайн-голосування після виборів не може безпосередньо підтвердити, що кожен голос був дійсно підрахований та правильно зарахований (с. 133-134). Отже, технічні недосконалості системи створюють додаткові ризики для впровадження онлайн-голосування та потребують подальшого вдосконалення.

Не дивлячись на позитивні зрушення щодо використання інтернет-комунікацій в повсякденному житті та впровадження державних електронних послуг, відповідно до проведеного масштабного дослідження щодо України та міжнародного досвіду інтернет-голосування, було сформовано спільну заяву представниками громадських організацій, дотичних до моніторингу виборчих технологій на чолі з Громадянською мережею ОПОРА (2020), щодо передчасності проведення пілотування онлайн виборів у жовтні 2020 року з таких причин:

1. Україна не має необхідної технологічної інфраструктури для проведення ефективного пілотного інтернет-голосування.

2. Існує високий ризик технічних збоїв та кібератак, особливо в контексті триваючого військового конфлікту.

3. Для успішного впровадження інтернет-голосування потрібна система електронного уряду та оцифрована система ідентифікації.

4. Існує значна недовіра до інтернет-голосування з боку виборців та політиків, що може завадити громадянам визнати результати інтернет-голосування.

5. Задля уникнення упереджень щодо недосконалості онлайн голосування, перше випробування не повинно проводитися під час реальних місцевих виборів.

6. Якщо пілотування не вдасться, це матиме негативні наслідки для всіх технологічних ініціатив в галузі електронної демократії в Україні, до яких громадяни можуть втратити довіру.

Відповідно до вищезазначених пунктів спільної заяви громадських організацій, можна стверджувати, що, не дивлячись на певні успіхи в провадженні електронного урядування, проведенні багаторічних досліджень, досвіду країн, де вже запроваджено та успішно функціонує електронне голосування, наразі Україна не готова до імплементації повномасштабного інтернет-голосування та діджиталізації виборчого процесу. Водночас, проблема реалізації онлайн-голосування не обмежується технічними недосконалостями, а в більшій мірі унеможлиблюється через недовіру та скептичне ставлення виборців.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що наразі існує безліч невиконаних умов для запровадження електронного голосування в Україні. Разом з цим діджиталізація виборчого процесу розглядається як перспективний та необхідний крок на шляху демократизації суспільства. Як зазначають С. Марієн, М. Хуге, Е. Квінтельєр, використання інтернет технологій нівелює будь-які прояви нерівності в політичній та електоральній участі. Водночас М. Ліллестрьом відзначає, що впровадження онлайн голосування призведе до більшої явки виборців через зручність та можливість голосувати в будь-якій точці світу, де є доступ до всесвітньої мережі.

Якісний аналіз соціологічних досліджень щодо використання мережі інтернет та користування послугами електронного урядування доводять, що, не дивлячись на позитивну динаміку та збільшення числа користувачів, наразі 30% населення (що є великою часткою), мешкає у регіонах з низьким рівнем охоплення інтернету. Через це виникає вірогідність, що значна частина населення може залишитись без інтернет-голосування та буде неспроможною використовувати послуги електронного урядування. Іншим вже більш негативним, хоча й опосередкованим, наслідком неможливості участі виборця у голосуванні через технічні проблеми може стати зниження легітимності чи то органу, який обирався на виборах, чи то ініціативи, яка була предметом волевиявлення.

Проте, на нашу думку, найбільші ризики пов'язані з технічними недосконалостями онлайн голосування, а саме: ускладненнями процесу ідентифікації виборця при онлайн голосуванні та одночасному збереженні таємниці голосування. Також існує можливість несанкціонованого втручання та кібератак у вибори та, найголовніше, до підрахунку

голосів виборців, що може підірвати довіру суспільства до альтернативного методу голосування. Разом з тим, варто зазначити, що враховуючи пануючі світові тенденції, впровадження інтернет голосування та повномірна діджиталізація виборчого процесу – це лише питання часу. Звичайно, як було зазначено в дослідженні, існує ряд країн, які призупинили використання інтернет голосування, зіштовхнувшись з рядом невирішених проблем. Проте, розвиток технологій не стоїть на місці, а нові постпандемічні реалії змушують уряди країн зменшувати ризики скупчення людей відповідно до епідеміологічних норм.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бойко, Н. (2020). *Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства* : монографія. Інститут соціології НАН України. <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/bojko/monografiyabojkonl-internet.pdf>
2. Громадянська мережа ОПОРА. (2020). *Спільна заява щодо пілотування Інтернет-голосування під час місцевих виборів у жовтні 2020 року*. <https://www.oporaua.org/statement/vybory/20122-spilna-zaiava-shchodo-pilotuvannia-internet-golosuvannia-pid-chas-mistsevikh-viboriv-u-zhovtni-2020-roku>
3. Державна служба статистики України. (2021). *Доступ домогосподарств України до Інтернету у 2020 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2021 року)*. Статистичний збірник. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_dd_in20.pdf
4. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). (2021). *Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг: вересень 2021 року*. [Аналітичний звіт. КМІС на замовлення ПРООН]. https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/findings-of-a-survey-of-the-adult-population-on-digital-services.html
5. Кривошеїн, В. (2020). Ризики впровадження е-голосування в Україні в контексті постпандемічної трансформації демократії – 2020. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, Вип. 3 (2) с. 131-138. DOI: 10.15421/342040
6. Маурер, А. Д. (2020). *Цифрові технології у виборах: питання, висновки та перспективи*. Рада Європи. <https://rm.coe.int/publication-digital-technologies-regulations-ukr/16809e8040>
7. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). (2020). *Дослідження доцільності запровадження нових виборчих технологій*. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/04/IFES-Ukraine-Feasibility-Study-on-the-Introduction-of-New-Elections-Technology-for-Ukraine-v1-2020-02-13-Ukr.pdf>
8. Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам (IDEA). (2011) *Впровадження електронного голосування: основні аспекти*. [Програмний документ]. <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/introducing-electronic-voting-essential-considerations-UK.pdf>
9. Міжнародний фонд «Відродження» (2009). *Концепція електронного урядування в Україні*, ред. А. І. Семенченко. https://www.irf.ua/files/ukr/conception_final.pdf
10. Ліллестрьом, М. (2020). Переваги та ризики електронного голосування та онлайн-голосування. З офіційного сайту Міністерства розвитку громад та територій <https://decentralization.gov.ua/news/12905?page=2>
11. Указ Президента України № 558/2019 Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг <https://www.president.gov.ua/documents/5582019-28853>
12. Bennet, L. & Serberger, A. (2013). *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Dalton, R. J. (2008). *Citizenship norms and the expansion of political participation*. Political Studies, <http://www.socsci.uci.edu/~rdalton/archive/polstudies08.pdf>

14. de Moor J. (2017). Lifestyle politics and the Concept of political participation. *Acta Politica*. Vol. 56 № 2.
15. Digital 2020 Global Overview Report, (2020). <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>
16. Earl, J. & K. Kimport. (2011). *Digitally Enabled Social Change: Activism in the Internet Age*. Cambridge: MIT Press.
17. Marien, S., Hooghe, M., & Quintelier, E. (2010). Inequalities in non-institutionalised forms of political participation: A multi-level analysis of 25 countries. *Political Studies*. Vol. 58(1).
18. Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan.
19. Parry, G., Moysers, G. & Day, N. (1992). *Political participation and democracy in Britain*. New York and Port Chester: Cambridge University Press,
20. Theocharis Y. & Jan W. van Deth. (2018) *Political Participation in a Changing World, Conceptual and Empirical Challenges in the Study of Citizen Engagement*. 144 p.
21. Theocharis, Y. (2015). Is Digitally Networked Participation a Form of Political Participation? In T. Poguntke et al., eds. *Citizenship and Democracy in an Era of Crisis*. New York: Routledge.. p. 189–205.

REFERENCES:

1. Boiko, N. (2020). *Internet yak sotsialnyi resurs demokratyzatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva* [The Internet as a social resource for the democratization of modern Ukrainian society]: monohrafiia. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Hromadianska merezha OPORA. (2020). *Spilna zaiava shchodo pilotuvannia Internet-holosuvannia pid chas mistsevykh vyboriv u zhovtni 2020 roku*. [Joint statement on piloting online voting in the October 2020 local elections] Kyiv: Civic network OPORA. <https://www.oporaua.org/statement/vybory/20122-spilna-zaiava-shchodo-pilotuvannia-internet-golosuvannia-pid-chas-mistsevikh-vyboriv-u-zhovtni-2020-roku> [in Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2021). *Dostup domohospodarstv Ukrainy do Internetu u 2020 rotsi* [Ukrainian household access to the Internet in 2020] (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv, provedenoho u sichni 2021 roku). [Kyiv: State Statistics Service of Ukraine]. Statystychnyi zbirnyk. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_dd_in20.pdf [in Ukrainian].
4. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologhii (KMIS). (2021). *Dumky i pohliady naseleння Ukrainy shchodo derzhavnykh elektronnykh posluh: veresen 2021 roku*. [Opinions and views of the population of Ukraine on state electronic services). Analitichnyi zvit. KMIS na zamovlennia PROON. Kyiv: KMIS. https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/findings-of-a-survey-of-the-adult-population-on-digital-services.html [in Ukrainian].
5. Kryvoshein, V. (2020). Ryzky vprovadzhennia e-holosuvannia v Ukraini v konteksti postpandemichnoi transformatsii demokratii – 2020. [Risks of e-voting in Ukraine in the context of post-pandemic transformation of democracy]. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, Vyp. 3 (2) s. 131-138.
6. Maurer, A. D. (2020). *Tsyfrovi tekhnologhii u vyborakh: pytannia, vysnovky ta perspektyvy*. [Digital technologies in elections: issues, conclusions and prospects] Kyiv: Rada Yevropy. <https://rm.coe.int/publication-digital-technologies-regulations-ukr/16809e8040> [in Ukrainian].
7. Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system (IFES). (2020). *Doslidzhennia dotsilnosti zaprovadzhennia novykh vyborchykh tekhnologhii*. [Research of expediency of implementation of new election technologies] <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/04/IFES-Ukraine-Feasibility-Study-on-the-Introduction-of-New-Elections-Technology-for-Ukraine-v1-2020-02-13-Ukr.pdf> [in Ukrainian].

8. Mizhnarodnyi instytut demokratii ta spriannia vyboram (IDEA). (2011) *Vprovadzhennia elektronnoho holosuvannia: osnovni aspekty*. [Implementation of electronic voting: main aspects]. [Prohramnyi dokument]. Kyiv. <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/introducing-electronic-voting-essential-considerations-UK.pdf> [in Ukrainian].
9. Mizhnarodnyi ford «Vidrodzhennia» (2009). *Kontsepsiia elektronnoho uriaduvannia v Ukraini*, [The concept of e-government in Ukraine] red. A. I. Semenchenko. Kyiv. https://www.irf.ua/files/ukr/conception_final.pdf [in Ukrainian].
10. Lillestrom, M. (2020). *Perevahy ta ryzyky elektronnoho holosuvannia ta onlain-holosuvannia*. [Benefits and risks of electronic voting and online voting] Kyiv. Ministry of Community and Teritorial development. <https://decentralization.gov.ua/news/12905?page=2> [in Ukrainian].
11. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 558/2019. [Decree of the President of Ukraine № 558/2019]. Pro deiaki zakhody shchodo polipshennia dostupu fizychnykh ta yurydychnykh osib do elektronnykh posluh. Kyiv. <https://www.president.gov.ua/documents/5582019-28853> [in Ukrainian].
12. Bennet, L. & Serberger, A. (2013). *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Dalton, R. J. (2008). *Citizenship norms and the expansion of political participation*. Political Studies, <http://www.socsci.uci.edu/~rdalton/archive/polstudies08.pdf>
14. de Moor J. (2017). Lifestyle politics and the Concept of political participation. *Acta Politica*. Vol. 56 № 2.
15. Digital 2020 Global Overview Report, (2020). <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>
16. Earl, J. & K. Kimport. (2011). *Digitally Enabled Social Change: Activism in the Internet Age*. Cambridge: MIT Press.
17. Marien, S., Hooghe, M., & Quintelier, E. (2010). *Inequalities in non-institutionalised forms of political participation: A multi-level analysis of 25 countries*. Political Studies. Vol. 58(1).
18. Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism and Collective Action*. New York: Palgrave Macmilan.
19. Parry, G., Moysen, G. & Day, N. (1992). *Political participation and democracy in Britain*. New York and Port Chester : Cambridge University Press,
20. Theocharis Y. & Jan W. van Deth. (2018) *Political Participation in a Changing World, Conceptual and Empirical Challenges in the Study of Citizen Engagement*. 144 p.
21. Theocharis, Y. (2015). Is Digitally Networked Participation a Form of Political Participation? In T. Poguntke et al., eds. *Citizenship and Democracy in an Era of Crisis*. New York: Routledge. p. 189–205.

Anna Buchynska,

PhD Student, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

Digitalization of the Election Process:

Challenges and Prospects of Implementation in Ukraine

The article analyzes the prospects for the implementation of the digitalized electoral process in Ukraine, taking into account the existing challenges. Based on theoretical research, it has been proven that the use of the latest e-government technologies contributes to increasing the level of democratization, the emergence of new forms of political participation, involvement in politics and voting of more citizens. The chosen course of the state on the introduction of e-government, which should be considered as the countdown to 2014, was supported and continued by the newly elected President and Parliament in 2019. Therefore, the results of the

digitalization process in Ukraine were analyzed based on thematic sociological research on the number of users, their age, place of residence and the intensity of use of the World Wide Web and applications related to public services. According to the author, the digitalization of the electoral process is inextricably linked with the process of implementing e-government and is an integral part of it. In turn, online voting is not limited to the transmission of the voter's vote, but consists of a set of actions that must be digitized - submission of registration documents of candidates, voter register, counting of votes and more. The author concludes that despite the problems of technical protection of personal data of election subjects and unauthorized, hacking interventions in the voting process, the introduction of digitalized election process remains only a matter of time.

Keywords: electoral process, digitalization of the election process, online voting, e-government.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.12>

УДК 323.2

Валерій Корнієнко,
доктор політичних наук, професор,
Вінницький національний технічний університет
valkorney1958@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6285-5707

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ БРЕХНІ: НОВІ ДЕНОТАТИ ДЕСТРУКТИВНОГО КОНЦЕПТУ

Стаття присвячена дослідженню категорії "політична брехня". Актуальність заявленої у статті проблеми зумовлена тим, що понятійна складова досліджуваного концепту широко використовуються в науці, у соціальній практиці, а також у повсякденному житті людини. Розширене трактування поняття «політична брехня» призводить до того, що воно починає використовуватися як синонім-денотат близьких до нього за змістом понять – пропаганда, дезінформація, фейк, постправа тощо, які мають відмінності. «Політична брехня» розуміється як інформаційно-політичний феномен, якій репрезентує певний суспільний конфлікт у вигляді ціннісного розлому.

Представлені основні підходи, що пропонують різні трактування терміну «брехня», простежується їх становлення та закріплення у науковому та суспільно-політичному дискурсі. У статті розкриваються основні причини прояву політичної брехні, витоки її походження, позначені засоби та методи практичної реалізації. Експліковано положення, згідно з яким обман, як і брехня, виникають тоді, коли стикаються інтереси і моральні норми, а досягнення бажаного результату ускладнюється або стає неможливим в інший спосіб. Спорідненою рисою обману та брехні є свідоме прагнення людини викривити істину. Політична брехня — є показником невідповідності політичних теорій та практик певним цінностям. Запроваджується нове поняття — «політичний трюмплей» — комплекс політичної брехні, який застосовується при висвітленні подій значного масштабу, коли за мету ставиться необхідність суттєвого зсуву суспільної свідомості.

Ключові слова: брехня, політична брехня, обман, фейк, денотат, постправа, дезінформація, політичний трюмплей.

Вступ. Реалії сучасного світу подають нам розуміння того, наскільки важко сьогодні дотримуватися курсу правдивості у царині політики. Хоча брехня в політиці використовувалася завжди, що, за словами знаної німецько-американської філософині Х. Арендт, – є «необхідним і дозволеним інструментом не лише політиків та демагогів, а й держави» (Арендт, 2000, с.7). У цьому складно побачити якусь інновацію. З іншого боку, сьогодні множинність, безконтрольність та розгалуженість джерел інформації створили

особливу політичну реальність, у якій брехня – домисли, фейки, чутки, дезінформація поширюються зі значною швидкістю. Особливої актуальності набувають слова американського вченого Д. Болінджера, – брехня може бути настільки досконалою, що «бомбардування стають захисною реакцією, концентраційні табори – центрами умиротворення чи таборами біженців, а розбомблені будинки – військовими об'єктами» (Болінджер, 1987, сс. 34-35).

Саме в умовах військового протистояння між Україною та Російською Федерацією проблема ускладнюється тим, що брехня фактично офіційно легалізована (принаймні в російській медіадіяльності), причому зовсім не важливо, щоб громадяни вірили, головне, щоб вони вважали, що взагалі ніхто не говорить правду. Мета цього деструктивного концепту полягає у формуванні у громадян такого типу політичної культури, коли уявлення про реальність складається в основному через звернення до емоцій та особистих переконань. Сама ж політична реальність гіпертрофується, а об'єктивні факти, що її характеризують, залишаються поза увагою.

Сьогодні виник ще один цікавий момент, коли брехня як така раптово стала перетворюватися на синонім правди. Парадоксальним чином все, що формулюється пропагандою як фейк, набуває не просто особливої насолоди «забороненого плоду», а часто сприймається як чиста правда, причому чи не зі стовідсотковою довірою.

Отже, інтерес до феномену брехні — її можливостей, причин і впливу значною мірою актуалізує осмисленість і принциповість обговорення цього питання. Воно вимагає певної гносеологічної рефлексії та з'ясування: що таке політична брехня і чим вона не є, як співвідносяться теоретичні твердження з емпіричними, загальне з одиничним, абсолютне з відносним, суб'єктивне з інтерсуб'єктивним тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття брехні є предметом дослідження у багатьох гуманітарних науках і має відповідну специфіку в різних галузях практичної й теоретичної діяльності. Особливо це стосується проявів брехні в політиці. Феномен брехні розглядається науковцями в різноманітних аспектах: етичному, соціологічному, правовому, в індивідуально-психологічній та в соціально-психологічній площині. Класичними слід вважати праці М. Бахтіна, Г. Гусейнова, Б. Дубровського, В. Знакова, В. Казміренка, Ю. Холодного та ін.

Варто навести різноманітні підходи щодо її визначення: соціальний підхід (Л. Колберг, О. Ліпман, Ж. Піаже), біологічний підхід (К. Бюллер, Дж. Селлі, В. Штерн), особистісний (Д. Брагінські, В. Знаков, Р. Креут, Б. де Паоло, Дж. Д. Прайс, О. Фрай), ситуативний (Ж. Дюпра, М. Ю. Коноваленко, Ю. В. Щербатих, П. Екман та ін.).

Щодо брехні у політиці, то за своєю суттю поняття «політична брехня» можна вважати базовим, «парасольковим» терміном. Тобто, узагальнюючою назвою для суміжних категорій. Сучасна політична наука зосереджується в основному на розкритті сутності так званих денотатах політичної брехні (від лат. denotatum — «позначуване» — позначуваний предмет) – «фейк», «пропаганда», «пост-правда», «маніпуляція», «дезінформація», «оруеллізм» (пропагандистське маніпулювання) тощо.

Серед українських науковців, які досліджують сутність політичної пропаганди варто згадати наукові праці М. Кравчука, Л. Леонтьєвої, Г. Почепцова. Окремі моменти дослідження цього феномену присутні у В. Андрущенко, В. Бебика, Л. Губерського, М. Дмитренка, Б. Кухти, Л. Масенко, М. Михальченка, В. Петренка, Ю. Слісаренка, Н. Яковлевої. Феномен маніпуляції у контексті філософсько-політологічної рефлексії, зокрема, проблему функціонування ЗМІ та засоби їхнього впливу на свідомість у вітчизняній соціально-філософській літературі досліджували Е. Багіров, С. Беглов, О. Бойко, Ю. Воронцов, П. Гуревич, Ю. Давидов, В. Заріцька, О. Карцева, О. Коваль, Н. Козлова, А. Конет, О. Місніченко, О. Саморукова, Ф. Семенченко, Н. Хома, О. Шевчук та інші. Важливий внесок щодо розуміння феномену брехні в контексті розкриття проблеми політичної свідомості, демократизації та політичного прогнозування здійснили

українські політологи О. Бабкіна, В. Гобатенко, Г. Зеленько, Б. Дем'яненко, А. Колодій, Н. Латигіна, О. Новакова, О. Фісун та інші.

Сьогодні у річищі наукових наративів перебуває дискурс так званої «постправди» (Keyes, 2004). Її суть у тому, що в умовах інформаційного суспільства із тотальним впливом на суспільну свідомість медіа-ресурсів, виникає принципова неможливість для громадянина отримати правдиві уявлення про більшість явищ і фактів, що призводить до релятивізації правди. В сучасній українській політичній науці концептуальному аналізу проблеми постправди присвячені праці М. Бутиріної (2020), О. Волянчук (2021), Ланюк С (2017), які створили важливе підґрунтя для сутнісного розуміння цього терміну в контексті політичного життя українського суспільства.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних публікацій свідчить однак, що, незважаючи на очевидну актуальність вказаної теми, у сучасній науці не так багато досліджень, присвячених вивченню закономірності породження і розуміння саме політичної брехні. Водночас слід зазначити, що сьогодні вона значною мірою розширила свій «інструментарій» і набула нових форм і ракурсів.

Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування категорії «брехня», визначення її нових форм у суспільному житті. Постає завдання прослідкувати генезу осмислення феномену брехні та її численних різновидів у політичному дискурсі, охарактеризувати політичну брехню як різновид політичних технологій, які є засобом у досягненні поставлених політичних цілей політичними суб'єктами; проаналізувати різні трактування термінів-денотатів феномену брехні; уточнити смисловий простір цих термінів та кореляцію із поняттям «політична брехня».

Результати та дискусії. Насамперед, коротко прослідкуємо генезу суспільно-політичної думки стосовно феномену брехні. Вже починаючи з найдавніших часів, у стосунках між племенами та першими державами застосовувалися прийоми брехні з метою отримання певних зисків. Вже в той період багаточисельні чаклуни в умовах примітивного суспільства виконували найважливішу генеральну функцію — провісників майбутнього і волі богів. Тому, якщо сформулювати найпростіший, найприйнятніший варіант визначення брехні, то це – навмисне спотворення фактів чи дезінформація з метою ввести в оману.

Перші теоретичні дослідження феномену брехні ми спостерігаємо вже в античний період. Мальовничі ігри з перспективою та ілюзією, мета яких – обдурити глядача, дати йому хибне уявлення реальності, беруть свій початок ще за часів Стародавньої Греції. Та й жодне важливе політичне рішення в античному світі, не говорячи про військові баталії, не починалися без пророкування, яке зазвичай нічого спільного не мало з об'єктивним характером речей (Корнієнко, 2000).

Наприклад, Аристотель так розумів брехливе: 1) стосовно речей: а) хибна річ, властивості якої є сумісними одна із одною; б) хибна річ, яка здається не тією, що вона є, або тією, чим вона не є; 2) стосовно висловлювань: хибне висловлювання, що стосується не того предмета, де воно було б істинним; 3) щодо людини: брехливий той, хто віддає перевагу хибному висловлюванню і намагається нав'язати іншим віру в нього (Аристотель, 1976, с. 530). Багато хто зі софістів бавилися словесними вправами, як зробити із правди неправду, зневажаючи правилами логіки. Це дало змогу Аристотелю обвинувачувати софістів і конкретно засновника їх школи Протагора у неспроможності його вчення і нікчемності професії. Аристотель вважав, що справою Протагора є брехня, а не істина, уявна правдоподібність, і йому немає місця у жодному мистецтві, окрім як у риторичі та еристиці (мистецтві полеміки) (Глускін, 1998, с. 50). У Платона ж, який заклав основи політичної думки (зокрема у «Державі»), колективне життя людей трактується як щось темне, плутане й оманливе, як щось протилежне пошуку істини. Під істиною філософи античності розуміли справжнє людське буття. Для Платона істина була світом вічних та незмінних ідей, пізнавши частину яких, людина наближається до абсолютної реальності.

Тим не менш, Платон вважав, що володар має право обдурити свій народ заради блага держави, але піддані цього собі дозволити не можуть.

У середні віки, згідно схоластичної думки, істина протиставлялася обману, а зло було занесене в божий світ Люцифером, який першим вдався до брехні, а тому відвернувся від Бога. Тому брехня сприймалися як гріх, як те, що позбавлене божественного. У невеликому трактаті «Про брехню» богослов Аврелій Августин виокремлює 8 різновидів брехні і пише: «Кожен, хто думає, що існує будь-який вид брехні, що не є гріхом, безглуздо обманюється», а також він доповнює – «не існує жодної угоди, жодної доброї мети, ніякої особливої милості, за допомогою яких був би даний божественний чи людський дозвіл говорити брехню» (Августин, 1996, с. 191).

Новий погляд на феномен брехні пропонує відомий діяч епохи Відродження Н. Макіавеллі, наполягаючи на її амбівалентному статусі. Тому політика часто ототожнюється з макіавеллізмом. Не аналізуючи детально його суть, підкреслимо, що важливою рисою макіавеллізму є секретність. Государ, «розумний правитель – підступний лис», творить зло вимушено, вдається до шпигунства, вбивств, здійснює перевороти тощо. Імператор змушений вчиняти в супереч моральному ідеалу, при цьому люди можуть не знати його справжніх мотивів, захоплюючись государем, а можуть і звинуватити його в брехні. Але це нічого не змінює, бо він все одно буде до неї вдаватися. Ця традиція макіавеллізму загалом перестала існувати у XVII ст. Їй на зміну прийшла інша – поміркований макіавеллізм – як реалізація державних інтересів допустимими та прийнятними засобами (Макіавеллі, 1982). Якщо в першій традиції орієнтиром були особисті інтереси государя, то другий такий орієнтир – інтереси державні. Це дуже важлива підойма для подальших розмірвань щодо різниці між брехнею у звичайному житті людини і брехнею політичною.

У чому ж представляється різниця між звичайним життям, де брехня може бути лише одним з його моментів – наприклад, в ім'я вигоди, милосердя тощо, і життям політичним, де брехня влади вважається громадянами злочином? Різниця у контексті вище зазначеного імовірно полягає в тому, що в першому ми обманюємо себе самі, дозволяємо обманювати себе і дозволяємо брехати іншим, тому що брехня є необхідною, вона закладена в людині генетично, видове пристосування людини. Представники психоаналізу вважають її проявом несвідомої агресії (З. Фрейд). Постмодерністи стверджують, що брехня пов'язана з симуляцією, яка стала домінуючою характеристикою соціального та індивідуального буття. Слід припустити, що схильність до брехні й бажання бути обдуреним є певною універсальною характеристикою індивідуума, а, можливо, й стимулом розвитку культури людства взагалі.

Принаймні, на думку німецького філософа К. Ліссманна, «ми всі брешемо, без винятку; брехати для нас – це не тільки задоволення і потреба, ми брешемо не лише з власної вигоди та необхідності, але й з радості від омани, несправжнього висловлювання» (Liessmami, 2004, р. 8).

У житті політичному нас ніхто не запитує, а просто обманює. У першому випадку свідомо відповідальність за те, що відбувається, робить нас вільними, щоб обманювати, а в другому – ми переживаємо почуття «облому» чи фрустрації, якщо не усвідомлюємо, що у політиці зовсім інша етика, заснована на диспропорційній комбінації суспільних та особистих цінностей. Але чомусь від політики, як особливої галузі життя, відмінної від життя приватного, люди вимагають дотримання зазначеної максими – жити за сумлінням, а її порушення сприймається як зрада. Те, що можливе існування політики без брехні – це наївна точка зору, яка призводить до помилкових суджень і сьогодні.

Ідею про те, що стосунки між державою та суспільством будуються на взаємному обмані, обґрунтовував ще Гегель у низці своїх політико-правових праць. Фактично, він прагнув показати, що обман виникає через різницю інтересів, а влада цю різницю визначає (Гегель, 1978, с. 359). У світовій політиці брехня – це розповсюджена практика; іноді у лідерів країн виникають значні стратегічні потреби брехати своєму народу. Ця

практична логіка часто затьмарює моральні аргументи проти брехні, – пише у своїй книзі Дж. Міршеймер (2011).

Ще в 1780 р. Берлінська Академія за вимогою Фрідріха II у якості конкурсної висунула таку тему: «Чи корисно для народу обманювати його, вводячи в оману, або залишаючи при помилкових уявленнях?». Із 33-х робіт, що були допущені до конкурсу, 20 містили однозначно негативну відповідь на питання, котре було запропоноване. Премію ж одержала праця, автор якої, Ф. Костільон, свою позитивну відповідь супроводив такими застереженнями: з огляду на існуючий моральний і культурний рівень народу, обман його або ж залишення його в незнанні щодо намірів, цілей і вчинків владоможців є морально правильним за умови, що дійсно служить причиною його щастя (Запасник, 1991, с.94).

Ідеї «шляхетної брехні» і сьогодні затребувані в політиці як ніколи, причому це є характерним як для недемократичних режимів, так і для ліберальної демократії з її тлумаченням політики як відкритої дискусії, плюралізму різних думок, що ведуть до згоди.

Подібні цікаві думки висловлює в цей же період шотландський діяч Дж. Арбетнот у праці «Мистецтво політичної брехні». Політичну брехню він визначає як «мистецтво змусити народ увірувати в рятівну неправду заради якоїсь доброї мети». Він називає брехню мистецтвом, щоб відрізнити її від правди, для якої, на його думку, мистецтва не потрібно, бо «необхідно куди більше мистецтва, щоб змусити народ повірити в рятівну правду, ніж у рятівну неправду». Оригінальною є класифікація політичної брехні, яку він поділяє на декілька різновидів: «наклепницьку», «та, що додає», «та, що переносить». Перший різновид брехні забирає у людини славу, що належить їй по праву, із побоювання, щоб вона не застосувала її на шкоду населенню. Другий різновид навпаки — дає людині більшу славу, ніж та, яку вона має, щоб людина краще послужила якійсь добрій справі або призначенню. Третій різновид брехні націлений на те, щоб перенести заслуги від однієї людини до іншої, більш гідної, або перенести провину істинного винуватця на менш гідну людину. Причому, автор закликає всіх джентльменів, що «практикують брехню», опанувати саме цей різновид.

Тут слід зазначити важливу річ щодо співвідношення термінів «обман» і «брехня»: в основі обману, на відміну від брехні, лежить свідоме прагнення одного суб'єкта сформувати у іншого невірне уявлення щодо теми, яка обговорюється, та спотворювання фактів. За словами Н. Майорчака (2018) – в обмані немає помилкової інформації, безпосереднього викривлення правди. Справжня ціль обману полягає у тому, щоб спрямувати думки опонента методом розстановки акцентів через відомі йому ситуації (с.7)

Обман, як і брехня, виникає тоді, коли стикаються інтереси і моральні норми, а досягнення бажаного результату ускладнюється або стає неможливим в інший спосіб. Спорідненою рисою обману та брехні є свідоме прагнення людини викривити істину.

Цікавим різновидом феномена брехні є, так би мовити, «брехня мимоволі». Цей термін не має наукового обґрунтування, однак відображає ситуацію певного морального стану, який описував у свій час відомий німецький філософ І. Кант.

Так, в «Узасадненнях до метафізики звичаїв» І. Кант (1965) наводить приклад брехні за чужим розпорядженням, коли слуга за наказом господаря повідомляє, що господаря немає вдома, завдяки чому у того з'являється можливість втекти. Після того втікач чинить злочин, чого могло б не статися, аби слуга сказав правду. Тут на слугу лягає подвійна провина: за сказану неправду та за мимовільну співучасть у злочині. З іншого боку, в есе «Про гадане право брехати із людинолюбства» І. Кант (1980) описує ситуацію, в якій людина надає притулок другу, якого переслідує зловмисник. Незабаром зловмисник в категоричній формі запитує, чи не в будинку ховається особа, яка його цікавить. Як стверджує з цього приводу І. Кант, найсуворіший обов'язок людини полягає в тому, щоб сказати зловмиснику всю правду без утаювання.

Невірно думати, що ці кантівські випадки є сюжетно різноманітними. Кант розглядає їх як однопорядкові різновиди порушення принципу «не брешти», пропонуючи для усіх випадків однакову аргументацію. Ці приклади представляють різні ситуації як в комунікативному, так і в етичному плані. Тому Генрі Уоттон, один із найвідоміших дипломатів в історії Англії XVII ст. вважав: «Завжди кажіть правду, тому що вам ніколи не віритимуть. У такий спосіб тільки ви знатимете правду, а ваші супротивники опиняться в невідомому становищі» (Черняк, 1972). З розвитком суспільство у подальшому стали з'являтися більш витончені денотати брехні.

У Новий час М. Монтень, А. Шопенгауер, Ж. Монтеск'є, а також російські філософи М. Бердяєв та В. Соловйов, французький науковець Ж. Дюпра та інші багато уваги надавали цьому феномену. На цей час розроблено теорії щодо формування і розвитку брехливості, з яких провідними вважаються концептуальні ідеї окремих дослідників проблеми брехні та брехливості (А. Акименко, прагматична теорія комунікації П. Грайса, В. Знаков, А. Ленец, Ф. Савельєв, Л. Філонов, L. Anolli, S. Bok, R. Christie, S. Dik, P. Ekman, F. Geis, J. Kupfer, M. Lapinski, T. Levine, J. Mahon, D. De Paulo, O. Vrij та ін.).

Соціально-філософська думка і політична практика XX–XXI ст. робить наголос на маніпулятивних можливостях брехні та закріплені її статусу як політичної технології.

Всеосяжна інформатизація суспільства, сприяє появі технологій, що взагалі змінюють сприйняття реальної дійсності. До таких технологій належить «постправда», яка, на думку укладачів Оксфордського словника, у 2016 році стала словом року. З'явилося словосполучення «політична постправда», коли державні діячі, звертаючись до емоцій населення, нехтують фактами чи спотворюють їх. Найчастіше це поняття сприймається як «гібридна правда», бо брехня почала говорити сьогодні мовою правди. Лише на відміну від правди – брехня практичніша.

Наприклад, інформацію про те, що Україна одночасно намагалася напасти на Росію, Білорусь, бомбардувала «ДНР», «ЛНР», розробляючи при цьому хімічну, ядерну, біологічну зброю, виводила голубів-убивць російського населення, виробляла бойові наркотики – можна навіть не називати брехнею, швидше, це можна характеризувати як прояв марення хворої людини. Тобто, це не підпадає під визначення брехні – це щось інше. Але якщо про це повідомляється на офіційних російських каналах, то до цього ставляться серйозно і цей «факт» повинні були спростовувати і Президент України, МОЗ України, представник Держдепу, Посольства США в Україні, СБУ і ООН, яка не знайшла жодних доказів, що Україна порушувала Конвенцію щодо заборони біологічної та токсичної зброї. Завдяки постійному повторенню тих самих аргументів, поданих різними джерелами, перекручуванню фактів, що суперечать точці зору замовників, інформація, попри її недостовірний характер, починає сприйматися як істинна.

Отже, головними рисами постправди як своєрідного феномену політичної брехні є емоційність, багаторазовість повторення, диверсифікація джерел, мультиплікативний ефект. До цього слід додати, що достовірні факти нерідко подаються у відриві від загального контексту, а приватні моменти виглядають як закономірності, з яких робляться узагальнюючі висновки на те чи інше явище. Постправда підживлює існуючі переконання людей, створюючи обґрунтування під певну пріоритетну думку. Істина в останній інстанції, перевернута з ніг на голову, втлумачується сьогодні росіянам одіозними лавровими, захаровими, киселевими, солов'євими, скабєєвими, що подають головні нарративи Кремля через агресивну антиукраїнську риторіку. Позиція супротивників путінського режиму навмисне замовчується або спотворюється до невпізнання.

Детально цей відносно новий феномен брехні проаналізувала у своєму дослідженні О. Волянук (2021), підкреслюючи, що це поняття потребує кореляції у категоріальному апараті політичної науки: воно близьке до таких важливих категорій як політична комунікація, масова свідомість, громадська думка, політична мова, інформаційна війна, політика пам'яті, політична довіра, політична відповідальність та інші (с. 126).

Постправа — це сприятливе середовище для появи фейків (від англ. fake news — підроблені / імітаційні новини) — також відносно нове явище різновиду брехні, які створюються за певними канонами та правилами, з використанням механізмів пропаганди та маніпулятивного впливу. Ціль використання такого формату може бути будь-яка. Але в умовах нинішнього інформаційного протистояння різних суб'єктів медіапростору найчастіше вона є політичною. Небезпека «fake news» полягає в тому, що в якості сенсаційних повідомлень в інформаційному просторі починають домінувати спотворені новини і навколо них вибудовується дискусія, що веде далеко від обговорення реальних проблем. Офіційні органи, які підключаються до такої дискусії, узаконюють їх, вводячи в політичний дискурс.

Саме в умовах військового та інформаційного протистояння між Україною та Російською федерацією «фейкова журналістика» фактично офіційно легалізована у медіадіяльності. Але незважаючи на загальні характерологічні особливості, зображення того, чого не існує в реальності, постправа є більш глобальним явищем, ніж фейкові новини. Найчастіше вона ґрунтується на «фейкових новинах», які стають популярнішими, ніж справжні та привносять ще більше невизначеності у політичний процес.

Найбільшої шкоди для міжнародних відносин брехня наносить під час загострення міжнародної напруженості. В період військового конфлікту між Російською федерацією і Україною склалася така ситуація, що брехня та політика стали словами-синонімами. І при цьому можна спостерігати, що чим напруженіша ситуація в країні — тим більше брехні.

Сьогодні в загальному арсеналі політичної брехні з'явилося нове явище, яке на погляд автора має узагальнюючий, комплексний характер, й одночасно містить найрізноманітніші прояви брехні: постправду, фейки, приховування, прикрашання, стравлювання, пропаганду, чутки, дезінформацію тощо. Це явище можна назвати «політичним троплеєм» — термін, який ще не застосовувався в політичному лексиконі і в певній мірі його слід вважати умовним.

Тромплей (фр. Trompe-l'oeil, (trɔ̃p'loɛj) — «обман зору») — це технічний прийом, який застосовується у мистецтві з метою створення оптичної ілюзії об'ємності зображеного на двомірній площині об'єкта. За легендою, давньогрецький художник Зевксис створював перші картини-обманки: він малював виноград так, що на нього сідали птахи, обдурені подібністю зображеного із природою. Дослідженням жанру троплею займався філософ Жан Бодрійяр. У книзі «Спокуса» (Baudrillard, 2000) він пише про обманку: «Немає сцени, немає видовища, немає дії. Все це обманка... неважливо яких об'єктів». Бодрійяр вважає, що обманка визначає не реальність, а порожнечу, викликаючи відчуття іншої реальності зображених у ньому і знайомих на перший погляд речей. Тромплей за Бодрійяром — це усвідомлено створений симулякр, що імітує третій вимір, і, отже, ставить реальність цього виміру під сумнів.

На наш погляд, таке розуміння феномену троплею має безпосереднє відношення і до царини політичного у контексті створення політичної брехні. Адже брехня — це і прикрашання, і «випинання», коли факти виправляються, висвітлюються тенденційно: окремі невігідні подробиці відкидаються, інші — вигідні, додаються. Прихованими пружинами брехні є мотиви, як спонукання, які є різноманітними. За словами французького психолога К. Мелітана: «Брехати завжди означає ставити на місце дійсності якусь валиву для брехуна вигадку і замінювати факти, що дійсно відбуваються, такими, якими їх хотілося б бачити» (Мелітан, 1903, с.14).

Характерною ознакою політичного троплею слід вважати гомогенність (від грец. ὁμός — рівний, однаковий + γένω — рід) — однорідність), яку утворюють різноманітні денотати політичної брехні, що перераховані вище. Тобто, це субстанція, до складу якої входить різноманітні різновиди брехні, перемішані одна з одною в інформаційному просторі. В цьому комплексі «вихідні речовини» — фейк, постправа, маніпуляція, пропаганда тощо можуть стати важко пізнаваними, так як на відміну від «вихідних речовин», їх суміш приймає нові властивості.

Політичний троплей, як комплекс політичної брехні, на наш погляд, застосовується при висвітленні подій значного масштабу, коли за мету ставиться необхідність суттєвого зсуву суспільної свідомості, наприклад:

1. Використання державою брехні щодо свого походження з метою претензій на різні території та панування в регіоні.
2. Спотворення, що є перебільшенням або применшенням переваг країни, нації, її внеску в міжнародні відносини, що спостерігаються в реальності.
3. Історія, побудована на підтасовуванні чи приховуванні історичних фактів, що стосуються міждержавних конфліктів, воєн із великою кількістю жертв.
4. Брехня, заснована на даних експертиз, рейтингів, що не коректно відображають стан економіки, фінансів, військової сфери, електоральні очікування тощо.
5. Брехня, що виходить із застосування подвійних стандартів.
7. Брехня, що розповсюджується за допомогою сучасних інформаційних технологій та з метою маніпулювання суспільною думкою.

Висновки. Отже, феномен брехні слід вважати невід'ємною частиною політичного дискурсу, характерним явищем суспільно-політичного життя. Попри значну кількість її визначень у науковій літературі, можна подати доволі коротке і універсальне: брехня — це свідоме спотворення істини. Брехня відноситься до групи тих понять, які широко використовуються в науці, у соціальній практиці, а також у повсякденному житті людини. Розширене трактування поняття «політична брехня» призводить до того, що воно починає використовуватися як синонім-денотат близьких до нього за змістом понять – пропаганда, дезінформація, фейк, постправа тощо.

Проте вони є показником невідповідності політичних теорій та практик певним цінностям. Для досягнення мети використання всіх допустимих і неприпустимих засобів є аморальним. У таких випадках мета, що входить у розбіжність із засобами і останні перетворюються на самі цілі. Таку ситуацію можна спостерігати в деяких тоталітарних країнах, зокрема, в Російській федерації, де брехня є засобом досягнення мети, маючи найважливіше функціональне значення. У наші дні для обдурення народу використовується прийом стравлювання. Соціальне збудження, інформаційно спровоковане російською владою, блокує у свідомості людей осмислення того факту, що влада цілком навмисно і корисливо втягує їх у болісно важку і невдячну війну з дуже високою ймовірністю загибелі.

Для результативного виявлення політичного обману потрібний комплексний підхід. У сучасній політиці велике значення мають засоби інформації. Вони надають політикам можливість маніпулювати суспільною свідомістю та досягати своєї мети. Відсутність цензури в Інтернеті призводить до збільшення кількості недостовірних повідомлень, боротьба з якими ведеться на різних рівнях, а рядовий користувач повинен вміти відрізнити фейк від істини. Політична брехня повинна поступово почати відхід в історичне минуле, тому що в сумі вона дає нульовий результат, незважаючи на те, що в короткостроковій перспективі політика, заснована на брехні, може отримувати вигоди.

Наявність самого феномену «політичної брехні» повинен, на наше переконання, мобілізувати подальші політологічні пошуки. Особливо перспективною є ідея формування сучасної політологічної концепції, яка здатна впливати на суспільне життя, випереджаючи ризики, спираючись не на брехню та демагогію, а на високий рівень політичної культури і свідомості громадян, правдиве знання, творчу уяву, новаторське сприйняття.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Арбетнот, Джон. Искусство политической лжи. <http://vivovoco.astronet.ru/vv/papers/bonmots/arbuthnot.htm>
2. Арендт, Х. (2004). Между прошлым и будущим. Восемь упражнений в политической мысли. Москва : Изд-во Института Гайдара.
3. Аристотель (1976). *Соч. в 4-х томах. Т. 1.* Москва: Прогресс.

4. Блаженный, Августин (1996). *Монологи*. Киев: Основы.
5. Болинджер, Д. (1987) *Истина – проблема лингвистическая*. Москва: Прогресс.
6. Бутиріна, М.В. (2020). *Медіафейки: замах на дійсність в епоху постправди. Актуальні тренди сучасного комунікативного простору*: колективна монографія. Дніпро: Грані, 13-26.
7. Воляннюк, О. Я. (2021). «Постправда»: безпекові виклики, наукові дискусії, політичний сленг. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 30.124–134*.
8. Гегель, Г.В.Ф. (1978). *Политические произведения*. Москва: Изд-во «Наука».
9. Глускін, В. (1998). *У глибинах мудрості*. Острого: Острозька академія.
10. Запасник, С. (1991). Ложь в политике. *Философские науки. №8*.
11. Кант, И. (1965). *Метафизика нравов*. Соч.: В 6 т. Т. 4(2). Москва: Прогресс.
12. Кант, И. (1980). *О мнимом праве лгать из человеколюбия*. Москва: Прогресс.
13. Корнієнко, В. О. (2000). Неправда як конструктивний параметр соціально-політичного ідеалу. *Людина і політика : Український соціально-гуманітарний журнал. № 4. 45-51*.
14. Ланюк, Є. (2017). *Постправда і постлюдство. Постправда як чинник симулятивної деконструкції соціальнополітичного і культурного порядку в інформаційному суспільстві*. Zbruc̆. <https://zbruc.eu/node/64267>
15. Майорчак, Н. М. (2018). *Брехливість особистості в соціально-психологічному контексті*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ.
16. Макиавеллі, Н. (1982) *Вибрані твори*. Москва: Художня література.
17. Мелитан, К. (1903). *Психология лжи*. Москва.
18. Черняк, Е. Б. (1972). *Пять столетий тайной войны. Из истории секретной дипломатии и разведки*. http://royallib.com/book/chemyak_efim/pyat_stoletiy_taynoy_voyni.html.
19. Arendt, H. (2000). *Truth and Politics*. The Portable Hannah Arendt, ed. Peter Baehr. New York, 545
20. Lenan, P. (1988). *Le mensonge politique*. Paris.
21. Baudrillard, Jean (2000). *De la Seduction*. 1979. Москва: Прогресс.
22. Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. St. Martin's Press.
23. Liessmami, K. (2004). *Der Wille Philosophicum Lech zum Schein. Uber Wahrheit und Luge unterstutzt durch*. http://www.philosophi-cum.com/archiv/2004/pdf/Folder_philosophicum2004.pdf
24. Mearsheimer, J.J. (2011). *Why Leaders Lie: The Truth about Lying in International Politics*. Oxford Univ Pr.

REFERENCES:

1. Arbetnot, Dzhon. Ysskusstvo polytycheskoi lzhy. <http://vivovoco.astronet.ru/vv/papers/bonmots/arbuthnot.htm>
2. Arendt, Kh. (2004). *Mezhdu proshlym y budushchym. Vosem uprazhneniy v polytycheskoi mysly*. Moskva : Yzd-vo Ynstytuta Haidara.
3. Arystotel (1976). *Soch. v 4-kh tomakh. T. 1*. Moskva: Prohress.
4. Blazhennyi, Avhustyn (1996). *Monolohy*. Kyev: Osnovy.
5. Bolyndzher, D. (1987) *Ystyna – problema lynchvystycheskaia*. Moskva: Prohress.
6. Butyrina, M.V. (2020). *Mediafeiky: zamakh na diisnist v epokhu postpravdy. Aktualni trendy suchasnoho komunikatyvnoho prostoru: kolektyvna monohrafiia*. Dnipro: Hrani, 13-26.
7. Volianiuk, O. Ya. (2021). «Postpravda»: bezpekovi vyklyky, naukovi dyskusii, politychnyi slenkh. *Naukovyĭ chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin. Vyp. 30.124–134*.
8. Hehel, H.V.F. (1978). *Polytycheskye proyzvedeniya*. Moskva: Yzd-vo «Nauka».
9. Hluskin, V. (1998). *U hlybynakh mudrosti*. Ostroh: Ostrozka akademiia.

- 10.Zapasnyk, S. (1991). Lozh v polytyke. Fylosofskye nauky. #8.
- 11.Kant, Y. (1965). Metafyzyka нравов. Soch.: V 6 t. T. 4(2). Moskva: Prohress.
- 12.Kant, Y. (1980). O mnogom prave lhat yz chelovekoliubyia. Moskva: Prohress.
- 13.Korniienko, V. O. (2000). Nepravda yak konstruktyvnyi parametr sotsialno-politychnoho idealu. Liudyna i polityka : Ukrainskyi sotsialno-humanitarnyi zhurnal. # 4. 45-51.
- 14.Laniuk, Ye. (2017). Postpravda i postliudstvo. Postpravda yak chynnyk symuliatyvnoi dekonstruktsii sotsialnopolitychnoho i kulturnoho poriadku v informatsiinomu suspilstvi. Zbruch. <https://zbruc.eu/node/64267>
- 15.Maiorchak, N. M. (2018). Brekhlyvist osobystosti v sotsialno-psykholohichnomu konteksti. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.
- 16.Makiavelli, N. (1982) Vybrani tvory. Moskva: Khudozhnia literatura.
- 17.Melytan, K. (1903). Psykholohyia lzhy. Moskva.
- 18.Cherniak, E. B. (1972). Piat stoletiy tainoi voiny. Yz ystoryy sekretnoi dyplomaty y razvedky. http://royallib.com/book/chemyak_efim/pyat_stoletiy_taynoy_voyni.html.
- 19.Arendt, H. (2000). Truth and Politics .The Portable Hannah Arendt, ed. Peter Baehr. New York, 545
- 20.Lenan, P. (1988). Le mensonge politique. Paris.
- 21.Baudrillard, Jean (2000). De la Seduction. 1979. Moskva: Prohress.
- 22.Keyes, R. (2004). The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life. St. Martins Press.
- 23.Liessmami, K. (2004). Der Wille Philosophicum Lech zum Schein. Uber Wahrheit und Luge unterstutzt durch. http://www.philosophi-cum.com/archiv/2004/pdf/Folder_philosophicum2004.pdf
- 24.Mearsheimer, J.J. (2011). Why Leaders Lie: The Truth about Lying in International Politics. Oxford Univ Pr.

Valery Kornienko,

*doctor of political sciences, professor,
Vinnitsia National Technical University*

The Phenomenon of Political Lies: New Denotates of the Destructive Concept

The article is devoted to the study of the concept of "political lies". The urgency of the problem stated in the article is due to the fact that the conceptual component of the studied concept is widely used in science, social practice, as well as in everyday life. The expanded interpretation of the concept of "political lies" leads to the fact that it begins to be used as a synonym-denotation of similar concepts in terms of content - propaganda, misinformation, fake, post-truth, etc., which have differences. In this article, "political lies" are understood by us as an information-political phenomenon, which represents a certain social conflict in the form of a value gap.

The main approaches that offer different interpretations of the term "lie" are traced, their formation and consolidation in scientific and socio-political discourse can be traced.

There is a provision according to which deception, like lies, occurs when interests and moral norms collide, and the achievement of the desired result becomes difficult or otherwise impossible. A related feature of deception and lies is man's conscious desire to distort the truth. Political lies are an indicator of the inconsistency of political theories and practices with certain values.

A new concept is introduced - "political trumpet", as a complex of political lies, which is used in the coverage of large-scale events, when the goal is the need for a significant shift in public consciousness.

Key words: lie, political lie, deception, fake, denotation, post-truth, misinformation, political trumpet.

ЗМІСТ

ДЕМОКРАТІЯ ТА СУЧАСНІ СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ

Бабкіна О., Латигіна Н.

ELITES IN DEMOCRACY AS A COMPLEX SOCIAL SYSTEM
(ON THE EXAMPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA).....5

Литвин В.

РЕЛЕВАНТНІСТЬ АБО НЕРЕЛЕВАНТНІСТЬ «МАЛИХ» ПАРТІЙ:
ТЕОРЕТИЗАЦІЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИЯВИ.....17

Шайгородський Ю.

МАСМЕДІА ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ:
СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ.....26

Руденко Ю.

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СКЛАДОВОЇ ЯК УМОВИ ПОСИЛЕННЯ
СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ.....34

ВІЙНА ТА СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Гуменюк Б.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНИ ПРОТИ РФ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА
РЕГІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ПРОЦЕСИ.....42

Мироненко В.

ДОКТРИНА «СТРИМУВАННЯ» У ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ АПАРАТІ РАКЕТНО-
ЯДЕРНИХ ПРОГРАМ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ53

Долженко О.

ГІБРИДНА ВІЙНА
ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ СУЧАСНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ.....59

Воляннюк О., Гайворонська О.

(РО)ЗГОРТАННЯ ДЕМОКРАТІЇ:
КОНТРАСТИ, ЩО ЗМІНЮЮТЬ СУЧАСНИЙ СВІТ.....73

ІННОВАЦІЇ ТА СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Гапоненко В., Іванова Н.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО КОНСАЛТИНГУ:
ЗАРУБІЖНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД.....84

Остапенко М.

ТВОРЧИСТЬ У ПОЛІТИЦІ: МЕЖА ДОЦІЛЬНОСТІ.....91

Бучинська А.

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ:

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....100

Корнієнко В.

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ БРЕХНІ: НОВІ ДЕНОТАТИ ДЕСТРУКТИВНОГО

КОНЦЕПТУ.....110

CONTENT

DEMOCRACY AND MODERN POLITICAL ACTORS

Babkina O., Latygina N.

ELITES IN DEMOCRACY AS A COMPLEX SOCIAL SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA).....5

Lytvyn V.

RELEVANCE OR IRRELEVANCE OF «SMALL» PARTIES: THEORIZING, FEATURES AND MANIFESTATIONS17

Shaihorodskiy Yu.

MASS MEDIA AS A SOCIO-POLITICAL INSTITUTION: STRUCTURE AND FUNCTIONS.....26

Rudenko J.

PRIORITY OF THE CIVIL COMPONENT AS CONDITIONS FOR STRENGTHENING SUBJECTIVITY OF UKRAINE.....34

WAR AND MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Humeniuk B.

NATIONAL LIBERATION WAR OF UKRAINE AGAINST THE RUSSIAN FEDERATION AND ITS INFLUENCE ON REGIONAL AND GLOBAL PROCESSES.....42

Myronenko V.

THE DOCTRINE OF «CONTAINMENT» IN THE TERMINOLOGY OF THE NUCLEAR-MISSILE PROGRAMS OF THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD.....53

Dolzhenko A.

HYBRID WAR AS AN INNOVATIVE CONCEPT OF MODERN GEOPOLITICS.....59

Volianiuk O., Hayvoronska A.

UNFOLDING DEMOCRACY: CONTRASTS THAT ARE RESHAPING THE MODERN WORLD.....73

INNOVATIONS AND MODERN POLITICAL PROCESS

Haponenko V., Ivanova N.

MODERN PECULIARITIES OF POLITICAL CONSULTING: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE84

Ostapenko M.

CREATIVITY IN POLITICS: THE BOUNDARIES OF PRODUCTIVITY91

Buchynska A.

DIGITALIZATION OF THE ELECTION PROCESS: CHALLENGES AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....100

Kornienko V.

THE PHENOMENON OF POLITICAL LIES: NEW DENOTATES OF THE DESTRUCTIVE CONCEPT.....110

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція колегія приймає до розгляду **рукописи** раніше не опублікованих наукових праць, що представляють результати **сучасних досліджень в галузі політології**, зокрема з історії політичних вчень, теорії політики, порівняльної політології, проблем політичної модернізації та транзитивних процесів, прикладної політології, політичної аналітики та прогнозування, методика викладання політичних наук, науково-педагогічного досвіду вітчизняних та зарубіжних політологів тощо. Рукописи приймаються до друку за умови їх відповідності вимогам до публікацій у наукових фахових виданнях. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів.

Мова рукопису – українська, англійська. Важливо дотримуватися пропонованої структури статті: УДК, прізвище та ім'я автора, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи; електронна пошта, ORCID; назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, використані джерела; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (не менше 1800 знаків).

У **вступі** варто врахувати такі елементи: формулювання проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **мета і завдання** статті; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор; **виокремлення невирішених раніше частин** загальної проблеми, котрим присвячується стаття; **методи** дослідження. У **результатах та дискусіях** – основний матеріал із повним обґрунтуванням отриманих результатів. У **висновках** – підсумки проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; поля: верхнє та нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, ліве – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами зберігається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати). Рукопис статті подається у форматі .doc або .rtf. Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Обсяг основного тексту статті зазвичай становить не менше 20000 знаків з пробілами.

Посилання на джерела в тексті, а також список використаних джерел і транслітерований список оформлюються за APA Style (7th edition). Статті з посиланнями на джерела держави-агресора не приймаються. Перелік джерел розташовується з підзаголовком «*Використані джерела*» та оформлюється мовою оригіналу. Джерела в переліку нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). У бібліографічному описі джерела рекомендується відображати цифрові ідентифікатори (DOI) (за наявності). У разі, якщо DOI відсутній, слід використовувати для електронних ресурсів URL-посилання на джерело. Детеальні вимоги на сайті: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsdpd>.

Стаття супроводжується **авторською довідкою**: прізвище, ім'я, по батькові, наукові звання та ступінь, посада, місце роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, місто та країна. Ця інформація надається українською, англійською мовами. Обов'язковим є зазначення ідентифікатора ORCID.

Видавець забезпечує якісне **незалежне рецензування** поданих для публікації матеріалів вченими, які здійснюють дослідження за спеціальністю, мають публікації у фахових виданнях (в т.ч. у закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus тощо). Організація внутрішнього та зовнішнього рецензування рукописів покладається на редакційну колегію збірника. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, а також відхилення рукописів, якщо вони не відповідають вимогам чи тематичному спрямуванню видання.

Прізвища, імена та електронні адреси, що надаються користувачами сайту видання, використовуються лише для реалізації внутрішніх технічних завдань; вони не будуть поширюватися та передаватися стороннім особам.

Наші контакти: sj.politicalsciences@gmail.com, +38(044) 486-25-83.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

*Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін*

Випуск 31

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор – Т. В. Семигіна
Відповідальний редактор – О. В. Бабкіна
Відповідальний секретар – О. Я. Воляннюк
Технічний секретар – А. Є. Меньшеніна

Підписано до друку *30 червня 2022 р.* Формат 60x84/8.
Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 14,65. Облік. видав. арк. 11,40.
Наклад 300. Зам. № 032
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26

Продажу не підлягає.